

નિવેદન.

આ મન્દમાધ્યાના ૪૩-તેંતાલીશમા મહુકા તરિકે મિત્રધર્મી (મિત્રધર્મ) નામનો ક્ષુધુ પત્ર ઉપયોગી મન્દ વાચકોની આત્મા રમ્બુ કરવામાં આવે છે. તેને વાચકો પરિપૂર્ણ વંચો અને તેમણી મિત્રધર્મના ગુણો મહેા. મિત્રમાં કયા ગુણો હોવા જોઈએ તે જ્ઞાનવાને ગુરુમહારાજને કુદાઓમાં અપૂર્વભાવ આપ્યો છે. તેમજ વિવેચનકાર રતિલાલ મગનલાલે પણ તે ભાવનો પ્રકાશ કરવા માટે વિવેચનમાં વધારાકિ ગુરુ પ્રવાસ કર્યો છે. ધીમદ્ ગુરુમહારાજના મન્યો પર વર્તમાનમાં તથા બરિધમાં અને વિવેચનો સાથ તે કમળા યોગ્ય છે. વોદરા રાજ્યની યાગાઓમાં તથા સિદીલ સરકારની ગુજરાતી યાગા-ઓમાં વિવાદીઓને કન્યામ તરીકે આપવા આ મિત્રધર્મ મન્દ ઉપયોગી થઈ પડે તેવો છે. સામાન્યતઃ સર્વ મનુષ્યોને આ મન્દ ઉપયોગી થઈને તેઓનામાં મિત્રગુણો ખીજરી શકશે.

કામગ વચેરેની આલના પુદ્ધ યસમે મેધવારી ચવાથી પુસ્તકની કિંમત ૦-૮-૦ રાખવામાં આવી છે તેપણુ તે પાત્ર કિંમતથી વિશેષ રાખી નથી.

મિત્ર તરીકે મહુકા સર્વ મનુષ્યોને આ મન્દ સાધત વાંચી જવાની મહામહુ કરવામાં આવે છે.

આ પુસ્તક ઉપવચમાં—ગુરુદના જન જવેરી જોસવાગ શેઠ જુરિયાભાઈ જવલુચંદ્રે ગુરુમહારાજના ઉપદેશથી ૩ ૨૫૦ આપ્યા છે માટે તેમનો ઉપકાર માનવામાં આવે છે. મહાવલ, દ્યારવન, દેવગુરુમહારાજ જવેરી જુરિયાભાઈ જવલુચંદ્રની ધર્મસાક્ષી પ્રકરણ છે. તેઓ કલારતિવરાગા અને પ્રેમી છે. તેમનામાં અનેક ગુણો ખીજ્યા છે. તેઓ ગુરુમહારાજના પૂર્ણગ્રામીમત્ર આવક છે અને પુસ્તક ઉપવચ વચે દર્પામ લખ્યોને સદૃશ્ય કરે છે તેથી તેમને મન્દવાદ આપવામાં આવે છે.

સં. ૧૯૭૩ માર્ચ પર્ષિ ૧૧
મજામલી-મુબાક.

નિવેદ
અધ્યાત્મજ્ઞાનપ્રસારક મંડળ.

ઓળીની આરાધના કરી હતી. તેને પ્રતિક્રમણ કરવાની પ્રવૃત્તિ હતી. દરરોજ
 ગિનેઅરની પૂજા કરીને પશ્ચાત્ત આદાર કરતા હતા. ગુરમહારાજ જોગવાઈ
 હતા તેમનાં દરરોજ દર્શન કરતા હતા અને ગુરનાં અનેક વ્યાખ્યાનોનું શ્રવણ
 કરતા હતા. ગુરમહારાજશ્રી યુક્તિસાગરસુરિજી પર તેમની અત્યંત પૂજ્યબુદ્ધિ
 હતી તથા તેમનાપ્રતિ પૂર્ણઅદાબક્ષિત હતી. દરેક યોમાસામાં ગુરમહારાજનાં
 દર્શન કરવા માટે મિત્રો સહિત જતા હતા. ગુરમહારાજબા કૃપાના પાત્ર તેઓ
 બન્યા હતા. સં. ૧૯૧૮ ની સાલથી તેમની આરિત્ર અંગીકાર કરવા ઉપર
 પૂર્ણ રૂચિ પ્રગટી હતી. પરંતુ તેમની માતાના સંબંધથી દીક્ષા સેવા બાઝ-
 શાળી થયા નહોતા. જે તે વધુ જીવ્યા હોત તો દીક્ષા લેઈ શકત. મિત્રોને
 ધાર્મિકશ્રદ્ધા કરાવવામાં તેઓ એકા હતા. જૈનધર્માભિમાન તો તેમની નસો-
 નસમાં ફેંજાતું હતું. તેઓએ આજીવિષાળના ઉપાયને અત્યંત સમાયોગમાં
 જૈનધર્મ સંબંધી આપણે આપ્યા હતા. દબ્બીસ મેથા ધારણ સુધી અભ્યાસ
 પડી તેઓ વ્યાપારી પ્રવૃત્તિમાં જોડાયા હતા. શેઠ માણેકલાલ પ્રેમચંદને ત્યાં
 નોકરી કરી વ્યાપારી વિવધનું જ્ઞાન મેળવ્યું હતું તથા તેમનું પ્રામાણ્યપત્ર
 મેળવ્યું હતું. સં. ૧૯૦૧ ની સાલથી તેઓ માદ્ર રૈજા હતા. સં. ૧૯૧૩
 ના ધેત્ર મુદિબીજ શનિવારના રિવસે તેમને માદ્રીથી તારંગ પામે સ્વસ્થ-
 મામ દીબામાં રોડાતર્ગ કયો, સમાપિ પૂર્વક ચગરતો ત્વાગ કર્યો. ગુરમહારાજ
 દારીજથી અને આજુસમાધો તેમનાપર વેરાજમખ કિરેલ પત્રો રામજી પદિ
 વારસ તેમને સંપાદિ હતા તેથી ને પત્રો રામીને ઉવરતી આત્મબુદ્ધિમાં તેમને
 શક્તિ કરી હતી. અમરે એકધર્મી સવાદકાર મિત્ર આરો બપો. તેના મિત્ર
 તરીકે અમરે ઘણું વિદ્યાન મળ્યું હોયમુજબાઈ જૈન ધર્મની અગ્ર શ્રદ્ધા-
 વાળા હતા. તેમનામાં દેવચુક્રધર્મની દિદાર બહિન ખીલી હતી. મિત્ર કર્ણવ્ય
 કરવામાં તેઓ કદિ પાડા પડવા નહોતા. તેઓએ જાન કપું નહોતું. તેઓ
 સારી રીતે જાત્રયર્થ પાળી જતા હતા. ૧ ૧ વર્ષ સુધી તેમને સારી રીતે
 જાત્રયર્થ પાળ્યું હતું. તે માટે તેમના નવાજમના આવનાગ સર્વ મનુષ્યો
 તેમની પ્રવૃત્તિ કરતા હતા. તેમને નાનગાતના ઘણી ની તેથી તેઓ
 પાંચનું નાંને અન્ય મનુષ્યોને વિન જાન હતા તેમને મુઠા માર્મિક પામે
 અનેક ધ.મ નિયમે ન જા કયા હતા. તેમના આત્મની અને ના પ્રવૃત્તિ
 તેમને જોને લાભિત હોયીએ છીએ. તેમના આત્મનું સેવા દાઓ.

નિવૃત્તિ પામે નિવૃત્તિ ધર્મનું વિવચન કરવામાં મુઠા મદારાજે સાદાપ
 નાં છે તથા જ્ઞાન આપી છે તેથી તેમને કદાચી હું. તેમને ઉપકાર

દ.સ.સં. ૧
કે. ૧૦
૧૯૫૧

મિત્રમૈત્રી.

સામગ્રી

વિચારણા: વિવેચનાં પાનમ:

મિત્રધર્મ સમજાવવા, રચુ મિત્રનું કાવ્ય:
વિવેકપ્રદ સુખ કરે સદા. ઉપાદેયનું સાવ.

વિવેચન-સમગ્રમા બાળકને નિયમન નહિ નમજવાથી, ખેટી પ્રપચી મિત્રમાં અંબાડ નીતિનીથી જાણ થાય છે. ત્યાં વિવેચે ત્યજ અસા વિવેચે કરે છે, અને સત્ત્વ વસ્તુ દેખી દુનિયાની માયાથી વસ્તુમાં છુપાય થાય છે; એવા બાળકને અધિગનિત્ય મામંમાં જતાં બચાવવા, અને મિત્રતાના નામે, ઉપરથી મિત્ર પણ અંદરથી ગેરી વચનેમાં લેવાયા વગર, પ્રપચી બાળકમાંથી ઉચ્ચરવાને અર્થે વિધ વિધ અર્થસ્થાક દોહરકૃપી "મિત્રમૈત્રી" કાવ્યનું વિવેચન કરું છું.-

મિત્રધર્મ સમજ્યા વિના અને મિત્રધર્મની પ્રવૃત્તિ સેવ્યા વિના કે:ઈ મનુષ્ય કે:ઈનિ મિત્ર બની શકતો નથી. આ-મત્ત્વરૂપ મિત્રધર્મની જેટલી પ્રવૃત્તિ કરીએ તેટલી ન્યૂન છે. વિવેકપ્રદ અને સુખકર તથા અદરશ: એજ તથા અન્ય મનુષ્યને અલગાવવા એવ્ય મિત્રધર્મ છે. આ વિધમાં મિત્રની ફરજ સમજીને મિત્રે યત્નસા અત્ય મનુષ્ય છે. આત્માને અને મિત્રમાં ભેદ નથી એજ મિત્રની મહત્તા છે. મિત્ર ત્વરૂપ અવગ્રેહ્યાથી કદિ પેલાની ફરજોથી અજ્ઞ થઈ શકાય છે. મિત્ર ત્વરૂપ અવગ્રેહ્યાથી કદિ પેલાની ફરજોથી અજ્ઞ થઈ શકાય છે. મિત્ર ત્વરૂપ અવગ્રેહ્યાથી કદિ પેલાની ફરજોથી અજ્ઞ થઈ શકાય છે. મિત્ર ત્વરૂપ અવગ્રેહ્યાથી કદિ પેલાની ફરજોથી અજ્ઞ થઈ શકાય છે.

પ્રાપ્ત કરી મનાવેલનિ કમળ. મટે મિત્રાનં તપાવ અવસાની શરૂ
 રહે છે જે એનાં મિત્રનું ખરૂં સ્વરૂપ જાણવું છે તેવું. વિવેક અને
 સ્વનિર્ભયમંથી કદાપિ જાણ થતી નથી અને એક પરમપુણ્ય ગુરૂ
 મહારાજ પીઠાડિત્વ મેળવે છે. છે કે મહાશુદ્ધિને નિરપખં પ્રદાન
 મટે મિત્રાપ્ય એમ મુ. જોઈશકાવ મનાવેલનિ. મનુ ગુરૂનેની
 પદોપક્રમથી વિનિર્ણય. એવું છે એ નિરપખાનું, જે સ્વરૂપના કમળ
 મટે ગુરૂએ સમ મિત્રપત્ર જે એ દુઃખાવ પ્રખ્યાત જાણીએ છે
 મેંથી ગુરૂની આજ્ઞાનુસારે મુ. પદ નેનું નયમા વિરેચન કરું મું.
 ગુરૂની કૃપાથી જાણતમા પ્રાપ્તિ થા. તે મિત્રપત્રને એવાપદથી
 અને મિત્રાની કૃપાને જાણતથી મિત્રાની શાંત છે. જે મિત્રાની
 કૃપાને અટક કરે છે તે મનુષ્ય મની શકે છે મિત્રાની કૃપાને અટક કર્યા
 વિના પર્મા જાણતને અધિકાર પ્રાપ્ત કરી શકે નથી. જે મિત્રાની
 કૃપાને અટક કરી શકે નથી અને મિત્રાનું ગુણ પ્રાપ્ત કરી શકે
 નથી, તે વિશ્વવ્યાપકમા પ્રમાણિત. ગુરૂ, ત્યાગી, શાન્ત, શેડ
 મનેરે પદવીએ પ્રાપ્ત કરવાને કમળ જાણી શકે નથી. મેઢની
 ગુણિયે, માં કમાયેક પ્રાપ્તિને મિત્રાના તપાવ અને જાણીથી થા
 આપવાથી સ્વકર્મજોગની નિદિ થાય છે અન્યેન મિત્રાપ્યનું વિરે
 અન પ્રારંભ મું. જે મિત્રપત્રને જુએ છે તે સિધ્ધપત્રને, ગુરૂપત્રને
 આદિ મર્વાવ્યાવધારિક પત્રને જુએ છે જે મિત્રપત્રમાં અટક રહે છે,
 અટક મનેરે મર્વાની શુદ્ધિનિમા જે નિષ્કામ જાણી આ-મર્વા જાણી
 ગુરૂ પ્રેમથી આત્મ મર્મપંજ કરે છે તે મિત્ર કહેવાય છે. જે સુખની
 પેટે પોતાની મનરૂપ પૃથ્વીપર પ્રકાશ કરે છે તે મિત્ર કહેવાય છે. જે
 આત્માની માયે અનેક વિચારમા આ-મર્વા જાણીને સનિક શાય છે
 તે મિત્ર કહેવાય છે. અનંત ગુણ મિત્ર લક્ષણ જેમાં સમાય છે તે
 મિત્ર છે. ને જોન રહીને જે અવ્યયમાં મુકીને મિત્રપત્ર જાણે છે તે
 મિત્ર છે. જેની આગળ સહેજે દિસ ઉઘડી જાય છે અને
 પરસ્પર આત્મા ઓકરૂપ થઈ જાય છે તે મિત્ર છે. હવે
 ગુરૂથી મિત્રાનાં લક્ષણનું સ્વરૂપ દર્શાવે છે.

અવનમનું—મિત્રના કથા ન થાય ને જાણ્યું છે

કથાભાષિતે કથાં પ્રેમ ના, જે દિલ થાય ન એકઃ
મિત્રમંત્રી ત્યાં ના થઈ, થાઈ મિત્ર વિવેક. ૨

વિવેચન—જે મનુષ્યની હૃદય ભૂમિકામાં સ્વાભાવિક રીતે પ્રમોદી
સ્વાભિક દામનીને સુખમન થતી નથી, જેમના હૃદય માનસમાં
મનોમિત્રાદિ દાષિણ્યપનામથી અને જેમને ના સ્વાભાવિક વિદ્યુત્ત વિદ્યુત્ત
પ્રાપ્તિ થાયથી સ્વમનને પામના નથી, એવા હૃદયમોદી દામનીજ
જો કાંઈ કાંઈ જે, ત્યાં મિત્રના કેવું કહે સ્વાભવની નથી થઈ, અમુક
વસ્તુથી મિત્રના સમજાવે અને સમજી તેના મિત્ર સમજી પત
જાને હૃદયમાં વિવેકને કાઢી દે. વિવેક કારણ કરી મિત્રનાનું
દુઃખરૂપ સમજી મિત્રનારૂપી સુખવૃદ્ધિથી શુદ્ધિ, અને
અવનમિ કાઢી પીરજ અને દિલને સ્વાપનરૂ મિત્ર-દાસ સમજી
અવનમનું સુખરૂપ છે.

પરસ્પર સ્વાભાવિક પ્રેમથી મિત્રના થાય છે અને એવા પરસ્પર
સ્વાભાવિક પ્રેમ નથી ત્યાં મિત્રેના પરસ્પર એક દિલ થતાં નથી
મિત્ર મિત્રનેથી જાણ અવનમનથી કેળવતી નથી કૃત્રિમ પ્રેમની
રેખાઓથી પરસ્પર મિત્રના થતી નથી તત્ત્વ મિત્રની હૃદય સાક્ષી
રહે છે. સ્વાભાવિક પ્રેમ તેને કહેવામાં આવે છે કે જે પ્રેમ, બંધના
અનેક નેત્રીકાનકપ્રસન્નમાં પણ સુખમની જે એક સરખા બને
રહે છે. એવાં સ્વાભાવિક પ્રેમ નથી ત્યાં વિદ્યાર્થિમના જાતના છે,
માટે સ્વાભાવિક પ્રેમ અને અસ્વાભાવિક પ્રેમની મિત્ર કથાં પૂર્વ
પરીક્ષા કરવી જોઈએ. એવા સ્વાભાવિક પ્રેમ છે ત્યાં પરસ્પર મિત્ર
અવનમનમાં અમુક અવનમન થતું નથી. જાનનીમાં કે બાહેરમાં
એક વીજાની વિદ્યુત્ત થતાં નથી. એવાં સ્વાભાવિક મિત્રની છે ત્યાં
પરસ્પર મિત્રના સંજયથી સ્વાભાવમાં એક મરખી મિત્ર મદદા વર્તે છે.
પરસ્પર સ્વાભાવિક મિત્રના છે ત્યાં કાંઈપણ જાનની રહેતું નથી.

જ્યાં સ્વાભાવિક મિત્રતા હોતી નથી ત્યાં પરસ્પર દિલનો મેળો મળતો નથી. અને પરસ્પરએક બીજાને ખાનગી વાત કહેવાતી નથી. દિલમાં પડદા રાખીને બાહ્યમાં ઉપર ઉપરથી વાર્તાઓ કસાય છે એવું સમજીને મનુષ્યોએ મિત્રમૈત્રીનો વિવેક ધારણ કરવો જોઈએ.

સ્વાર્થથી અમિત્રતા થાય છે.

આશા સ્વાર્થની વૃત્તિએ, માને મન જે મિત્ર;
નફી મનમાં માનણું, બનતો તેહ અમિત્ર.

વિવેચન—જે મનુષ્યો મોટી મોટી આશાઓ સિદ્ધ કરવા મા મિત્રને અશુદ્ધબુદ્ધિએ મિત્ર માને છે. તેવા મનુષ્યોની શબ્દિક મૈત્રી હો છે. ધનવાન હોઈ ધનનો લાલ લેવા માટે, ગારી, ઘોડા અને બાગ બર્ગ વ્યામાં ફરવા માટે, એશઆગમ કરવા માટે; વિદ્વાન્ હોઈ તેની વિદ્યા એજ જગતમાં અમર કીર્તિ કરવા માટે, વા વિદ્વાન્જનોના સમ હુમાં ભળી કે તેમના મંડળોમાં ફરી વિદ્વાન્ કહેવડવવા માટે; વળ મિત્રની લાવણ્યવતી સ્ત્રીમાં જોણાઈ, વ્યભિચાર કરવા માટે જે મનુષ્યે મિત્રતા બાંધે છે તેવા મનુષ્યો આશાસ્વાર્થ ન કરતાં દુઃશ્મન થઈ જાય છે. આવા અનેક સ્વાર્થી સાધવા માટે, લાંબી લાંબી આશાએ બાંધી, છજ, કપટ અને પ્રયત્ન લદાવી મિત્રતારૂપી બત્તિને ચિરકાલ જ્વલત રાખવી તે શી રીતે બની શકે ? મિત્રતારૂપ અમૃત રસ જરહું અખંડ શી રીતે વહવા કરે ? બધુએ, ચોક્કસ માની લેજો આવી મિત્રતાએ બધાએજ મિત્રની મિત્રતા તુટવા વગર રહેતી નથી આશા સ્વાર્થની વૃત્તિએ મિત્ર યનારને કોઈ મિત્ર માને છે, પણ અન્તે દુઃશ્મમાં પ્રવેશી તે યત્ન બની દુઃશ્મનો ધાન કરે છે. એમ નહીં મનમાં માનીને સત્યમિત્ર કરવા તરફ લક્ષ્ય દેવું જોઈએ અને તેમજ આશાસ્વાર્થની વૃત્તિ વિના મિત્ર બનવું જોઈએ. આશા સ્વાર્થની વૃત્તિએ મિત્ર બનનારુઓમાંજે મોટો ભાગ કુમિત્ર તરીકે અવજોધાયે. આ સ્વાર્થ વૃત્તિથી મિત્ર બનનારુઓ દુઃશ્મન મિત્રો ગણાય છે. શ્રી પાંડવ ચરિત્રમાં ધવજગેડે શ્રીપાંડવની સાથે મિત્રતા બાંધ્યાનું વિવેચન

આવે છે. ધવલચંદ્રે શ્રીપદ સત્તિ પુત્રને દુષ્ટ બનવવા માટે પ્રયત્ન કર્યો. શ્રીપદનું મન અને શ્વીએન પંથાની દુષ્ટતા માટે પ્રયત્ન કર્યો. શ્રીપદને મારવા માટે તે મહેલપર ગઈયો. છેવટે તે ઘટ્ટ પરથી પડ્યો અને શ્વશુરના ધાત્રી મરણ થયો. શ્રીપદગણ શુભમિત્ર અને ધવલચંદ્રે દુષ્ટન મિત્ર અને દુષ્ટન મિત્રનું નીચે પ્રમાણે લક્ષણ છે—

પગેશે વાયં દન્તારં. મત્સ્યે વિપવાદેનમઃ
પર્ત્તપેન્ તારને વિત્રે, રિપદુમ્ભં પયોમુમમ્ ॥
રત્ન્યપેદો વાધાન, નૅપ્તુર્યં પન્નવિસનાઃ
પોપો નિઃસમ્યક્તા જ્ઞા, મેતન્મિવસ્ય દૂષણમ્ ॥

પદોક્તામાં નિન્દા. અવગુણવાદ, કાચં દત્તાન્દર અને કૃતકૃમાં વિપવાદી એવા દુનિત્રને ત્યાગ કરવા; દરણ કે તેવા વિપદુલપયો શુભમિત્ર હોય છે. સુમ વાતોને બેદ કરનાર હોય, મિત્ર પાને ધનાકિની આગળી કરનાર હોય નિષ્કુર હોય અને જેનું ચિત્ત શણે શણે થતાય-માન થતું હોય તથા જે ક્રોધી હોય તથા જે અસત્ય વદનાર હોય તથા જુગાર રમનાર હોય તેવા મિત્રને ત્યાગ કરવો જોઈએ. આશ્વાસ્થ્યનુજિ આદિથી જે મિત્ર બનવા આવતો હોય તેવા દુમિત્રેને ત્યાગ કરવો જોઈએ.

અવનરણુ—સ્વપ્ન સમાન મેંચીતું લક્ષણ લખાવે છે.

આંખ મળે ના આંખધી, મળે ન મનનો મેળ;
મિત્રમેંચી ત્યાં સ્વપ્ન છે, બળે સ્વાર્થનો ભેળ. ૪

વિવેચન—ત્યાં આમળ અન્યોઅન્ય દર્શન થતાં એકબેકની આખમાંથી વેંચી જવાનું પ્રગટે છે. દરિ પડનાં કાંપે ચડી, હરી લઈ ખૂન કરવા જેવી દૃઢ્યમાં વાસના થાય છે, એકબાવધી એકબેકની નજર નજર મળતી નથી, ત્યાં આમળ સુદ અપ્રસન્ન કહે છે કે

મિત્રતા સ્વપ્ન સમાન છે. સ્વપ્નમાં તાદૃશ્ય રીતે અનુભવેલી વસ્તુઓ જાગૃત્ અવસ્થામાં વ્યક્તિરૂપ માત્રુમ પડે છે, અને જેમ સ્વપ્નમાં અનુભવેલું સુખ ક્ષણિક સમય માટે છે તેમ સ્વાર્થના લેગમી મિશ્રિત મયેલી મિત્રતા અત્ય સમયનેજ માટે જ ટકી રહે છે.

પરસ્પરની ખરી મેત્રીને આંખોથી પારખી શકાય છે. પરસ્પરએક ધીમાની આંખો નેત્રી થતાં એક ધીમાને દેખી આનન્દ પામે નહીં, ત્યાં મિત્રતા રોગી નથી. જ્યાં પરસ્પર એક બીજાનાં મન મજાનાં નથી ત્યાં મિત્ર મેત્રીનું સ્વપ્ન નમજલુ. પરસ્પરની મિત્રતાને આખી જાગૃત્ છે. સિદ્ધાન્ત અને આરંભજેગને પરસ્પર મિત્રતા નહોતી. આરંભજેગને દિશ્ટીમાં મિત્રાન્તમયો. પરંતુ બન્નેની આંખોમાં પ્રેમ નહોતો, પરસ્પર મનને મેગ નહોતો તેથી મું પરિણામ આજુ તે સકાલિત જાહેર છે. આંખ અને મનથી મિત્રતા પરખાય છે. જ્યાં મનને મેગ મજા નથી ત્યાં નદાકસ મિત્રતા ટકી શકતી નથી. મનને મેગ મજે છે ત્યાંમુખી નજુએ એકબીજાના મિત્ર બની રહે છે, અને પરસ્પર મનના વિચારે જિન્ન થતા બંદુ એક બીજાને યોગ ખાત્રજ ન હોય એક પદ્ધત્ ધવ છે.

મુષ્કન્ત દેવન્ત હનન્ત, મુરુન્તે દાય દેશદે.
અનુષ્મ મુલનું જન્નું, બધે એ પ્રમી પ્રમીન્ત.

મિત્રમાં પરસ્પર પ્રેમ હોય છે તે આખમા અને દૃશ્યમાં અમી રહે છે અને તેથી પરસ્પરને દેશે મુષ્કવજન્ત આરં છે, તથા પરસ્પર મિત્રતા મુરુન્તે દેશદે પ્રેમમાં આવે છે પરસ્પર દૃશ્યના મેત્રી નવધી અનુષ્મ મુખનું જન્નું રહે છે અમી મિત્રની તથા મિત્રતા ન હોય ત્યાં રેખન્ત દૃશ્યના કહેલી મિત્રતાની સખન્ત હોય છે.

અવતરણ—પિન્ત મિત્ર દેવ છે.

મિત્ર મિત્ર જન્ત મહુ કહે, મિત્રપણું મુરકેત્ર:
દયા, પ્રેમ, દ્રોહથી. મનુ રહે કુટેત્ર.

વિવેચન—જગતમાં મનુષ્યો જેવાના મિત્ર માટે મરી પડવાના કેસ કદે છે. તેવા કેસ માં એક જેવાના મિત્ર માટે 'દરમ તરસી' લખે છે. 'જે બધા મિત્ર મારા મારા જીવન માટે કુરબાન છે, એવા મારા જીવન વચનને ઉચ્ચાર કરે છે. પુત્ર' માનુષ્યોની માફક જેવાના બહુને દબાવે છે તેને 'મિત્ર' ના નામે પુકાર કરે છે. પણ તે એવી મિત્ર સ્વરૂપે માટે જ રહે છે.

A friend in need is a friend indeed

જે મુત્ર કમળે જગ મિત્રો જેવાના મિત્રની જીવન અધારી માટે દુષ્કામાં ઉતરવા તૈયાર થાય છે અને ઉગરે છે. ગુપ્તકાળના એ સમયે જાય છે છે, અને જેવાના પ્રાણથી બધાના મિત્રના મુશ્કેલીમાં અર્થ સ્પર્ધા કરી તેના મુખે મુખી અને દુખે દુખી બની રહે છે. મિત્રના ઉચ્ચારો વિચારી રહ્યા છે. રહેલ બની. દયા, પ્રપચો, છગ, કપર જાદિ કુલુલેથી જેવાનું મન અસ્વસ્થ છે, તેવા મનુષ્યોને કદાચ ખસ નિત તરીકે લેખવા નહિ. તેવા મનુષ્ય, જેવાના મિત્રનું કદાચ કાળે ભટ્ટ કરી રહ્યા નથી.

મિત્રના મુખે અબ્બા વિના મિત્રપત્ર અર્થે મિત્ર-વધમ પ્રખ કરવો એ મહામુશ્કેલ કાર્ય છે અનભાવ, નિસ્વાધેશ, અપ્રદ, ગંભીરતા, અમુલ્યતાનાં એવા જથ્થા, પ્રતિસ્પર્ધાતન, વિચેક, અને કુલુલેનું પરિશીલન, મિત્રની ઉન્નતિ માટે સ્વકર્તવ્ય પ્રવૃત્તિ, મિત્રની કમજીર બંધાદિ મુલે પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે અન્યમનુષ્યોને મિત્રો બનાવી શકાય છે. નું મારું મિત્ર છે એ આપણે મિત્ર બન્યા એટલું કથવા માવથી મિત્ર બની શકાતું નથી. મિત્ર બનતાં પૂર્વે મિત્રના મુલે પ્રાપ્ત કરવા એટલે. સાથે રમવાથી, સાથે ફરવાથી, સાથે જીવા પીવાથી, સાથે ઉધવાથી અને સાથે મરી કાર્ય કરવાથી સર્વ મિત્ર બની શકતા નથી. બાળ્યવર્યામાં અનેક બાળ્યો રહે છે પરંતુ મેટ્રી ઉગર થતાં તેઓ અનેક મનનાં સંસ્કારોને લેઈ એક બીજાના હસમન બને છે, અને પરસ્પર કથા-મ

ચોથી તે શયતાન બની એક બીજના બુદ્ધિમાં ભાગ લે છે. ઇગ્ગાંડ અને જર્મનીની મિત્રતા તરફ ખ્યાલ કરો. જેઓ સમદ્રેષના તાબે રહે છે, તેઓ શિષ્ય, મિત્ર બનવાને લાયક બનતા નથી. એક બીજને જેઓ અહિંતકર્તા માને છે તેઓ મિત્ર બની શકતા નથી. મિત્ર બનીને જેઓ દગા પ્રપંચોથી મિત્રના વિશ્વાસનો ઘાત કરે છે, તેઓના સમાન આ વિશ્વમાં કોઈ પાપી નથી. ॥ મિત્રદ્રોહો વૃત્તપ્રધ, યેદિ વિશ્વાસઘાતકાઃ તે નરા નરક યાન્તિ, યાયચંદ્રદિવાકરો ॥ મિત્રદ્રોહ, મિત્ર વિશ્વાસઘાત અને મિત્રોમાં ફાટફુટ કરનારાઓ, આ વિશ્વમાં પાપી છે અને તે જીવવા લાયક નથી. મિત્રદ્રોહ કરીને મકલ વિશ્વનો કોઈ સજ્જ બને તોપણ અદૃષ્ટમુખ કહેવાય છે. મિત્રદ્રોહ, મિત્રસાથે દગો રમવો, મિત્રની સાથે પ્રપંચો રમવા અને મિત્રોથી ફુટ કરીને જે જીવે છે તેઓ જીવતા છતાં મરણ પામેલા છે. તેઓ અનેક પ્રકારની મુખની લીલાઓ ભલે કરતા હોય તેથી શું? હુજન મિત્ર બનવા કરતાં શરીરનો નાશ સારો. ઉપર પ્રમાણે સાર અવગોષીને મિત્રના શુભો પ્રાપ્ત કરવા જોઈએ. સ્વાર્થી, દ્રોહી, માળાપનું અપમાન કરનાર, શુરની નિન્દા કરનાર, પાતાના ઉપરીનો દ્રોહ કરનાર, સ્વાર્થ લોલથી કોઈ પક્ષ બાલનું પાપ ન કરનાર મનુષ્ય, કદાપિ કોઈને મિત્ર બનવાને લાયક બની શકતો નથી.

અવતરણુ—જ્ઞાનાદિક શુભો વિના મિત્રતા નથી નથી.

જ્ઞાન વિના નહિ મિત્રતા, વક્રમને નહિ મિત્ર સમજો સજ્જન ચિત્તમાં, દ્રોહો ચિત્ત અમિત્ર. ૬

વિવેચન—જ્ઞાન વિના ખરી મિત્રતા બધાતી નથી, કારણકે જ્ઞાનથી મિત્ર અને અમિત્રોનું સ્વરૂપ સમજાય છે. જ્ઞાનથી સત્ય મિત્રોની સાથે સંબંધ બાંધી શકાય છે, જ્ઞાનથી ઉદાર દૃષ્ટિની ખીસ વણી શકાય છે, જ્ઞાનથી મીઠા જોલમાં છુપાં રહેલાં જેરી બિન્દુઓને જ્ઞાની તુર્ત પારખી શકે છે. જ્યાં મુખી મિત્રતારૂપ મુવર્ણ, જ્ઞાનરૂપ કરોડીથી પરખાયું નથી, ત્યાં મુખી તેની ખરી કીમત અંકાતી નથી. માટે

જાણે કરી મિત્રતા બાંધવામાં લાલ સમાયેલો છે. જાનથી મૂક મિત્રને પલ્લુ જાની કરી શકાય છે. જેનું મન વાંકું છે તેની સાથે મિત્રતા થતી નથી. તેથી હે ! શાસ્ત્ર સંપન્ન ! મિત્ર મિત્ર કરી જેઓ મિત્રાઈનાં ખેટાં બજારમાં ફુંકતા હતા, તેઓ બ્યારે કૃત્રિમ મિત્રરૂપે પ્રગટે છે ત્યારે તેઓના ચિત્તનુદ્ધવામાં ઘૂસી જાય છે. તેવા મનુષ્યોથી ચેતીને શાકલો. અંગ્રેજીમાં કહ્યું છે કે 'Treachery is letter than loyalty' 'દહેને દવાથી ચાટવા કરતાં તેની ઉત્પત્તિ ન થાય તે માટે સાવધાની રાખવી, તે વિશેષ જરૂરનું છે. મિત્રતાની બગમાં કસાઈ દુઃખ સહન કરવું અને પાછળથી પસ્તાવું તેના કરતાં બગમાં નહિ કસાવાને સાવધાની રાખવી તેજ લાખ દરજ્જે મુખકર છે.

જેના મનમાં વક્રતા છે એવા દ્રોહી મિત્રોના મનની વક્રતા પરીક્ષી શકાતી નથી. મનને મુદ્દ ક્યાંથી મિત્રતા બની રહે છે. જેના મનમાં મિત્રતા માટે મુદ્દગત નથી પરંતુ કુટિલતા છે, તે સ્વયં મિત્રરૂપ ન, ન બનવાથી અન્ય મનુષ્યોને મિત્ર બનાવી શકતો નથી. અકબર બાદશાહના કેટલાક રાજપૂત રાજાઓ મિત્ર બન્યા હતા, પરંતુ ઔરંગઝેબના બન્યા નહોતા. તેનું કારણ એ છે કે ઔરંગઝેબના મનમાં વક્રતા, શકતા, દંભતા હતી તેથી તેના મિત્રો કેઈ બન્યા નહીં, તેથી તે અતિ મુગ્ધ સામ્રાજ્યને પાંચે દશાવવાને શક્તિમાન થયો. વસ્તુતઃ કીએ તે અમિત્ર બનેલા ઔરંગઝેબથી મોતલ સામ્રાજ્યની જૂઠું ઉખડી જે ચિત્તમાં દ્રોહ છે તે વિના જ અમિત્ર અર્થાત્ દુસ્મન કૃપા છે તેથી તે અન્ય મનુષ્યોનાં ચિત્તને મિત્ર બનાવવા સમર્થ થઈ શકતું નથી. મનમાંથી દ્રોહને, કપટને નાશ થતાં સ્વયંમેવ અન્ય મનુષ્યો પેલાના મિત્રો બની શકે છે. જે મહારાજાઓનાં મન દ્રોહી થાય છે તેઓની સાથે વિશ્વવૃત્તિસર્વલોચને મૈત્રી સંબંધ પ્રગટે છે. મનમાં દ્રોહ રૂપ સર્વેના વસે સવાની સાથે દ્રોહી ચિત્તમાં વિશ્વાસદિગુણે ટપી શકતા નથી. અત્યેવ મનમાંથી દ્રોહ નાશ કરવા માટે આત્મમજનની પ્રાપ્તિ કરવી એકલો. અધ્યાત્મ સાસોનું ગુરૂમપૂર્વક અધ્યયન કરવાથી આત્મમજન પ્રાપ્ત થાય છે, અને તેથી દ્રોહ જરૂર

દુર્ગુણોના નાશ થાય છે. આત્મજ્ઞાન થવાથી આત્મામાં પરમાત્મ દેવનો વાસ થાય છે, અને તેથી શુદ્ધબુદ્ધિ પ્રગટે છે. જ્ઞાનવડે મિત્રોને સફ-
શુભ; તરફ વાળી શકાય છે, અને દુર્ગુણોથી બચાવી શકાય છે. મિ-
ત્રોના મનને ખરી સાન્તિ આપવા માટે આત્મજ્ઞાનની જરૂર છે. જેઓ જ્ઞાનીઓના મિત્ર બને છે, તે પરમાત્મપદને પ્રાપ્ત કરે છે. માટે જ્ઞાનવડે મિત્રતા કરવી જોઈએ કે જેથી આત્મસુખનો પ્રકાશ થાય.

અવતરણ—કોણ મિત્રતા બાળી શકતા નથી.

‘મિત્ર’ બોલવું સહેલ છે, વર્તનમાં મુશ્કેલ
મિત્રાર્થ ના બાણતા, દુર્જન, ધૂર્ત, સડેલ. ૭

વિવેચન—અહિંમાં મિત્રધર્મની ગૂઢતા બતાવવામાં આવી છે. ખરું જોઈએ કે મુખેથી ‘મિત્ર, મિત્ર’ શબ્દનો ઉચ્ચાર કરવો સહેલ છે; પણ મિત્રધર્મ સમજી પરિપૂર્ણ પાળનારને પૂછ્યો તો માલમ પડશે કે તેનો માર્ગ કેટલો વિકટ છે ! ! ! મિત્રધર્મનું રહસ્ય અને અચ-
રણ; આદી તકીએ વિચારમાન થનાર મનુષ્યથી સમજાતું નથી, અને અચરણમાં મુકાતું પણ નથી. સપાટ ઉંચે દુર્ગર ઝોળાંઝોળો જેટલો મુશ્કેલ છે, તેટલો બરફે તેથી વિશેષ મિત્રધર્મ બમણવો મુશ્કેલ છે. તેના માર્ગમાં શુભાનનાં કુલ પથસાથેલાં નથી. તેથીજ ખરી મિત્રિની રહેણીકરણી કઠીન છે. જ્યારે અનુભવ મેળવાય છે ત્યારે તેનું જ્ઞાન થાય છે અને મુશ્કેલીઓ સમજાય છે.

જેઓ દુર્જનો છે, ઢોંગી છે, અને સડેલા મનવાજી છે, તેઓ મિત્રધર્મનું ખરું સ્વરૂપ કદાપિ જાણે જોવાળી શકતા નથી. સ્વાર્થી વૃત્તિઓના અશભાવડે અત્ય વસ્તુનું દિગ્દર્શન કરી શકાતું નથી. પ્રપંચી વૃત્તિયો, અવૃત્તિયો ઉપર અઘ્રાત્ય ચલાવી ખરી વસ્તુને રે મૂકવા શકાય છે, તેથી પરિણામે મિત્રધર્મનું તાત્પર્યોર્થ જ્ઞાન મુખી સમજાતું નથી.

દુર્જન પૂર્ત સહેલ મનુષ્યો મિત્રાઈને લાછી શકતા નથી તો તે મિત્રનું વર્તન તો ક્યાંથી આચરી શકે, મનુષ્યોએ કદિ દુર્જનોના સંગ ન કરવો જોઈએ. દુર્જનો કેવા હોય છે તે જણાવે છે:—

અહો દુર્જન સંસર્ગાં, ન્માનહાનિઃ પદેપદે । ^{અગરજતે મંદાત્}

પાત્રફો લોહ સદ્વેન, મુદ્રૈરરમિદન્યતે ॥ ૧ ॥

અન્તર્મલીનસંસર્ગાં, ચ્છૂનવાનાપિદુષ્યતિ ।

યજ્ઞસુઃ સંનિફપેળ, કર્ણોઽમ્ન્ કુટિલાથયઃ ॥ ૨ ॥

દુર્મનમનસંસર્ગાન્, સજ્જનપુરુષોઽવ દોષમાયાનિ ।

રાવેળકૃતાપરાધા, જ્વલપેરપિ વન્યનં માત્મન ॥ ૩ ॥

પાત્રમપાત્રી કુલ્લે, દદતિ શુભં ક્ષેદ માયુ નાશયાનિ ।

અમલે મલં નિપચ્છતિ, દોષગ્વાલેવ ચલમૈર્થ ॥ ૪ ॥

આનન્દમૃગદાવાપ્તિઃ શીલતાસ્વિમદદ્દીપ ।

જ્ઞાનદોષમહાવાયુ, રયં ચલસમાગમઃ ॥ ૫ ॥

આહૃત્ય રસમાળાઽપિ, યત્રેનાન્તર્વિરાગિણી ।

અસન્પ્રેક્ષી ચ વેદ્યાચ, શ્રી થ કસ્ય કદા સિપરા ॥ ૬ ॥

દુર્જન, પૂર્ત, સહેલ, મનુષ્યોની મન, વાણી, કાયાની એકસરખી પ્રવૃત્તિ રહેલી નથી. શક દુર્ગમની સજ્જન હંસે મેંત્રી કરી દાગલે અને હંસ એક જલથય પાસે વૃક્ષપર બેસા એકે સભા તે વૃક્ષ નીચે આવી બેઠો. કાકે પેલા ચાલ પર વિલ્લ કરી અને ઉડી ગયો. રાજાને કોપ થયો તેને બાણ આધુ. તે હંસને બાણ વાગ્યું તેથી હંસ પાંખે ફરવાથી નીચે પડ્યો. રાજાએ કહ્યું, તું કોણ છે? હંસે કહ્યું, હે રાજા! હું શક નથી પણ હંસ છું પરંતુ કાકરૂપ પૂર્ત મિત્રની સંગત કરવાથી મૃત્યુ પામ્યો. સહેલ, શક, પૂર્ત મનુષ્યોની સંગતિ કરનારોને નાશ થાય છે. પૂર્ત મિત્રોનાં વચનેપર વિશ્વાસ રાખવાથી સર્વ પ્રહારની હાનિ થાય છે. દુર્જન શક મિત્રોની સંગતિથી મનમાં અનેક પ્રહારની ચિન્તાઓ પ્રકટે છે. સજ્જન મિત્રને ખરોળ સકાદ, દુષ્ટ બુદ્ધિ આપીને

દુર્જન મિત્રો તેનો નાશ કરે છે. દુર્જન મિત્રોના પાશમાં પડે મનુષ્યોની ફોજેલી થવામાં બાકી રહેતી નથી. દુર્જન મિત્રો મુખે મી બોલનારા હોય છે. તેમજ સુક્તિ પ્રયુક્તિથી પોતાનો વિશ્વાસ બેસાડ અનેક પ્રકારના પ્રયત્નો રચે છે. સત્યને અસત્ય દેખાડે છે અને અસત્ય સત્ય દેખાડે છે. દુષ્ટ મિત્રો અનેક પ્રકારના મોજ શોખ વ્યસન માર્ગોમાં મુજબોને ચઢાવીને તેઓને ફાંસી ખાય છે. દુષ્ટ, ધૂર્ત, મિત્રો સંગતિથી ગુજરાતના રાજા કેલુંથેલાએ ગુજરાતના પ્રધાન માધવ સી પર બહાલાર ગુજર્યો તેથી ગુજરાતની અધાદશા થઈ. દુષ્ટ, ધૂ સટેલ મનુષ્યો સત્ય મિત્રતા બાણતા નથી તેથી તેઓની મિત્ર કરવી ન જોઈએ.

અકરણીય મિત્ર સ્વરૂપ.

સહુ સહુ મન પલટતો, ધર્મા, રીસ અપાર;
મિત્ર કરો ના તે કદી, પડતાં દુઃખ હજાર.

વિવેચન:—જે મનુષ્યનું મન સ્થિર ચિત્તવાળું નથી. અ સેકન્ડે સેકન્ડે જેમ ધરીઆળના કાંટા ફરે છે તેમ જેનું મન ફાં સહુ, ધરીએ ધરીએ બદલાય છે તેવા મનુષ્યો મિત્ર થવા લાયક હોત નથી. કારણ કે તેવા મનુષ્યો પોતાના મિત્રના આચારવિચારમાં વિશ્વાસ રાખી શકતા નથી. દરીયાના મોબની માફક તુરંતી વિચારોથી તેઓનું ચિત્ત ફર્યો કરે છે, અને તેઓનું પોતાના મિત્ર માટે મન સંકારીલ રહે છે

વળી જેઓ ધર્મીય છે અને મિત્રના શુભેચ્છક નથી, વાતવાતમ વાંધા પાડી રીસાઈ બાય છે, અને તિરસ્કાર અને દ્રેષ બુદ્ધિથી પોતાના મિત્રને જીવે છે તેવા મનુષ્યો માટે ગુરૂ મહારાજ કહે છે કે હજારો વિદ્વો પડતાં સહેવું પડે તો હજારો સંકેટો વેડવાં, પરંતુ તેવા મનુષ્યોની સંગતિ કરવી નહિ. કલ્પિ દુઃખનાં વાદળાં તુટી પડે, રીયં પર કદાચ પાપાણની વૃષ્ટિ થાય તોપણ તેવા મનુષ્યોથી દૂર રહેવું મુખદાયક છે. તેમ કરવામાં લાલચોની સામે યત્ન પડશે, અને લલચાતા મનને

સાત્રું પછે નહિતર જેમ જાણી હાલવે મહત્ત્વ મરણ વશ દ.પ
 તેમ દુઃખદુષ્ટ દવાજાને દાન કરવા જગદુષ્ટ યજ્ઞને ભરણે દીરુષ
 જિહ્વે કરે અને પરિણમે યજ્ઞમાં જાદુ સહન કરે. ૩૫ છે કે,

તપે રદ્યાઃ તપે દુષ્ટાઃ વિશાન્વા ન જના વદાઃ
 વૌષાદિવિષસંગ્રહાઃ વિવાદાં ન યુગાન્તરે.

મનુષ્યેન્દ્ર સદ્બ્રાહ્મી જેનું મન સદા ભક્ત્ય કરતું છે. એ
 યજ્ઞ દાનને દેવથી દેવે દેવે મિત્રેની તરફ યજ્ઞની નજરથી જોનાર
 દેવ જોઈતું જ નહિ પરંતુ દાનમાં વિવાદની વરણી વાળે જોયો દેવ,
 દાનમાં દુરમનને મિત્ર બની પુનઃ પેન્દ્રને મિત્ર બનવા આજ્ઞા દેવ,
 તેને મિત્ર કદાપિ ન કરે જોઈએ; કારણ કે તેણે મિત્રમાં યાત્રી રીસ
 દેવ છે. રીસના નામે થઈ તે દાનમાં મરજાની મમતાના જોઈ જોસે
 છે. પ્રજાપરદુષ્ટ જાદુ યજ્ઞસિદ્ધિ રીસના વશ થઈ મરજાની સમ-
 ના જોઈ રીસી અને તે યજ્ઞના પક્ષમાં દાનવ થયો. પુનઃ તે
 ભવજ્ઞમાં જાત્યો પરંતુ અવ કથ્યસ્તર જો છે કે જોયો દેવોનું દેવ,
 રીસના દેવ તેજોને દેવના મિત્ર બનવા નહિ. દાનમાં મન
 પડનાર દેવોનું કોઈ શિષ્ય દેવ તેપણ તે સારો નથી, તેમજ
 દેવ દેવ તે પણ સારો નથી. કારણ કે તેણે નેકર, શિષ્યો અને
 મિત્રો ક્રોધ, મનિષ્ઠ, દમ્ભિ આદિને ન્યા કરે છે. સુમરીએ શિષ્ય-
 સમાં વાનરને દેવથી મરજા દેખી માત્રો બાંધવાને ઉપદેશ આપ્યો;
 પરંતુ વાનર રીસના અને સહચિત્તવારે દેવ, તેથી કુદીને સુમરીના
 મનને ન્યા કર્યો. તેની રીકે રીસના મિત્રો સ્વભાવ જાનનેમાં
 રીસને અનેક દુઃખો આપવા કરતીમૂલ થાય છે. અન્યેવ સહજ
 દુઃખો સારી પડ્યાં પણ તેણે દેવોનું રીસના મિત્રે કરવા નહિ.

ગુણુ રામી વિદ્યાનુ ને, પરમાર્થો નિર્ધાર;
 નિર્ધાર્ય મન સાસુ વદે, મિત્રયોગ્ય હિતકાર. ૬
 વિવેચન—જેનું મન ગુણુ-પુરુષી છે, એટલે કેડ પશુ બ.

કિતાં છિદ્ર જોવા જેનું મન દોડતું નથી પણ ગુણ રોધવા દોડે છે તેવા મનુષ્યો મિત્ર થવા યોગ્ય લેખી શકાય છે. આ ઉપરાંત જે મનુષ્યો પોતાની તેમજ મિત્રની રહેણી કરણીમાં વિશ્વાસ રાખી શકે છે, તેવા મનુષ્યોને પોતાના ઉપર તેમજ પોતાના મિત્ર પર કોઈ કળે પણ શંકા ઉદ્ભવતો નથી. જેનું હૃદય પારમાર્થિકભાવનાઓવાળું છે, જેની ઇચ્છા ગરીબ ગરબાનું દુઃખ ટાળવાની છે, જેને જમતૂન જીવેનું ભણું કરવાની અજ્ઞાતા છે, તેવાજ મનુષ્યો મિત્ર વા રહેઈ થવાને યોગ્ય ગણાય છે.

જે સત્ય વક્તા છે, જેનું ચારિત્ર નીતિમય છે, બુદ્ધિ નિર્મળ છે, તેવા મનુષ્યોને સન્નિહન મિત્ર તરીકે ગણવા, શુદ્ધમહારાજને ઉપદેશ છે. તેવી મિત્રતામાં સ્વ અને પરનો લાભ સચવાય છે. તેથી જ તે ઇચ્છવા યોગ્ય લેખી શકાય છે.

ઉપર કહ્યા તેવા મિત્ર સંબંધ ભોલતા કિંચિત માત્ર લેહલાવ રહેતો નથી. મહાત્મ લેખક એમરસન કહે છે તે પ્રમાણે તેનો સંબંધ લેખી શકાય છે:—

" A friend is a person with whom I may be sincere. Before him I may think aloud. I am arrived at last in the presence of a man so real and equal that I drop even those undermost garments of dissimulation, courtesy as second-through which men never put off; and may deal with him with the simplicity and whole-ness which one chemical atom meets another. "

યોગ્ય મિત્રોની પ્રાપ્તિવડે સર્વ મુષ્ણોની પ્રાપ્તિ કરી શકાય છે. સર્વ ગુણોમાં શુણ્ણગ ગુણ શિશેમણિ છે. આ કળમાં જેનામાં શુણ્ણ-નુરાગ છે તે સત્ય મિત્ર થવાને યોગ્ય છે. ન્યાં ત્યાં ગુણો દેખવા અને દોષોને ઢાંકવા એવી દષ્ટિધારક મિત્ર, પોતાના મિત્રનું શ્રેય: સાધી શકે છે. શ્રીકૃષ્ણમાં શુણ્ણનુરાગદષ્ટિ હતી તેથી તેમણે મરેલા દુર્ગા-

પ્રીયજ્ઞ પુનઃપુનઃ હાંસ વખણવા હતા તેથી તેમના પણ જોડે રેણુ જુદા થયે. હવે... કુલ્લની કુલ્લને મિત્ર હાપિ જેવાના મિત્રના દેશને ઉદાસી નથી તેમજ તેનું અગ્રિય દેશમાં જતાં પણ તે મિત્રના સ્વ-કુલ્લને પ્રાર્થ તેની રજાથી કરતા નથી. પ્રત્યક્ષપણે વિદ્યુત મિત્ર અલગપણે હવે તેથી અલગિત કુલ્લમાં તેણે પ્રત્યક્ષપણે હવે જેવાના પ્રત્યક્ષપણે મિત્ર અને તેના નથી રાખે નથી વિદ્યુત વિદ્યુત જોડે હવે મિત્ર પણ વિદ્યુતમાં જાણી શકે તેમ નથી. મટે અવિદ્યુતને હાપિ મિત્ર ન હવે જોડે જોડે જેને જેવાના પણ વિદ્યુત નથી તેને જેવાની ઉમિત નથી. મટે તેજ અવિદ્યુતને હાપિ મિત્ર ન કરતા જોડે જે જેવાને વિદ્યુતથી હવે છે તે મિત્ર થવાને લાયક છે. તેમજ જે પરમાર્થ હવે છે તે મિત્ર બનવાને અધિકારી થઈ શકે છે. પરમાર્થ મનુષ્ય વિદ્યુતનિમિત્તજનું એક કરવા પ્રવૃત્તિ કરી શકે છે તે તે સ્વમિત્રનું એક કરે જોડાં મુજબ થાય. પરમાર્થ મનુષ્ય મિત્ર બનીને મિત્રને પણ પરમાર્થ બનવી શકે છે. જે નિર્મલ મ નવે છે તે અગ્રને અગ્ર મને રાખે નથી. મટે નિર્મલ સમ-વાદને મિત્ર કરતા જોડે.

મિત્ર જેમ મનુષ્ય.

સહજનતા મનમાં ધરે. મિત્રમુદ્દેશને યાયઃ
સાહાય કરે વિપત્તિમાં, મિત્રખરે તે યાય. ૧૦

વિવેચન:—અહિંમાં સહજન મિત્રનું લક્ષણ બતાવે છે. જે મનુષ્યના હૃદયમાં કુદૃશ અને કુદૃશ નથી, જેની રહેલી, કહેલી અને જેથી સહજન પુરુષને જાણે તેથી છે, જેને જાણ અને અન્ય અન્ય રોગી જેવાવાથી જુદો નથી પણ જોડેસ્વરૂપ ॥ તેવાજ મનુષ્યે મિત્ર ધર્મસ્વરૂપને અનુસરત વધી શકાય છે.

જની જેજો: મિત્રના મુદ્દેશની સ્તુતિ કરી તેજોને જગતમાં પ્રસિદ્ધ

કિતનાં છિદ્ર જોવા જેનું મન દોડતું નથી પણ ગુણ શોધવા દોડે છે તેવા મનુષ્યો મિત્ર થવા યોગ્ય લેખી શકાય છે. આ ઉપરાંત જે મનુષ્યો પોતાની તેમજ મિત્રની રહેણી કરણીમાં વિશ્વાસ સખી થા છે, તેવા મનુષ્યોને પોતાના ઉપર તેમજ પોતાના મિત્ર પર દોષ ધરે પણ શંસય ઉદ્ભવતો નથી. જેનું હૃદય પારમાર્થિકલાવનાઓવાનું છે, જેની ઇચ્છા ગરીબ ગરબાનું દારિદ્ર ટાળવાની છે, જેને જગતના જીવોનું ભક્ત કરવાની અસા છે, તેવાજ મનુષ્યો મિત્ર વા રહેશે થવાને યોગ્ય ગણાય છે.

જે સત્ય વક્તા છે, જેનું આચરિત્ર નીતિમય છે, બુદ્ધિ નિર્મળ છે, તેવા મનુષ્યોને સમજાવ મિત્ર તરીકે ગણવા, શુદ્ધમહારાજને ઉપદેશ છે. તેવી મિત્રતામાં સ્વ અને પરને લાલ સચવાય છે. તેથી જ તે ઇચ્છવા યોગ્ય લેખી શકાય છે.

ઉપર કહ્યા તેવા મિત્ર સંબંધ જોડતા કિંચિત માત્ર લેહલાવ રહેતો નથી. મહાત્મ લેખક એમરસન કહે છે તે પ્રમાણે તેનો સંબંધ લેખી શકાય છે:—

" A friend is a person with whom I may be sincere. Before him I may think aloud. I am arrived at last in the presence of a real and equal that I drop even the outer garments of dissimulation, go through which men never. I am with him with the simplicity which one chemical atom

યોગ્ય મિત્રોની પ્રાપ્તિવટે સર્વ શુ સર્વ ગુણોમાં શુભગુણ ગુણ શિદ્ધિમણિ છે. નુરાગ છે તે સત્ય મિત્ર થવાને યોગ્ય છે. જ્યાં દોષોને ઢાંકવા એવી દલિદધારક મિત્ર, પોતાના શકે છે. શ્રીકૃષ્ણમાં શુભનુરાગદષ્ટિ હતી તેથી તેમ

ધીમધ પુત્રજન્મ કાંઈ વળખ્યા હતા. તેથી તેમના પર એક દેવ મુઘ
 થયો હતો. હુણુની હુણુને મિત્ર કદાપિ જેલના મિત્રના દોષને
 ઉપદેશો નથી. તેમજ તેનું અગ્રિય કાંઈ ઇલાં પણ તે મિત્રના વર-
 ડોષને પ્રકટી તેની દુષ્ટતા કાંઈ નથી. પ્રત્યક્ષજ્ઞાના વિશ્વમુ મિત્ર
 જલદજ્ઞ હતા, તેથી અત્યલિખના મુદમાં તેણે પ્રત્યક્ષજ્ઞાનું છત્ર જેલના
 મત્તાપર પડ્યો જાતમત્તાન દિવે હતો. અવિશ્વથી મનુષ્ય કદાપિ
 માત્ર, સિખા મિત્ર અને નેકર ભની રાખે નથી. વિશ્વજી વિન એક
 હજુ માત્ર પણ વિશ્વમાં વધી રહે તેમ નથી. મટે અવિશ્વથીને
 કદાપિ મિત્ર ન કરે એકેએ એને જેલના પર વિશ્વસ નથી તેને
 જેલની કિમત નથી. મટે તેજ અવિશ્વથીને કદાપિ મિત્ર ન કરે
 એકેએ તે જેલનો વિશ્વથી હોય છે તે મિત્ર ધરાવે છતાં છે.
 તેમજ જે વરખાઈ હોય છે તે મિત્ર જનવાને અધિધારી થઈ રહે છે.
 વરખાઈ મનુષ્ય વિશ્વનિમ્બજીનેનું ધ્યેય કરવા પ્રવૃત્તિ કરી રહે
 ॥ તે તે સ્વમિત્રેનું ધ્યેય કરે એમાં શું અશ્વય ॥ વરખાઈ મનુષ્ય
 મિત્ર જનીને મિત્રને પણ વરખાઈ જાતથી રહે છે. જે નિર્મલ મ-
 નને છે તે પ્રજાને જાતજાતે રાખે નથી. મટે નિર્મલો સ્વ-
 વાતને મિત્ર કરે એકેએ.

મિત્ર જેમ મનુષ્ય

સજ્જનના મનમાં ધરે. મિત્રમુલોને ગાયઃ
 સાદાવ કરે વિપત્તિમાં. મિત્રખરો તે ધાવ. ૧૦

વિવેચન—અહિયાં સજ્જન મિત્રનું લક્ષણ જન્ય છે. જે
 - હવમાં હવતા અને કદુના નથી. લેની રહેલી, કહેલી
 'સજ્જન પુરુષને જાણે તેથી છે, જેને જાણ અને જાણ
 મેલકરેથી જુદો નથી પણ એ સ્વપૂર્ણ ॥ તેવજ
 કર્મસ્વરૂપને જન્યતા થઈ શક્ય છે.

રાત્રીએએ મિત્ર કહેલી સુતિ રહી તેએને જાતજાત પ્રકારે

કિતનાં છિદ્ર જોવા જેનું મન દોડતું નથી પણ ગુણ યોધવા દોડે છે. તેવા મનુષ્યો મિત્ર થવા યોગ્ય લેખી શકાય છે. આ ઉપરાંત જે મનુષ્યો પોતાની તેમજ મિત્રની રહેણી કરણીમાં વિશ્વાસ રાખી શકે છે, તેવા મનુષ્યોને પોતાના ઉપર તેમજ પોતાના મિત્ર પર કોઈ કાંઈ પણ શંકા ઉદ્ભવતો નથી. જેનું હૃદય પારમાર્થિકભાવનાઓવાળું છે, જેની ઇચ્છા ગરીબ ગરબાનું દારિદ્ર ટાળવાની છે, જેને જાતી જીવોનું ભક્ત કરવાની અજાણ છે, તેવાજ મનુષ્યો મિત્ર વા સ્નેહ થવાને યોગ્ય ગણાય છે.

જે સત્ય વક્તા છે, જેનું ચારિત્ર નીતિમય છે, બુદ્ધિ નિર્મા છે, તેવા મનુષ્યોને સમજન મિત્ર તરીકે ગણવા, શુરુમહાન ઉપદેશ છે. તેવી મિત્રતામાં સ્વ અને પરનો લાભ સચવાય છે. જે જ તે ઇચ્છવા યોગ્ય લેખી શકાય છે.

ઉપર કહ્યા તેવા મિત્ર સંબંધ જોડતા કિંચિત માત્ર લેહલ રહેતો નથી. મહાત્મ લેખક એમરસન કહે છે તે પ્રમાણે તેનો સંબંધ લેખી શકાય છે:—

" A friend is a person with whom I may be sincere. Before him I may think aloud. I have arrived at last in the presence of a person who is my equal and equal that I drop even the last vestiges of dissimulation; the garments of dissimulation, the through which men never come into contact with him with the truth which one chemical atom

યોગ્ય મિત્રોની પ્રાપ્તિએ સર્વ શુભેમાં શુભસગ શુભ શિયોમણિ છે. સુસગ છે તે સત્ય મિત્ર થવાને યોગ્ય છે. જ્યાં દોષને ઢાંકવા એવી દૃષ્ટિધારક મિત્ર, પોતાના શકે છે. શ્રીકૃષ્ણમાં, ગુણગુણાદૃષ્ટિ હતી તેથી તેમ

ધીમય કુતરના હાંત વળણ્યા હતા. તેથી તેમના પર એક દેવ પુશ
 યો હોતે. ગુણગુણી ગુણગુણી મિત્ર કદાપિ પેતાના મિત્રના હોદ્દને
 ઉપડતે નથી, તેમજ તેનું અગ્રિય કરતાં છતાં પણ તે મિત્રના અવ-
 હોદ્દને પ્રકાશી તેની ક્ષેત્રી કરતો નથી. પ્રતાપરાજીના વિશ્વસુ મિત્ર
 અલગાલગ હતા, તેથી અસ્વસ્થિના મુદ્દમાં તેણે પ્રતાપરાજીનું છત્ર પેતાના
 મસ્તકપર ધરાવી અત્મત્વાન ધીપે હોતે. અવિશ્વસી મનુષ્ય કદાપિ
 બહુ, શિષ્ય, મિત્ર અને નેતર બની શકતો નથી. વિશ્વસ વિના એક
 હજુ માત્ર પણ વિશ્વમાં સ્થિતી શકે તેમ નથી. માટે અવિશ્વસીને
 કદાપિ મિત્ર ન કરવે. બેઠેલે જેને પેતાના પર વિશ્વાસ નથી તેને
 પેતાની કિમી નથી. માટે તેજ અવિશ્વસીને કદાપિ મિત્ર ન કરવે.
 બેઠેલે જે પેતાનો વિશ્વસી હોય છે તે મિત્ર થવાને લાયક છે.
 તેમજ જે પરમાર્થો હોય છે તે મિત્ર બનવાને અધિકારી થઈ શકે છે.
 પરમાર્થો મનુષ્ય વિશ્વવૃત્તિસર્વજ્ઞેનું એવ કરવા પ્રવૃત્તિ કરી શકે
 છે તો તે સ્વમિત્રેનું એવ કરે એમાં શું અશ્ચર્ય !!! પરમાર્થો મનુષ્ય
 મિત્ર બનીને મિત્રને પણ પરમાર્થો બનાવી શકે છે. જે નિર્ભય મ-
 નને છે તે પ્રજાને અસત્ત્વ માગે જતો નથી. માટે નિર્ભયી સત્ય-
 વક્તાને મિત્ર કરવે બેઠેલે.

મિત્ર યેશ મનુષ્ય.

સક્ષ્મજનતા મનમાં ધરે, મિત્રગુણોને ગાયઃ
 સાહાય કરે વિપત્તિમાં, મિત્રબરો તે ધાય. ૧૦

વિવેચન—અહિંમાં સક્ષ્મજન મિત્રનું લક્ષણ બતાવે છે. જે
 દૃષ્ટ્યમાં દુષ્ટતા અને કટુતા નથી, જેની રહેણી, કહેણી
 સક્ષ્મજન પુરુષને છાજે તેવી છે, જેને બાહ્ય અને અન્તર-
 જે બેઠેલો જોઈ જાય નથી પણ એકસ્વરૂપ છે તેવાજ
 ધર્મસ્વરૂપને બાહ્યતા પડી શકાય છે.

જની જેનો મિત્રના ગુણોની સ્તુતિ કરી તેને જનત્વમાં પ્રકાશિત

હિનાં ઉદ્ધારે એનું મન દેખું નથી પણ હું એવા દે
તેમ મનુષ્યે મિત્ર થવ. એવ કોઈ શક્ય છે આ ઉપરાંત જે
નુષ્યે જેટલી તેમજ મિત્રની સેવા કરી શકે તેટલું શક્ય
છે. તેમ મનુષ્યેને જેટલું ઉપર તેમજ જેટલું મિત્ર પણ દે
પણ એવું ઉપર નથી જેનું હૃદય પાતળું અને સ્વચ્છ
છે. જેની ઉપર પ્રીતિ મળતી હોય. તેની ઉપર જેને જરા
હિંમેનું ભડું મળતી હોય. તે તેમજ મનુષ્યે મિત્ર થવ શક્ય
થાય તેવું મનુષ્ય છે.

જે મનુષ્ય વાળ છે. જેનું હૃદય નીચું છે. જુદા નિ
છે. તેમ મનુષ્યેને સજ્જન મિત્ર ગરીબ મનુષ્ય. મુશ્કેલી
ઉપર છે. તેથી મિત્ર નહીં. જો એને પસંદ હોય સમય છે.
જો તે ઉપર એવું કોઈ શક્ય છે.

ઉપર આ તેમ મિત્ર થવ શક્ય હોય. ઉપર આ તે
સેવા નથી મળતી એવું એમ કહે છે તે પ્રમાણે તેમ સ
કોઈ શક્ય છે.

"A friend is a person with whom I may
sincer. Before I may think aloud. I
arrived at last in the presence of a
and equal that I can even the
garments of dissimulation, through which men see
with him. with the
which one cannot see."

એમ મિત્રની પ્રતિષ્ઠા કરવા જે
કર્તા હોય તે મનુષ્ય મનુષ્ય હોય તેમજ છે.
હોય છે તે તેમ મિત્ર થવ શક્ય છે. જો
દેવને કોઈ કોઈ હિંમેનું મિત્ર જેટલું
છે. જો મનુષ્ય મનુષ્ય હોય તેમજ છે.

તેમણે પુનઃ પાછાં હાંસ વખણ્યા હતા, તેથી તેમના પર એક કેવળ જુદા
એ હતા. હજુ તેની કુલુકને મિત્ર કદાપિ પેટાનું મિત્રના દોષને
કદાપિ નથી, તેમજ તેનું અગ્રિય કન્યાં છતાં પણ તે મિત્રના અવ-
કુલને પ્રકટી તેની કહેલી કરતો નથી. પ્રત્યક્ષપણે વિશ્વમુ મિત્ર
જાણીને પાછાં તેથી અવશિષ્ટનું મુદ્દમા તેણે પ્રત્યક્ષપણે છત્ર પેટાનું
મિત્રના પર પાછાં અવશિષ્ટના કહે હતા. અવિશ્વથી મનુષ્ય કદાપિ
મનુષ્ય, સિધ્ધા મિત્ર અને નેકર જની શાસ્ત્રો નથી. વિશ્વમુ વિશ્વ એક
પણ મિત્ર પણ વિશ્વમા સ્થિતી શકે તેમ નથી, મટે અવિશ્વથીને
કદાપિ મિત્ર ન કહે એકએ એકને પેટાનું પર વિશ્વસ નથી તેને
પેટાની કિમત નથી. મટે તેણે અવિશ્વથીને કદાપિ મિત્ર ન કરતો
એકએ એ પેટાને વિશ્વથી હેવ છે તે મિત્ર યથાને હવે છે.
તેમજ એ પરમથી હેવ છે તે મિત્ર જનવાને અધિકારી થઈ શકે છે.
પરમથી મનુષ્ય વિશ્વકર્તાનું જીવનું એવ કહે એમ મુખ્યપણું
હો તે તે સ્વનિર્ણય એવ કહે એમ મુખ્યપણું. પરમથી મનુષ્ય
મિત્ર બનીને મિત્રને પણ પરમથી બનવી શકે છે. જે નિર્ધાર્ય મ-
નને છે તે પ્રત્યક્ષે અવશ્ય મટે. અને નથી મટે નિર્ધાર્ય સ્વ-
ચાનું મિત્ર કહે એકએ.

મિત્ર કેવળ મનુષ્ય.

સજ્જનના મનમાં ધરે. મિત્રમુલ્લાને ગાય;
સાદાય કરે વિપતિમાં, મિત્રખરો તે ધાય. ૧૦

વેચન—અહિંમાં સજ્જન મિત્રનું સ્વરૂપ જાણે છે. જે
: કલ્પમાં કુલ્પમાં અને કલ્પમાં નથી. એની રહેલી, કહેલી
: સજ્જન પુરુષને છત્રે તેવી છે. જેને જાણ અને અન્ય
: પેટાનું તેની કુલુક નથી પણ એકસ્વરૂપ છે તેવા
: પરમસ્વરૂપને જાણના વતી સમય છે.

તેથી એ મિત્રના સ્વરૂપની સ્તુતિ કરી તેણેને જનતામાં પ્રસિદ્ધ

હિનનાં હિંદ્ર જોવા જેનું મન દોડતું નથી પણ શુભ ચોખવા દો તેવા મનુષ્યો મિત્ર થવા યોગ્ય લેખી શકાય છે. આ ઉપરાંત જે મનુષ્યો પોતાની તેમજ મિત્રની રહેઠી કરણીમાં વિશ્વાસ રાખી છે, તેવા મનુષ્યોને પોતાના ઉપર તેમજ પોતાના મિત્ર પર દેહ પલ શંકા ઉદ્ભવતો નથી. જેનું હૃદય પારમાર્થિકભાવનાઓવા છે, જેની ઇચ્છા ગરીબ ગરબાનું દારિદ્ર યાગવાની છે, જેને જગ જીયેનું ભક્ત કરવાની જીજ્ઞાસા છે, તેવાજ મનુષ્યો મિત્ર થા શકે થવાને યોગ્ય ગણાય છે.

જે સાચ વક્તા છે, જેનું ચાસ્ત્ર નીતિમય છે, જુદી નિમ છે, તેવા મનુષ્યોને સમજન મિત્ર તરીકે ગણવા, શુભકારાણ ઉપદેશ છે. તેવી મિત્રતામાં સ્વ અને પરનો તાલ સચવાય છે. તે જ તે ઇચ્છવા યોગ્ય લેખી શકાય છે.

ઉપર કહ્યા તેવા મિત્ર સંબંધ જોડતા કિચિત માત્ર લેક્ષ્ય રહેતો નથી. મહાત્મ લેખક એમરસન કહે છે તે પ્રમાણે તેના સંબંધ લેખી શકાય છે:—

" A friend is a person with whom I may be sincere. Before him I may think aloud. I am arrived at last in the presence of a man so real and equal that I drop even the most precious garments of dissimulation, the conventional through-which men never. I am with him with the sincere which one chemical atom

યોગ્ય મિત્રોની પ્રશ્નિવડે સર્વ સુખ સર્વ શુભોમાં શુભરાગ શુભ શિશિમણિ છે. શુભરાગ છે તે સત્ય મિત્ર થવાને યોગ્ય છે. જ્યાં દોષોને ઢાંકવા એવી દષ્ટિધારક મિત્ર, પોતાના શકે છે. શ્રીકૃષ્ણમાં શુભનુરાગદષ્ટિ હોવી તેથી તેમજ

મિત્ર કુનારાનું કાંઈ વળવળા હતા, તેથી તેમના પર એક દેવ પ્રસાદે હતો. ગુણગુણી ગુણગુણી મિત્ર કદાપિ પેતાના મિત્રના દેવને કહ્યો નથી, તેમજ તેનું અપ્રિય કરતાં છતાં પણ તે મિત્રના અવજ્ઞને પ્રપ્રશ્ન તેની ક્ષેત્રી કરતો નથી. પ્રતાપરાજના વિદ્યુ મિત્ર રાજાના હતા, તેથી અવસ્થિત નુદમાં તેણે પ્રતાપરાજનું છત પેતાના સ્નાપર પરાધી અત્માત્મા ઈપિ. હતા. અવિદ્યસી મનુષ્ય કદાપિ ક્ષત્ર, શિષ્ય, મિત્ર અને નેકર બની શક્યો નથી. વિદ્યસ વિદ્ય એક જુ મિત્ર પણ વિદ્યમાં આવી શકે તેમ નથી, માટે અવિદ્યસીને કદાપિ મિત્ર ન કર્યો એકજે. જેને પેતાના પર વિદ્યસ નથી તેને કદાપિ કિમત નથી. માટે તેણે અવિદ્યસીને કદાપિ મિત્ર ન કર્યો એકજે. જે પેતાનો વિદ્યસી હોય છે તે મિત્ર યથાને હાય છે. મિત્ર જે પરમાર્થો હોય છે તે મિત્ર બનવાને અધિકારી થઈ શકે છે. પરમાર્થો મનુષ્ય વિદ્યવર્તિનુવંજીતનું યથ કરવા પ્રવૃત્તિ કરી શકે છે. તે સ્વમિત્રનું મિત્ર કરે એમાં શું અર્થ? પરમાર્થો મનુષ્ય મિત્ર બનીને મિત્રને પણ પરમાર્થો બનવી શકે છે. જે નિર્ભય મિત્ર છે તે પ્રભુને અત્યંત મિત્ર બને નથી માટે નિર્ભયી સત્ય બનવાને મિત્ર કર્યો એકજે.

મિત્ર યેવ મનુષ્ય.

સત્ત્વનતા મનમાં ધરે, મિત્રગુણોને ગાય;
સાહાય કરે. વિપત્તિમાં, મિત્રબદો તે થાય. ૧૦

વિવેચન—અહિંમાં સત્ત્વન મિત્રનું લક્ષણ બતાવે છે. જે કદાપિમાં હુમ્મતા અને કદાપિ નથી, જેની રહેલી, કહેલી સત્ત્વન પુરુષને છાજે તેવી છે, જેને જાણ અને અન્તર ખેલવાની જુદો નથી પણ એકસ્વરૂપ છે તેવાય ધર્મસ્વરૂપને અલગતા વડી શકાય છે.

વળી જેએ મિત્રના ગુણોની સ્તુતિ કરી તેઓને વ્રતમાં પ્રતિષ્ઠા

કેતનાં છિદ્ર જોવા જેનું મન દોડતું નથી પણ ગુણ યોગવા દોડે છે તેવા મનુષ્યો મિત્ર થવા યોગ્ય લેખી શકાય છે. આ ઉપરાંત જે મનુષ્યો પોતાની તેમજ મિત્રની રહેણી કરણીમાં વિશ્વાસ રાખી શકે છે, તેવા મનુષ્યોને પોતાના ઉપર તેમજ પોતાના મિત્ર પર કોઈ કાંઈ પણ શંકા ઉદ્ભવતો નથી. જેનું હૃદય પારમાર્થિકભાવનાઓદયુ છે, જેની ધન્યતા ગરીબ ગરબાનું દારિદ્ર દાગવાની છે, જેને જગત્પદ જીવોનું ભડું કરવાની અજ્ઞાતા છે, તેવાજ મનુષ્યો મિત્ર વા રહેશે થવાને યોગ્ય ગણાય છે.

જે સત્ય વક્તા છે, જેનું ચારિત્ર નીતિમય છે, બુદ્ધિ નિર્મલ છે, તેવા મનુષ્યોને સન્નિધિ મિત્ર તરીકે ગણવા, ગુરુમહારાજને ઉપદેશ છે. તેવી મિત્રતામાં સ્વ અને પરને લાલ સચવાય છે. તેથી જ તે ઇચ્છવા યોગ્ય લેખી શકાય છે.

ઉપર કહ્યા તેવા મિત્ર સંબંધ જોડતા કિંચિત માત્ર ભેદભાવ રહેતો નથી. મહાત્મ લેખક એમરસન કહે છે તે પ્રમાણે તેના સંબંધ લેખી શકાય છે:—

" A friend is a person with whom I may be sincere. Before him I may think aloud. I am arrived at last in the presence of a real and equal that I drop even the most garments of dissimulation, the through which men never. with him with the in which one chemical atom

યોગ્ય મિત્રોની પ્રાપ્તિવડે સર્વ સુ સર્વ ગુણોમાં ગુણસગ ગુણ શિવોમણિ છે. સુરાગ છે તે સત્ય મિત્ર થવાને યોગ્ય છે. જ્યાં ૮ દોષોને ઢાંકવા એવી દૃષ્ટિધારક મિત્ર, પોતાના શકે છે. શ્રીકૃષ્ણમાં ગુણગુણદૃષ્ટિ હતી તેથી તેમજ,

[illegible]

નિત્ય દેવ્ય અભ્યાસ.

સજ્જનના મનમાં ધરે. મિત્રમુદ્રોને ગાય;
સાદાય દરે વિપત્તિમાં, મિત્રખરે તે ધાય. ૧૦

વિવેચન:—અગ્નિમાં સજ્જન મિત્રનું લક્ષણ બતાવે છે. જે
 - ૧૮.માં દુષ્ટતા અને ક્રુદ્ધતા નથી, જેની સ્તેષી, ક્ષેષી
 નબળા પુરુષને ઇત્તે તેથી છે, જેને બાદ અને બનાવ
 બેસાડેથી જુદો નથી પણ એકસરૂપ છે તેવા
 . ધર્મસ્વરૂપને બાજનારા પરી શકાય છે.

[illegible]

લીમય કુતરાના ઘાંત વખતે જ્યાં હતા, તેથી તેમના પર એક દેવ પુરા
યો હતો. ગુણગુણી ગુણગુણો મિત્ર કદાપિ પોતાના મિત્રના દોષને
જાહેર નથી, તેમજ તેનું અગ્રિય દરતાં છતાં પણ તે મિત્રના અવ-
જોને પ્રમશી તેની ફેલેલી કરતો નથી. પ્રતાપસાધના વિશ્વાસુ મિત્ર
પ્રભાસાલ્પદના, તેમજ અસ્વસ્થિના સુદમાં તેણે પ્રતાપસાધનું છત્ર પોતાના
સ્નાતક પર ધરાવી અત્મભક્તિ દીધો હતો. અવિશ્વાસી મનુષ્ય કદાપિ
સ્ત્રી, શિષ્ય, મિત્ર અને નોકર બની શકતો નથી. વિશ્વાસ વિના એક
જણ માત્ર પણ વિશ્વમાં ગાલી શકે તેમ નથી, આટે અવિશ્વાસીને
કદાપિ મિત્ર ન કરવો જોઈએ. જેને પોતાના પર વિશ્વાસ નથી તેને
સેવાની કિંમત નથી. આટે તેણે અવિશ્વાસીને કદાપિ મિત્ર ન કરવો
જોઈએ. જે પોતાનો વિશ્વાસી હોય છે તે મિત્ર થવાને લાયક છે.
તેમજ જે પરમાર્થી હોય છે તે મિત્ર બનવાને અધિકારી થઈ શકે છે.
પરમાર્થી મનુષ્ય વિશ્વવર્તિત્વવંશજનું એક કરવા પ્રવૃત્તિ કરી શકે
કે તે તે સ્વમિત્રનું એક કરે એમાં શું આશ્ચર્ય !!! પરમાર્થી મનુષ્ય
મિત્ર બનીને મિત્રને પણ પરમાર્થી બનાવી શકે છે. જે નિર્ભય મ-
ન્યો છે તે પ્રભુને અસાધ્ય માર્ગે જનો નથી આટે નિર્ભયી સત્ય-
વક્તાને મિત્ર કરવો જોઈએ.

મિત્ર એવ મનુષ્ય.

સંસ્કૃતતા મનમાં ધરે, મિત્રગુણોને ગાય;
સાહાય કરે. વિપત્તિમાં, મિત્રખરો તે થાય. ૧૦

વિવેચન:—અહિંમાં સંસ્કૃત મિત્રનું સ્વરૂપ બતાવે છે. જે
મનુષ્યના હૃદયમાં કુદૃષ્ટતા અને ક્રોધતા નથી, જેની રહેણી, કહેણી
અને એણી સંસ્કૃત પુરૂષને હાજે તેવી છે, જેનો બાહ્ય અને અંતર
અત્મા ઢોંગી બેઠણાવોથી ભુલો નથી પણ એકરવરૂપ ॥ તેવાજ
મનુષ્યો મિત્ર ધર્મસ્વરૂપને બાળનારા પરી શકાય છે.

વળી જેઓ મિત્રના ગુણોની શતુતિ કરી તેઓને જમતમાં પ્રકાશિત

દોને ગાવનાં મહેવર મિત્રના જુદાં પાત્રના આધારે આગળના કાવ્ય છે. વિપત્તિમાં મિત્રની પ્રાર્થના નિના કોઈના મિત્રને ગાતાય કહે છે તે આ મંત્રની મિત્ર અવસ્થા અથવા અપ્રિયતા સમયમાં અભિરૂપ પણ મિત્ર અને છે, પણ વિપત્તિના સમયમાં અપ્રાર્થનાથી, કદાચ મિત્રોના આરૂપ કરી કહે છે વિપત્તિના સમયમાં મિત્રોની કંદડી થાય છે. જે આઆરૂપ મિત્રો દોષ છે તેમાં. વિપત્તિના સમયમાં ગાઈને છે, અને અનેક અકોટીઓ મિત્રોને ઉગારવામાં પ્રારૂપણ કરે છે. મિત્ર મારે અવસ્થાપણ કરતા કદાપિ અવસ્થા નથી. મુખે ભોલી જતાવવા કરતા ખુબ મિત્રો પ્રમંજાવાળા મિત્ર કુલને આ કરી મત્તમિત્ર તરીકે પ્રસિદ્ધ થાય છે અને ત્યાં બાધા મિત્ર તરીકે, એવું ન મુખથી બોલાવ નથી જો મત્તમ આવા નથી, પરંતુ મિત્રની દાંડને આ કરી મત્તમિત્ર તરીકે પ્રસિદ્ધ થાય છે

અવતરણ—આ મંત્રની મિત્રનું લક્ષ્ય કહે છે

• દાંડે દોષો મિત્રના, આપે અવસર શીર;
અરો મિત્ર ને જામૃવે, પીર વીર મંજીર. ૧૧

વિવેચન—મિત્રનાં વિશેષ લક્ષણ જણાવવામાં આવે છે. જે મનુષ્ય પાત્રના મિત્રના દોષને દાંડવાવાળો છે, જાતી જૂદા પડે તો મિત્રને અપ્રિયતાં પોતાનું મધુ અપવા તેવાર થાય છે, તેમજ પીન્ના, વીરના અને મંજીરનાને પારણ કરવાવાળો છે તેવો મનુષ્ય 'મિત્ર' નામને યોગ્યવારો છે.

અર્થેષમાં કહેવનું છે કે 'Dra la haman' માણસ માત્ર જૂલને પાત્ર છે તો તે નિયમાનુસાર પોતાના મિત્રે જૂલથી જો પાપ વૃત્તિથી નિંદવવાયક કમ' કમ' દોષ, તેવે સમયે જે પોતાના મિત્રનાં હિતને દષ્ટિમાં રાખે નથી, પરંતુ ઉઠ્યો તે દાંડે છે. તેવાજ મનુષ્યે 'વિવેચન' મિત્ર કહેવાય છે. પોતાના મિત્રના અપવા દૃત્યથી શ્રમ કહેલી ઉચ્ચ દૃષ્ટિબળવાનો જ્યાં જ્યાં મન લક્ષ્યપમન

છે. દુષ્ટ મિત્રો અન્ય મિત્રો પર આળ દે છે. મિત્રો પર અનેક પ્રકારના આરોપ કરે છે. દુષ્ટ મિત્રો, મિત્રને કુવામાં ઉતારીને ઉપરથી દોરણને કાપી નાખે છે. દુષ્ટ મિત્રો અન્યોની લાલચથી પલળી જાય છે અને મિત્રોની છાની વાતોને દુશ્મનો આગળ કહી દે છે. દુષ્ટ મિત્રે નાગાધ કરીને મુઝનમિત્રને પગલે છે અને તેની ખાસેથી પોતાને સ્વાર્થ સાધી લે છે. દુષ્ટ મિત્ર પોતાના મિત્રનું જીવ કરવા વાર લગાડતો નથી. તેના મનમાં લજ્જા આવતી નથી. કાગડાની પેઠે અશિયાળની પેઠે દુષ્ટ મિત્ર પોતાની સ્વાર્થવૃત્તિઓ માટે મિત્રોનું અશુભ કરવા જરા માત્ર અચકાતો નથી.

દુર્जनः परिहर्तव्यो, विद्ययालंकृतोऽपिसन् ।

मणिनाभूषितो सर्पः किमसौ न भयङ्करः ॥

मुखं च कमलाकारं, वाणी चन्दनशीतला ।

हृदयं कर्तरी युक्तं, एतद् धूर्तस्य लक्षणम् ॥

વિદ્યાવડે અલંકૃત હોય તોપણ મણિભૂષિત સર્પની પેઠે દુર્જન ત્યાગ કરવો જોઈએ. કમલસમાન મુખ અને ચન્દન સમાન શીતલ વાહોય, પણ હૃદયમાં કાતર હોય એ ધૂર્તનું લક્ષણ છે. દુષ્ટ મિત્રો અન્યોની ઉચ્છલપાયેલ યજ્ઞ છે. દુષ્ટ મિત્રોથી અનેક મુશ્કેલી ડાંગ થયા છે. દુષ્ટ મનુષ્યો ધર્મી, દેવ, સ્વાર્થ, લોભ આદિ દુર્ગુણો શુદ્ધાત્મ બન્યા હોય છે માટે તેઓનું સ્વરૂપ બાહ્ય તેઓની મિત્રતાથી દૂર રહેવું.

ત્યાગ કરવા યોગ્ય સ્વાર્થી મિત્રનું લક્ષણ કહે છે.

• ગર્જ સરે ગણતો નહિ, રાખે ના મન પ્રેમ;

ઉગર ઉપરથી મિત્રતા, ત્યાં ના વર્તે ક્ષેમ. ૧૩

વિવેચન:—જે મનુષ્ય પોતાનું કામ પાર પડ્યા પછી, પોતાનો સ્વાર્થ પૂરો થયા પછી ઉલ્લે રહેતો નથી, અને ‘ગર્જ’ એટલે ‘વેગ વેરી’ ની કહેવતનુસાર મિત્રને છોડી ચાલે. જયવળી હૃદયમાં પોતાના મિત્ર માટે પ્રેમ-સ્નેહ નથી, મિત્રનું મુખ

પોતાનું હૃદય હૃદયથી ઉલસાતું નથી, મિત્રને દુઃખી જોઈ પોતાનું હૃદય દુઃખી થતું નથી તેવા મિત્રો ખરા મિત્ર તરીકે લેખી શકાતા નથી. જેમ પ્રકાશ વિરૂદ્ધ અંધકાર, સત્ય વિરૂદ્ધ અસત્ય, પ્રમાણિકપણ વિરૂદ્ધ અપ્રમાણિકપણ, શાન્તિ વિરૂદ્ધ ક્રોધ, તેમ ત્યાં પ્રેમ વિરૂદ્ધ દ્વેષ પ્રગટ થયા વગર રહેતોજ નથી. જ્યાં પ્રેમની ખાત્રી છે ત્યાં દ્વેષની સત્તા છે, અને દુગુણોને પોષણ મળે છે. જેમ સૂર્યને દુધ પીવરાવતાં ઝેર બને છે તેમ દુર્ગુણોની સોળતથી કોઈ પણ વખત શાન્તિ મળતી નથી, અને પરિણામે દુઃખ સહન કરવું પડે છે. માટે બંધુઓ ! તેવા મનુષ્યોની મિત્રતા દુઃખદાયક લેખી દૂર રહેવા લક્ષ્ય રેવું. ગરજ વખતે સ્વાર્થી મનુષ્યો ગપેશને પણ બાપ કહે છે. ગરજથી સ્વાર્થી મનુષ્યો મિત્રતા કરતાં વિશેષ દુર્નિમ પ્રેમાચરણ દર્શાવે છે, અને પોતાનું કાર્ય સાધી લે છે. માટે ગરજથી મિત્ર યનારાઓનું મન પારખવું, અને તેમની સાથે થટે તેવી રીતે વિવેકથી વર્તવું. પણ હૃદય આપણું નહીં. ગરજથી મિત્ર યનારા મનુષ્યો પોતાની ગરજ નહીં સરતાં સામા પ્રતિપક્ષી બને છે; કારણ કે ખરી રીતે તો તેમના મનમાં ગરજ જોજ સાધ્ય વસ્તુ છે, તેને માટે તેઓજ અન્યોની સેવા કરે છે. શુભ વા અશુભ વાસનાઓનો, ઇચ્છાઓનો મનુષ્ય શુભામ છે. તે જ્યાંથી પાર પડે ત્યાં તે આવીને સ્વકાર્ય સાધવા અનેક ઉપાયો કરે છે, તેથી તે તેવી દૃષ્ટિએ મિત્ર થવાને અધિકારી બની શકતો નથી. અધમ મનુષ્યો, સ્વાર્થ સાધવા માટે હામ્યવસ્તુઓની સિદ્ધિ કરવા માટે અન્યોના મિત્રો બને છે, અને અધમાધમ મનુષ્યો હોય તે હામ મોહ વાસનાથી અન્યોના મિત્રો બને છે, અને સ્વાર્થ માટે તેઓને નાશ પણ કરે છે. નિઃકામભાવે સરખી પરિણતિથી પરસ્પર આનંદ માટે ઉત્તમ મનુષ્યો એકબીજાના મિત્રો બને છે, અને મધ્યમ મનુષ્યો તો કંઈક મિત્રોથી પોતાને લાભ થાય એવું જાણી સકામ ભાવનાએ મિત્રો બને છે. અધમ મનુષ્યો ગરજ સધે ત્યાં શુભી સ્વમિત્ર પર પ્રેમ રાખે જો અગત્ય તે પ્રેમમાં સ્વચ્છતા નથી પણ પ્રેમના જેવા ચાળા કરે છે. ગરજ જાનને અક્ષત હોવી નથી, તે તો ગરજ જ્યાંથી સરે ત્યાં જાય છે, અને ગરજ સરતી હોય તો મિત્રનું

છે. દુષ્ટ મિત્રો અન્ય મિત્રો પર આગ દે છે. મિત્રો પર અનેક પ્રકારના આશેષ કરે છે. દુષ્ટ મિત્રો, મિત્રને કુવામાં ઉતારીને ઉપરથી દોરણને કાપી નાખે છે. દુષ્ટ મિત્રો અન્યોની લલચથી પલળી જાય છે અને મિત્રોની છાની વાતોને દુશ્મનો આગળ કહી દે છે. દુષ્ટ મિત્રે નાગાધ કરીને સુજનમિત્રને પજવે છે અને તેની પાસેથી પોતાને સ્વાર્થ સાધી લે છે. દુષ્ટ મિત્ર પોતાના મિત્રનું ભુરૂ કરવા વાર લગાડતો નથી. તેના મનમાં લજ્જા આવતી નથી. કાગડાની પેઠે અંશિયાળની પેઠે દુષ્ટ મિત્ર પોતાની સ્વાર્થવૃત્તિઓ માટે મિત્રોનું અગ્નિ કરવા જરા માત્ર અચકાતો નથી.

દુર્જનઃ પરિહર્તૃવ્યો, વિઘ્નયાલંકૃતોઽપિ સન્ ।

મણિનાભૂષિતો સર્પઃ કિમસૌ ન ભયઙ્કરઃ ॥

મુલં ચ કમલાકારં, વાણી ચન્દનશીતલા ।

હૃદયં કર્તરી યુક્તં, ઇતદ્ધૂર્તસ્ય લક્ષણમ્ ॥

વિઘ્નબહે અલંકૃત હોય તોપણ મણિભૂષિત સર્પની પેઠે દુર્જન ત્યાગ કરવો જોઈએ. કમલસમાન મુખ અને ચન્દન સમાન શીતલ વા હોય, પણ હૃદયમાં કાતર હોય એ ધૂર્તનું લક્ષણ છે. દુષ્ટ મિત્રો રાજ્યોની ઉચ્છવાયલ થઈ છે. દુષ્ટ મિત્રોથી અનેક સુજનો દુઃખ થયા છે. દુષ્ટ મનુષ્યો ધંધ્યાં, દેવ, સ્વાર્થ, લોભ આદિ દુર્ગુણો ગુલામ બન્યા હોય છે માટે તેઓનું સ્વરૂપ બાણી તેઓની મિત્રાથી દૂર રહેવું.

ત્યાગ કરવા યોગ્ય સ્વાર્થી મિત્રનું લક્ષણ કહે છે.

ગર્જ સરે ગણુતો નહિ, રાખે ના મન પ્રેમ;

ઉપર ઉપરથી મિત્રતા, ત્યાં ના વર્તે ક્ષેમ. ૧૩

વિવેચનઃ—જે મનુષ્ય પોતાનું કામ પાર પડ્યા પછી, પોતાનો સ્વાર્થ પૂરો થયા પછી ઉલો રહેતો નથી, અને ‘ગર્જ સરે ગણુતો નહિ’ ની કહેવતાનુસાર મિત્રને છોડી ચલ્યો ત્યાર પછી હૃદયમાં પોતાના મિત્ર માટે પ્રેમ-સ્નેહ નથી, મિત્રનું મુખ ન

પેતાતું હૃદય હૃદયથી હૃદયનું નથી, મિત્રને દુઃખી જોઈ પેતાનું હૃદય દુઃખી થતું નથી તેવા મિત્રે જરા મિત્ર તરીકે લેખી શકતા નથી. જેમ પ્રાણ વિરૂદ્ધ અપ્રાણ, સત્ય વિરૂદ્ધ અસત્ય, પ્રમાણિકપણ વિરૂદ્ધ અપ્રમાણિકપણ, શાન્તિ વિરૂદ્ધ ક્રોધ, તેમ ત્યાં પ્રેમ વિરૂદ્ધ દ્વેષ પ્રગટ થયા જમર રહેલો જ નથી. જ્યાં પ્રેમની ખામી છે ત્યાં દ્વેષની સત્તા છે, અને દુશ્મનોને પોષણ મળે છે. જેમ સપને દુધ પીવરાવતાં ઝેર અને છે તેમ દુશ્મનીની સાબનથી કોઈ પણ વખત શાન્તિ મળતી નથી, અને પરિણામે દુઃખ સહન કરવું પડે છે. માટે બાપુજી !!! તેવા મનુષ્યોની મિત્રતા દુઃખદાયક લેખી દૂર રહેવા લાયક હેતુ. ગરજ વખતે સ્વાર્થ મનુષ્યોઃ ગરજને પણ બાપ કહે છે. ગરજથી સ્વાર્થ મનુષ્યો મિત્રતા કરતાં વિશેષ દૃઢિમ પ્રેમાચરણ દર્શાવે છે, અને પેતાતું કાર્ય સાધી લે છે. માટે ગરજથી મિત્ર યન્ત્રણાઓનું મન પારખવું, અને તેમની સાથે ઘટે તેવી રીતે વિવેચી વર્તવું. પણ હૃદય આપણું નહીં. ગરજથી મિત્ર યન્ત્રણા મનુષ્યો પેતાની ગરજ નહીં સરતાં સામા પ્રતિપક્ષી બને છે, કારણ કે જરી રીતે તે તેમના મનમાં ગરજ જોઈ સાધ્ય વસ્તુ છે, તેને માટે તેઓ જ અન્યોની સેવા કરે છે. શુભ વા અશુભ વાસનાઓને, હિંમતોને મનુષ્ય શુભમ છે. તે જ્યાંથી ચાર પડે ત્યાં તે જ્યાંની સ્વકાર્ય સાધવા અનેક ઉપાયો કરે છે, તેથી તે તેવી દૃષ્ટિએ મિત્ર થઈને અધિકારી બની શકતો નથી. અધમ મનુષ્યો, સ્વાર્થ સાધવા માટે કામ્યવસ્તુઓની સિદ્ધિ કરવા માટે અન્યોના મિત્રો બને છે, અને અધમાધમ મનુષ્યો હોય છે તે કામ મેલું વાસનાથી અન્યોના મિત્રો બને છે, અને સ્વાર્થ માટે તેઓના નાશ પણ કરે છે. નિઃકામભાવે સરખી પરિણતિથી પરસ્પર જાનનાં માટે ઉત્તમ મનુષ્યો જોડી જાના મિત્રો બને છે, અને મધ્યમ મનુષ્યો તે કષ્ટક મિત્રોથી પેતાને કાલ સાચા હેતુ બાંધી સકામ ભાવનાએ મિત્રો બને છે. અધમ મનુષ્યો ગરજ સધે ત્યાં પુત્રી સ્વમિત્ર પર પ્રેમ સધે છે જ્યાં તે પ્રેમમાં સમાજતા નથી પણ પ્રેમના જોવા આગ કરે છે. ગરજ ચાલને અસત્ય હેતુ નથી, તે તે જગત જ્યાંથી સરે ત્યાં જાય છે, અને ગરજ સરતી હોય તે મિત્રનું

છે. દુષ્ટ મિત્રો અન્ય મિત્રો પર આજી દે છે. મિત્રો પર અનેક પ્રત્યક્ષ આરોપ કરે છે. દુષ્ટ મિત્રો, મિત્રને કુવામાં ઉતારીને ઉપરથી દોરડાને કાપી નાખે છે. દુષ્ટ મિત્રો અન્યોની લાલચથી પલળી જાય છે અને મિત્રોની છાની વાતોને દુશ્મનો આગળ કહી દે છે. દુષ્ટ મિત્રો નાગાદી કરીને સુખનમિત્રને પજવે છે અને તેની પાસેથી પોતાને સ્વાર્થ સાધી લે છે. દુષ્ટ મિત્ર પોતાના મિત્રનું છુટ્ટ કરવા વાર લગાડતો નથી. તેના મનમાં લજ્જા આવતી નથી. કાગડાની પેઠે અને શિયાળની પેઠે દુષ્ટ મિત્ર પોતાની સ્વાર્થવૃત્તિઓ માટે મિત્રોનું અશુભ કરવા જરા માત્ર અચકાતો નથી.

દુર્जनः परिहर्तव्यो, विद्यालंकृतोऽपिसन् ।

मणिनाभूषितो सर्पः किमसौ न भयङ्करः ॥

मुखं च कमलाकारं, वाणी चन्दनशीतला ।

हृदयं कर्तरी युक्तं, एतद् धूर्तस्य लक्षणम् ॥

વિદ્યાવડે અલંકૃત હોય તોપણ મણિભૂષિત સર્પની પેઠે દુર્જનને ત્યાગ કરવો જોઈએ. કમલસમાન મુખ અને ચન્દન સમાન શીતલ વાણી હોય, પણ હૃદયમાં કાતર હોય એ ધૂર્તનું લક્ષણ છે. દુષ્ટ મિત્રોથી અન્યોની ઉચ્ચપાયલ થઈ છે. દુષ્ટ મિત્રોથી અનેક સુખનો દુઃખી થયા છે. દુષ્ટ મનુષ્યો ધર્મ, દેવ, સ્વાર્થ, લોભ આદિ દુર્ગુણના ગુલામ બન્યા હોય છે માટે તેઓનું સ્વરૂપ જાણી તેઓની મિત્રતાથી દૂર રહેવું.

ત્યાગ કરવા યોગ્ય સ્વાર્થી મિત્રનું લક્ષણ કહે છે.

• गर्ज सरै गणुतो नडि, राजे ना मन प्रेम;

ઉપર ઉપરથી મિત્રતા, ત્યાં ના વર્તે પ્રેમ. ૧૩

વિવેચન:—જે મનુષ્ય પોતાનું કામ પાર પડ્યા પછી, વા પોતાનો સ્વાર્થ પૂરે થયા પછી ઉભો રહેતો નથી, અને ‘ગર્જ’ સરે એટલે ‘વેગ’ વેરી’ ની કહેવતાનુસાર મિત્રને છેડી ચડ્યો જાય છે. વળી હૃદયમાં પોતાના મિત્ર માટે પ્રેમ-સ્નેહ નથી, મિત્રનું ગુણ જોઈ

પેતાનું દૃઢ સંબંધી હિમરતનું નથી, મિત્રને દુઃખી જોઈ પેતાનું દૃઢ
 દુઃખી થતું નથી તેવા મિત્રે ખરા મિત્ર તરીકે લેખી શકાતા નથી.
 જેમ પ્રકાશ વિરૂદ્ધ અધિકાર, સત્ય વિરૂદ્ધ અસત્ય, પ્રમાણિકપણ
 વિરૂદ્ધ અપ્રમાણિકપણ, શાન્તિ વિરૂદ્ધ ક્રોધ, તેમ ત્યાં પ્રેમ વિરૂદ્ધ દ્વેષ
 પ્રગટ થવા વમર રહેતોજ નથી. જ્યાં પ્રેમની ખામી છે ત્યાં દ્વેષની
 સત્તા છે, અને દુશ્મનોને પોષણ મળે છે. જેમ સર્પને દુધ પીવાવતાં
 ઝેર બને છે તેમ દુશ્મનીની સાજતથી કોઈ પણ વખત શાન્તિ મળતી
 નથી, અને પરિણામે દુઃખ સહન કરવું પડે છે. માટે બધુજો !!! તેવા
 મનુષ્યોની મિત્રતા દુઃખદાયક લેખી દૂર રહેવા લાયક હેતુ. મરજ
 વખતે સ્વાર્થ મનુષ્યો અપેક્ષને પણ બાપ કહે છે. મરજથી સ્વાર્થ
 મનુષ્યો મિત્રના કરતાં વિશેષ દુઃખિત પ્રેમાચરણ દર્શાવે છે, અને
 પેતાનું કાર્ણ આપી લે છે. માટે મરજથી મિત્ર યન્દરાઓનું મન
 ખારજવું, અને તેમની આંધે થટે તેવી રીતે વિવેકથી વર્તવું. પણ દૃઢ
 વ્યવસ્થા નહીં. મરજથી મિત્ર યન્દરા મનુષ્યો પેતાની મરજ નહીં
 સરતાં સામા પ્રતિપક્ષી બને છે, કારણ કે ખરી રીતે તે તેમના મનમાં
 મરજ જોઈ સાધ્ય વસ્તુ છે, તેને માટે તેઓજ અન્યોની સેવા કરે છે.
 મુખ વા અમુખ વાસન્દ્યોને, હંમજોને મનુષ્ય ગુણમ છે. તે
 જ્યાંથી પાર પડે ત્યાં તે આવીને સ્વાર્થ સાધવા અનેક ઉપાયો કરે
 છે, તેથી તે તેવી દૃષ્ટિએ મિત્ર થવાને અધિકારી બની શકતો નથી.
 અધમ મનુષ્યો, સ્વાર્થ સાધવા માટે કામ્યવસ્તુઓની સિદ્ધિ કરવા
 માટે અન્યોના મિત્રો બને છે, અને અધમાધમ મનુષ્યો રોષ છે તે
 કામ મોહ વાસન્દ્યો અન્યોના મિત્રો બને છે, અને સ્વાર્થ માટે તેઓને
 ન્યાય પણ કરે છે. નિઝામજીને સરખી પરિણતિથી પરસ્પર બંધન
 માટે હિતમ મનુષ્યો જોગીજના મિત્રો બને છે, અને મધ્યમ
 મનુષ્યો તે કંઈક મિત્રથી પેતાને હલ થાય એવું જોઈ સકામ
 ભાવનાએ મિત્રો બને છે. અધમ મનુષ્યો મરજ સર્પે ત્યાં દુઃખી
 સ્વમિત્ર પર પ્રેમ તોજે છે આગે તે પ્રેમમાં સમાવળા નથી પણ
 પ્રેમના જોડ આગ કરે છે. મરજનને અણક હેતી નથી, તે તે
 અણક જ્યાંથી સરે ત્યાં જાય છે, અને મરજ સરતી હોય તે

શીર્ષ કાપવા પણ તૃકતો નથી. કામનાઓની સિદ્ધિ માટે ગરજ સખીને જેઓ મિત્રતા બાંધે છે, તેઓનું કલ્યાણ થતું નથી. ગરજ ન સંબંધી મિત્રોની સાથે વેર વિરોધ બંધાય છે, અને છેવટે મિત્રની મેત્રીમાં શ્રેષ્ઠ વર્તણું નથી. માટે ગરજથી, સ્વાર્થથી, મિત્રતા બાંધવી નહીં અને તેવાઓને મિત્ર ઠરવા નહીં એજ હિતશિદ્ધ છે.

મિત્રનું હાટ અગર બજાર નથી.

મિત્રોનું ના હાટ છે, છે નહિ મિત્ર બજાર
મિત્ર બની શકુ બને, તેને બહુ ધિક્કાર. ૧૪

વિવેચના—જગતમાં તેજ, ઘી, કરીઆણું, કાપક વિગેરે ચીજોની ખરીદી માટે બજારમાં જવું પડે છે વા બજારમાંથી મૂલ્ય આપી મેળવી શકાય છે તો તેવી રીતે ‘મિત્ર’ મેળવવા માટે કોઈ બજાર નથી કે જેથી મનપસંદ મિત્ર મૂલ્ય આપી મેળવી શકાય મિત્ર મેળવવા માટે મનુષ્ય પારખવાની વિવેકબુદ્ધિ, ગાઢપરિચા અને સમયના વહન સાથે બારીક અનુભવની જરૂર છે.

જે મનુષ્યો મિત્રતાના સંબંધે ભ્રમર મિત્રધર્મ, સ્વાર્થવૃત્તિ લોગે ભૂલી પાછળથી શત્રુ બને છે તેવા મનુષ્યો જગતમાં ધિક્કાર પાત્ર છે. તેવા મનુષ્યો પોતાનું તેમજ પારકાનું ભુંડું કરનારા છે. તે મનુષ્યોથી થેલીને ચાલવામાં પોતાનું શ્રેય સમાયેલું છે.

મિત્રોનું હાટ અગર બજાર નથી. આ વિશ્વમાં મિત્રના શુભોદ મિત્રો જોળખી શકાય છે. મિત્રનાં કર્તવ્યો કરે તેને મિત્રો જાણુ મિત્રની કહેણી પ્રમાણે રહેણીમાં જે રહે છે તે મિત્રો જાણવા. અશુ વિચારોથી અને અશુભાચારોથી મિત્રોને બચાવે તે મિત્રો જાણુવ આનગીમાં શિખામણ આપીને જાહેરમાં મિત્રની પ્રતિષ્ઠા કરના અરા મિત્ર જાણવા. જે મિત્રમાં બંધુપણની લાગણી હોય છે તે પોતા માન ઇચ્છતો નથી તેમજ અપમાન ધાય છે તો તેથી તે શોક પાર કરતો નથી. તેને પદ્ધતીની વા કીર્તિની ઇચ્છા રહેતી નથી. મિત્ર પોતાની ફરજને પ્રભુ સંમાન માનીને તેને અદા કર્યા કરે છે. મિ

પેતાના મિત્રના હૃદયમાં જીવે છે. પરસ્પર સુખ દુઃખની વાર્તાઓ કરીને ઉન્નતિના માર્ગે વણા કરે છે. મિત્ર ગુણની મુગધીથી આત્મ ભાવનું શબ્દવિચાર વાતચત્ કરે છે. ગાન, ધર્મી, સ્વપતિ, વિદ્યાના ભવ્યથી હૃદય બનીને મિત્ર, કદાપિ પેતાના મિત્રને નીચ જણતો નથી. પેતાના મિત્રને સ્વાત્મવત્ ગણી તેના પ્રતિ સ્વદરભેને બદા કરવામાં લજ્જા, બય, ખેદ, અને ક્રોધને ધારણ કરતો નથી. વિવેકથી અને સ્વાત્મવિક્રમે તે મિત્રનો સાથે મેથી જાંપે છે અને તેમાં કદાપિ છેદ પડતો નથી. પેતાના મિત્રના આશ્રમે મિત્રરૂપ માને છે, અને તે નામરૂપ સ્થૂળભાવના દોષોથી મિત્રને ત્યાગ કરતો નથી. અજ્ઞાની હોય, મિત્ર બન્યા બાદ શત્રુ અને છે પરંતુ જ્ઞાનીઓ તેા મિત્ર બન્યા બાદ કદાપિ શત્રુ બનતા નથી.

કૃત્રિમ મિત્રનો ચેષ્ટા બનાવે છે.

હાવા દાવા બોલમાં, મિત્રપણું ના સાચ્ય;

કૃત્રિમ મિત્રપણું ખરે, જ્યાં ફૂટી છે વાચ. ૧૫

વિવેચન:—જેની વાણીમાં કાવચાચ સમાયેલા છે, તેનાં વચનેથી વેરને ઝેર ઉત્પન્ન થાય છે, જેઓ મિત્ર ધર્મના લક્ષણનુસાર વર્તતા નથી, તેવા મનુષ્યો સાચા મિત્ર તરીકે ગણી સકાતા નથી. આ ઉપરાંત પેતાના મિત્રના સમી બાણી હૃદયમાં નહિ રાખતાં અન્ય કોઈ પણ મનુષ્ય આગળ પ્રકાશ કરે છે, તેા તે સાચા મિત્રનું બૂલણું નથી. તેવી વર્તણૂક ચલાવનાર મનુષ્યો સાચા મિત્ર તરીકે નહિ પણ કૃત્રિમ મિત્ર તરીકે ઓળખાયા છે. તેઓની મેત્રી, કૃત્રિમ મેત્રીથી સાંખ્ય વખત મુખી ટકી શકતી નથી, મારે તેવા મનુષ્યોની મેત્રી કરી તે ન ક્યાં જોવીજ બાકી. તેવી મિત્રતા મુખને નહિ પણ દુઃખને અપહરી છે.

જ્યાં પેતાની મેત્રી વાણી ફૂટેલી જ અર્થાત્ વાણીનું કંઈ મિત્ર ધર્મ પ્રભવે દેખણું નથી ત્યાં કૃત્રિમ મિત્રતા છે. જેની વાણીમાં મિત્ર ધર્મના વિદ્યાસો નથી, તેના હૃદયમાં તેા મેત્રી ક્યાંથી દોષ શકે ? હૃદયમાં મિત્રતા સાચી છે કે જડી ? તેનો વાણીના સંદેશથી નિર્ધાર

થાય છે. વાણીથી મિત્રદ્રોહ કરનારઓમાં મિત્રતાનું સ્વપ્ન છે. મિત્રધર્મની પ્રતિષ્ઠા પ્રમાણે જેના શબ્દો પ્રવર્તે છે તે સત્યમિત્ર બની શકે છે, અને મિત્રધર્મની પ્રતિષ્ઠા પ્રમાણે જેના શબ્દો નથી અર્થોત્તર જેની વાણીમાં ફાટફૂટ છે, તેના કાવાદવાના બોલમાં સત્યમિત્ર નથી. એમ સુસોએ સમજીને કૃત્રિમ મિત્રોને પરખી તેનાથી ફસાવવાનું ન થાય તે માટે સાવચેત રહેવું જોઈએ. જેનામાં મિત્રપણું આબ્યું નથી, તેનામાં શિષ્યપણું અને સેવકપણું પણ આવતું નથી. કૃત્રિમ મિત્રો થવા કરતાં મિત્ર ન થવું. એ કરોડ દરજ્જા ઉત્તમ છે, કારણ કે કૃત્રિમ મિત્ર બનવાથી અન્ય મનુષ્યોને છેતરીને પાર્ષ્વ બની શકાય છે, તેના કરતાં જ્યાં સુધી સત્યમિત્રના ગુણો ન આબ્ય હોય ત્યાં સુધી કોઈ પોતાને મિત્ર ધારે તો તેને સ્પષ્ટ સત્ય શબ્દોઈ ના કહી દેવી જોઈએ. પ્રભુના ભક્ત થવા જેવા ગુણો જેનામાં પ્રકટ છે તે મિત્રની પહવી પ્રાપ્ત કરી શકે છે. આ વિશ્વમાં મિત્ર વિના રહી શકાય તેમ નથી તેથી મિત્ર તો અવશ્ય કરવા પડે છે. મિત્ર વિન કોઈને ગમતું નથી પરંતુ મિત્ર ક્યાં પૂર્વે પોતાનામાં મિત્રના ગુણો ખીલવવા જોઈએ. ઈંગ્લાંડે ક્લૅન્સની દોસ્તી બાંધી. ત્યારે જર્મનીના સાથે ક્લૅન્સને યુદ્ધમાં ઉતરવાનો પ્રસંગ આબ્યો, ત્યારે ઈંગ્લાંડ પા ક્લૅન્સમિત્રની તરફેણમાં ઉતર્યું, તેથી તેની વિશ્વમાં મૈત્રીની પ્રતિષ્ઠા રહી. અન્યથા મૈત્રીની પ્રતિષ્ઠા કાયમ રહેત નહીં. બોલીના કાવાદાવ માત્રથી મિત્રતા સાચવી શકાતી નથી. આત્મોત્સર્ગ ક્યાં વિન જીવનનો ત્યાગ ક્યાં વિન મૈત્રીની સંરક્ષા તથા વૃદ્ધિ થઈ શકત નથી. માટે મિત્રધર્મને સમજનારા મિત્રોએ કૃત્રિમ મિત્રતાને ત્યાં કરીને સાચી મિત્રતાને અગીકારવી જોઈએ. સ્વાભાવિક મૈત્રી સ્વાભાવિક મિત્ર થવાય છે. કચ્ચું છે કે—

સ્વામાવિકં તુ યન્મિત્રં, માગ્યેનૈવાભિજાયતે ।

તદકૃત્રિમ સૌહાર્દ—માપત્સ્વપિ ન મુચ્યતિ ॥

સ્વાભાવિક મિત્ર તો માગ્યથી યાય છે. અકૃત્રિમ મિત્રત્વને તો આપત્તિઓમાં પણ તે મૂકતો નથી.

પાપાતિવારણી યોજયને રિતાય ગુણામિગૃહાનિ ગુણાન્ પ્રકટો-
કરોતિ ।

આપદ્મનં ન જહાનિ દદાનિ કાલે, સન્મિત્રનક્ષણમિદં પ્રવદન્તિ સન્નઃ

મિત્રને પાપથી નિવારે છે, વિનાશ યોગે છે, ગુણને ગોપયે
છે અને મિત્રોના ગુણને પ્રકટ કરે છે. આપત્તિમાં મિત્ર આવતાં તેનો
ન્યાય કરતો નથી અને આપવા યોગ્ય કાલમાં તેને યોગ્ય આપે છે
તેને સંપુરણે સન્મિત્ર કહે છે. સન્મિત્રનાં લક્ષણ સમજીને કૃત્રિમ
મિત્રોની મેત્રી ન કરવી જોઈએ. કૃત્રિમ મિત્રોને તેઓની કાયિક,
વ્યથિક, કષ્ટકાલવાળી પ્રવૃત્તિથી ઓગળી શકાય છે.

સ્વાર્પણકરક મિત્રને કહે છે.

• તન, મન, ધન, અર્પણ કરે, રહે ન ભેદ લગાર:

મેત્રી એકવી દોહકી, સમલો નરને નાર. ૧૬

વિવેચન:—જે મનુષ્ય મિત્રને મદદખાતર પોતાના શરીરનો
દરકાર કરતો નથી, વખત આપે છતાં જોખમ ખેડવા કમર કસે
છે. અધારી રાત્રે કુવામાં ઉતરવા તથા સમયે મૃત્યુ સાથે પણ બાધ
બીડવા તૈયાર થાય છે, તેવો મનુષ્ય સાચો મિત્ર ગણાય છે. આ ઉપ
રાંત જે પોતાનું મન મિત્રને સ્વાર્પણ કરે છે. મનમાં પોતાના મિત્ર
માટે દ્વેષ વા ઈર્ષ્યાના વિચારો લાવતો નથી, અને સ્નેહના વિચારો
કરી કસ્યાણુ ઇચ્છે છે તે સાચો મિત્ર ગણાય છે.

જે મનુષ્ય મિત્રની આધિ, વ્યાધિ તથા ઉપાધિ ટાળવા
માટે ધનને વ્યય કરે છે, અને ધનના લોભથી લોભાઈ અગત્યે નથી
રહેતો પણ આર્થિક મદદ આપે છે, તે સાચો મિત્ર ગણાય છે. તેની
મેત્રી અમૃત્ય કુળકાથી છે. જગતમાં બાઅવંત પુરુષોનેજ તેવા
મિત્રો મળે છે.

નિષ્કામ કર્મચેત્રી મિત્રનું લક્ષણ.

કરે નિષ્કામથી સપત્રું, ગણે નહિ મહાર્ વા ત્યારું;
લક્ષમાં ભાગ લેવાનો, ખરો એ પ્રેમ પ્રેમીના.

થાય છે. વાણીથી મિત્રદ્રોહ કરનારાઓમાં મિત્રતાનું સ્વપ્ન છે. મિત્રધર્મની પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે જેના શબ્દો પ્રવર્તે છે તે સત્યમિત્ર બની શકે છે, અને મિત્રધર્મની પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે જેના શબ્દો નથી અર્થોત્ત જેની વાણીમાં ફાટફૂટ છે, તેના કાવાદાવાના જોલમાં સત્યમિત્ર નથી. એમ સુસોએ સમજીને કૃત્રિમ મિત્રોને પરખી તેનાથી દૂર રાખવાનું ન થાય તે માટે સાવચેત રહેવું જોઈએ. જેનામાં મિત્રપણું આબ્યું નથી, તેનામાં શિષ્યપણું અને સેવકપણું પણ આવતું નથી. કૃત્રિમ મિત્રો યવા કરતાં મિત્ર ન થવું. એ કહેડાં દરજ્જે ઉત્તમ છે, કારણ કે કૃત્રિમ મિત્ર ઝનવાથી અન્ય મનુષ્યોને છેતરીને પાણી બની શકાય છે, તેના કરતાં જ્યાં સુધી સત્યમિત્રના ગુણો ન આવ્યા હોય ત્યાં સુધી કોઈ પોતાને મિત્ર ધારે તો તેને સ્પષ્ટ સત્ય શબ્દોથી ના કહી દેવી જોઈએ. પ્રજુના ભક્ત યવા જેવા ગુણો જેનામાં પ્રકટે છે તે મિત્રની પદવી પ્રાપ્ત કરી શકે છે. આ વિશ્વમાં મિત્ર વિના રહી શકાય તેમ નથી તેથી મિત્ર તો અવશ્ય કરવા પડે છે. મિત્ર વિના કોઈને ગમતું નથી પરંતુ મિત્ર કયાં પૂર્વે પોતાનામાં મિત્રના ગુણો ખીલવવા જોઈએ. ઇંગ્લેંડે ક્રિસ્ટીની દોસ્તી બાંધી. જ્યારે જર્મનીની સાથે ક્રિસ્ટીને યુદ્ધમાં ઉતરવાનો પ્રસંગ આવ્યો, ત્યારે ઇંગ્લેંડ પણ ક્રિસ્ટીની તરફેણમાં ઉતર્યું, તેથી તેની વિશ્વમાં મૈત્રીની પ્રતિજ્ઞા રહી. અન્યથા મૈત્રીની પ્રતિજ્ઞા કાયમ રહેત નહીં. બોક્ષીના કાવાદાવા માત્રથી મિત્રતા સાચવી શકાતી નથી. આત્મોત્સર્ગ કયાં વિના, જીવનનો ત્યાગ કયાં વિના મૈત્રીની સંરક્ષા તથા વૃદ્ધિ થઈ શકતી નથી. માટે મિત્રધર્મને સમજનારા મિત્રોએ, કૃત્રિમ મિત્રતાને ત્યાગ કરીને સાચી મિત્રતાને અગ્રીપ્રસ્વી જોઈએ. સ્વાભાવિક મૈત્રીથી સ્વાભાવિક મિત્ર થવાય છે. કથ્યું છે કે:—

સ્વામારિકં તુ યન્મિત્રં, માગ્યેનૈવામિત્રાપતે ।

તદકૃત્રિમ મૌહાર્દ—માપત્સ્વપિ ન મુચ્યતે ॥

સ્વાભાવિક મિત્ર તો જાણ્યથી સાચ છે. અકૃત્રિમ મિત્રત્વને તો અપત્તિઓમાં પણ તે મૂકતો નથી.

વાપાતિશાયિનિ યોજયતે હિનાય ગુણામિગુહાતિ ગુણાન્ પ્રકરી-
કરોતિ ।

આપદનં ન જહાતિ દદાતિ કાલે, સન્મિત્રલક્ષણાદિત્વમવદન્નિ સન્નઃ

મિત્રને પ્રપચી નિવારે છે. વિનાશ યોગે છે, મુશ્કેલી ગોપયે
કે અને મિત્રોના મુશ્કેલી પ્રકટ કરે છે. આપત્તિમાં મિત્ર આવનાં તેનો
આશ્ર કરતો નથી અને આપવા યોગ્ય પ્રસંગમાં તેને યોગ્ય આપે છે
તેને સંપુરણ સન્મિત્ર કહે છે. સન્મિત્રતાં લક્ષણ સમજીને કૃત્રિમ
મિત્રોની મૈત્રી ન કરવી એટલે. કૃત્રિમ મિત્રોને તેઓની કાપિક,
પાપિક, કાલકલાવાદની પ્રવૃત્તિથી એકાગ્રી શકાય છે.

સ્વાર્થલુપ્તરક મિત્રને કહે છે.

૧. તન. મન. ધન. અર્પણ કરે, રહે ન એક લગાર:

મૈત્રી એકવી દોહકી સમજો નરને નાર. ૧૬

વિવેચન:—જે મનુષ્ય મિત્રને મદદ પાતર પોતાના શરીરનો
દરકાર કરતો નથી, જમન આપે જીવનું જોખમ એકવા કરમર કરે
છે. અધારી રાત્રે કુચમાં દંતરણ તથા સમયે મૃત્યુ સાથે પણ બાથ
બીડવા લેવાર થાય છે, તેવો મનુષ્ય સાચો મિત્ર ગણાય છે. આ ઉપ
રાંન જે પોતાનું મન મિત્રને સ્વાર્થલુ કરે છે. મનમાં પોતાના મિત્ર
માટે દ્રેષ વા દર્શના વિચારો લાવતો નથી, અને સ્નેહના વિચારો
કરી કસ્યાલુ હોય છે તે સાચો મિત્ર ગણાય છે.

જે મનુષ્ય મિત્રનો અર્થ, વ્યાધિ તથા ઉપધિ દાળવા
માટે ધનને વ્યય કરે છે, અને ધનના લોભથી લોભાર્થ અગત્યે નથી
રહેતો પણ અર્થિક મદદ આપે છે, તે સાચો મિત્ર ગણાય છે. તેવી
મૈત્રી અમૃત્ય કુદરથી છે. જગતમાં ભાવ્યવંત પુરુષોનેજ તેવા
મિત્રો મળે છે.

નિઃશ્રમ કમચેતી મિત્રનું લક્ષણ.

કરે નિઃશ્રમથી સંપત્તિ, અણે નહિ મ્હારું વા ત્હારું;
મજામાં ભાગ લેવનો, ખરે એ પ્રેમ પ્રેમીનો.

થાય છે. વાણીથી મિત્રદ્રોહ કરનારાઓમાં મિત્રતાનું સ્વપ્ન છે. મિત્રધર્મની પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે જેના શબ્દો પ્રવર્તે છે તે સત્યમિત્ર બની શકે છે, અને મિત્રધર્મની પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે જેના શબ્દો નથી અર્થને જેની વાણીમાં ફાટફૂટ છે, તેના કાવાદ્યવાન્ય જોડમાં સત્યમિત્ર નથી. એમ મુજોએ સમજીને કૃત્રિમ મિત્રોને પરખી તેનાથી દુઃખવાતું ન થાય તે માટે સાવચેત રહેવું જોઈએ. જેનામાં મિત્રપણું આબુજું નથી, તેનામાં શિષ્યપણું અને સેવકપણું પણ આવતું નથી. કૃત્રિમ મિત્રો યથા કરતાં મિત્ર ન થવું. એ કદાચ દરજ્જે ઉત્તમ છે, કારણ કે કૃત્રિમ મિત્ર બનવાથી અન્ય મનુષ્યોને છેતરીને પાઈ બની શકાય છે, તેના કરતાં જ્યાં સુધી સત્યમિત્રના ગુણો ન આવે હોય ત્યાં સુધી કોઈ પોતાને મિત્ર ધારે તો તેને સ્પષ્ટ સત્ય શબ્દોથી ના કહી દેવી જોઈએ. પ્રભુના ભક્ત યથા જેવા ગુણો જેનામાં પ્રકટે છે તે મિત્રની પદવી પ્રાપ્ત કરી શકે છે. આ વિશ્વમાં મિત્ર વિના રહી શકાય તેમ નથી તેથી મિત્ર તો અવશ્ય કરવા પડે છે. મિત્ર વિન કોઈને ગમતું નથી પરંતુ મિત્ર કયો પૂર્વે પોતાનામાં મિત્રના ગુણો ખીલવવા જોઈએ. ઇંગ્લાંડે ક્રાન્સની દોસ્તી બાંધી. જ્યારે જર્મનીની સાથે ક્રાન્સને યુદ્ધમાં ઉતરવાનો પ્રસંગ આવ્યો, ત્યારે ઇંગ્લાંડ પણ ક્રાન્સમિત્રની તરફેણમાં ઉતર્યું, તેથી તેની વિશ્વમાં મૈત્રીની પ્રતિષ્ઠા રહી. અન્યથા મૈત્રીની પ્રતિષ્ઠા કાયમ રહેત નહીં. જોડીના કાવાદ્યવા માત્રથી મિત્રતા સાચવી શકાતી નથી. આત્મોત્સર્ગ કયા વિના, જીવનનો ત્યાગ કયા વિના મૈત્રીની સંરક્ષા તથા વૃદ્ધિ થઈ શકતી નથી. માટે મિત્રધર્મને સમજનારા મિત્રોએ, કૃત્રિમ મિત્રતાને ત્યાગ કરીને સાચી મિત્રતાને અગ્રીકરવી જોઈએ. સ્વાભાવિક મૈત્રીથી સ્વાભાવિક મિત્ર થવાય છે. કચ્યું છે કે:—

સ્વાભાવિકં તુ યન્મિત્રં, માગ્યેનૈવાભિજાયતે ।

તદકૃત્રિમ સૌહાર્દ—માપત્સ્વપિ ન મુચ્ચતિ ॥

સ્વાભાવિક મિત્ર તો બાગ્યથી થાય છે. અકૃત્રિમ મિત્રત્વને તો આપત્તિઓમાં પણ તે મૂકતો નથી.

પાપાચિવાર્યદિ યોજયતે દિનાય ગુણાદિગૃહાનિ ગુણાન્ પ્રકરી-
કરોતિ ।

આપદ્મને ન જરાનિ દદાને કાલે, સન્મિત્રનક્ષણમિદં પ્રવદન્તિ સન્નઃ

મિત્રને પાપથી નિવારે છે, વિત્તાથં યેન? છે. ગુણને ગોપયે
છે અને મિત્રોનાં ગુણને પ્રકટ કરે છે. આપત્તિમાં મિત્ર આવતાં તેના
ત્યાગ કરતો નથી અને અપવા યોગ્ય કાલમાં તેને યોગ્ય આપે છે
તેને સત્યુક્તેષા સન્મિત્ર કહે છે. સન્મિત્રનાં લક્ષણ સમજીને કૃત્રિમ
મિત્રોની મૈત્રી ન કરવી ભેદયે. કૃત્રિમ મિત્રોને તેઓની કાયિક,
વાચિક, કાયાકાવાચગી પ્રવૃત્તિથી ઝેગળી શકાય છે.

સ્વાર્ધંભૂતરક મિત્રને કથે છે.

• તન. મન. ધન. અર્ધંભૂ કરે. રહે ન ભેદ લગાડ;

મૈત્રી એકવી દોહડી. સમલો નરને નાર. ૧૬

વિવેચન:—જે મનુષ્ય મિત્રને મદદ આપતર પોતાના ચરીરની

દરકાર કરતો નથી. વખત આવે જીવનું જોખમ ખેડવા કમર કરે
છે. અધારી રત્રે કુવામાં દીપરવા તથા સમયે મૃત્યુ સાથે પણ બાધ
બીરવા તૈયાર થાય છે, તેણે મનુષ્ય સાથે મિત્ર ગણાય છે. આ ઉપ
રાંત જે પોતાનું મન મિત્રને સ્વાર્ધંભૂ કરે છે. મનમાં પોતાના મિત્ર
માટે દ્રેષ વા દંષાના વિચારો હાવતો નથી, અને સ્નેહના વિચારો
કરી કલ્યાણ ઇચ્છે ॥ તે સાથે મિત્ર ગણાય છે.

જે મનુષ્ય મિત્રની આધિ, વ્યાધિ તથા ઉપાધિ ટાળવા
માટે ધનને અથ કરે છે, અને ધનના લોભથી લેગાઈ અગચે નથી
રહેતો પણ આર્થિક મદદ આપે છે, તે સાથે મિત્ર ગણાય છે. તેથી
મૈત્રી અમૃત્ય કૃત્યથી છે. જગતમાં ભાગ્યવંત પુરુષોનેજ તેવા
મિત્રો મળે છે.

નિષ્કામ કર્મયોગી મિત્રનું લક્ષણ.

કરે નિષ્કામથી સર્વજનું, મતે નહિ મ્હારું વા તારું;
ભણમાં ભણ લેવાને, ખરે જો પ્રેમ પ્રેમનિ.

દગા જાણી નથી કિંમિત્, નથી પરવા નથી લજ્જા;
અલેદોષસ્તના વતે, ખરે એ પ્રેમ પ્રેમીને.

વિવેચન:—જ્યાં ‘મહાર્’ અને ‘તહાર્’ નો લેદ દળી છે, ‘હું’ અને ‘તું’ નો અહંભાવ વિસરણ ગયો છે, અને ભે વસ્તુઓને ઓછી આધિભૌતિક વસ્તુઓને ચાહે છે, દ્વેષ પ્રેમભાવ અદ્વેષ દળી પ્રેમભાવમાં ભળી જાય છે, ખરેખર તેવે સ્થળે રહેતો નથી. તેવા મનુષ્યો સાચા મિત્ર તરીકે લેખી શકાય છે. મૈત્રી પૂજ્ય ગણાય છે. તેવા મિત્ર માટે એમરસન કહે છે કે—

No advantages, no powers, no gold or
Can be any match for him.

ફરેક મનુષ્યે તેવા મિત્રો કરવા લક્ષમાં લેવું જોઈએ કે
સ્વ તથા પરની મુક્તિરણ થાય.

દુર્લભ મૈત્રીની બ્યાખ્યા કરે છે.

થઈ મૈત્રી તૂટે નહીં, થાતાં વિદ્ય કરોડ;
મૈત્રી એવી દોહીલી, મળે ન તેની જોડ.

વિવેચન:—જે મનુષ્યની મિત્રતા હજારો વા લાખો આપતાં તુટતી નથી, તેની ખરી મિત્રતા જાણવી. પોતાના નિ સામે કુદરત કોપાયમાન થાય, સાંસારિક, બ્યાવહારિક, આર્થિક ધનો નાખજાં પડી હજારો વિધો સહેવાં પડે, છતાં જે મનુષ્ય મૈત્રી ચિરંકાળ રહે છે અને તુટતી નથી, તેવી મૈત્રી અમૂલ્ય લેખ કાય છે, તેવી મૈત્રી મેળવવી મુશ્કેલ છે. દુનિયામાં તેવી મિત્ર જોડ કોણ જાતાવી શકે તેમ છે? તેની સરખામણી કોઈ સાથે શકાતી નથી. માટે ખરે મિત્ર તો જોજ છે કે જે—

ફરે પ્રહાંડ જો સમગ્ર, તથાપિ સ્નેહ નહિ છૂટે ?
છૂટે જો પ્રાણ શી પરવા, ખરે એ પ્રેમ પ્રેમીને.

વિષયાસક્તિથી કરેલી મૈત્રીની ત્યાગ્યતા.

વિષયાસક્તિથી કરી, રહે ન મૈત્રી સદાય;
અધમ મૈત્રી એ બાણવી, પગપગ દુઃખો પાય.

વિવેચન:—જે મનુષ્યો વિષયના લોભે મિત્રતા બાંધે છે મનુષ્યોની મિત્રતા લાંબા સમય સુધી ટકતી નથી, કારણ કે મૈત્રી દુર્ગુણોની પોષક છે. પરસ્પર પંચેન્દ્રિયના વિષયોની આસક્તિ કરેલી મિત્રતા સદા રહેતી નથી. કીર્તિની આસક્તિ, ધનની આસક્તિ, અમુક પદાર્થની આસક્તિ, અમુક ઇલકાબની આસક્તિ, વગેરે આસક્તિઓ અથવા લોભથી સદાકાળ મિત્રતા ટકતી ના સન્તો, મહાત્માઓ એવી મૈત્રીને અધમ મૈત્રી કહે છે. કારણ કે વિષયાસક્તિથી મૈત્રી કરતાં સ્વાર્થો હોયોની ઉત્પત્તિ થાય છે, અને વિષયાસક્તિથી વિષય પ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્ન કરતાં અને તે નહિ મળત કલેશ, ભેદ, વિશ્વાસઘાત, અપ્રમાણિકપણ, અનીતિ, વૈર વગેરે દુર્ગુણોનું સેવન કરાય છે, માટે વિષયાસક્તિથી ચનારી અધમ મૈત્રીથી દૂર રહેવું જોઈએ, કારણ કે એવી મૈત્રીથી પગલે પગલે અશાન્તિ, ઉચાટ, ઉપાધિ, દુઃખ, ભય, દેવ, જેઠ વગેરેને અનુભવ થાય છે.

વિષયાસક્તિથી જે જે કર્તવ્યો કરવામાં આવે છે તેમાં શાન્તિ મળતી નથી પરંતુ ઉલટી અશાન્તિ થાય છે. જે મૈત્રીમાં સુખનો નિર્ધાર કયો હોય તો વિષયાસક્તિનો નાશ કરવો જોઈએ, અને જે બાહ્ય પદાર્થ વિષયોની આસક્તિ, કીર્તિની આસક્તિ વગેરેની ઇચ્છા હોય તો સત્યમિત્રતાને તિલાંજલિ આપવી જોઈએ. વિષયાસક્તિથી કોઈને ભૂતકાલમાં સુખ થયું નથી, વર્તમાનમાં ચનાર નથી અને ભવિષ્યમાં થશે નહીં, માટે આસક્તિનો ત્યાગ કરી મિત્રોની સાથે મિત્રતાની માંડથી પ્રધાવું જોઈએ. ધનની આસક્તિ આદિ અનેક પ્રકારની આસક્તિઓ હોય છે. આસક્તિનો ત્યાગ કરીને મિત્રની ફરજો અદા કરવાથી પોતાની સાથે અનેક મનુષ્યોની મિત્રતા થાય છે, માટે વિષયાસક્તિની અધમ મૈત્રીનો ત્યાગ કરવો. વિષયાસક્તિવાળા મનુષ્યો

૧૬. સક્રિયની ત્રિવિધ રૂપ ત્યાં કૃપી મિત્રતા ગમે છે, અને પશુના
રૂપ જોવા નથી. માટે વિષય સક્રિયને ત્યાગ કરી મેત્રી
મિત્રી જોઈએ.

વિતરૂપના મોહથી કદેલી મિત્રતાની અનુભવ જણવે છે

વિત રૂપના મોહથી, કરી મેત્રી ના સ્તયઃ

વિત રૂપના નાશથી, અમિત્ર થાવે કૃત્ય. ૧૬

વિવેચનઃ—જો વિતન હોયે ત. રૂપ અને લવણ્યના મોહ
નશ્વરના બદલાય છે, તે મિત્રતા સત્ય નથી, પણ અસત્ય બાતુથી
જન્મ કે પૈશ્વઃ અને લવણ્યના નાશવંત છે, અને જ્યારે તે નાશ
થે છે ત્યારે મિત્ર તે અમિત્ર બને છે. તે વસ્તુએ જે કસાવતરી
અને પરિણમે દુઃખમન વટ ઉત્પન્ન કરે છે પૈશ્વનો સ્વયં મનમા
જન્મ કરીને કદપિ મિત્રતા કન્ટી નહીં. ચરીત્રોએ ધનવતોની સ. યે
સ્વ સ્વર્ગ કદપિ મિત્રતા ન કરવી જોઈએ, તેથી પુણ્યમન સ્વભાવ,
જીવહાસિ. મને. વિક્રય, વધે. વિક્રય, અને સ્વાત્મ્યવિક્રય વગેરે
મુદ્દેની ઉત્પત્તિ થાય છે. વિત સ્વયં કદેલી મિત્રતામાં લક્ષ્યની
તથા ન સહતાં મિત્ર તે અમિત્ર રૂપ જામે છે, અને ઉલ્લુ મિત્રની
નેન્દા કરવાની પ્રવૃત્તિ થાય છે. નિષ્કામજીવણી, મમન શીવત્વથી
મેત્રી કાષ્ઠમ રહે છે. રૂપજત મિત્રમાં સર્વ પ્રકારના મુદ્દે હોય એવો
તેજમ નથી, તેમજ મિત્રતા રૂપનું પરિવર્તન થતાં તેના પર મિત્ર
રૂપ પ્રગટતી નથી. માટે વિત રૂપને મોહ ત્યાગીને મિત્રતા કરવી
જોઈએ. વિતરૂપાદિ મોહથી જે મિત્રને કરે છે, તે માણસોને પૂજારી
બનો: નથી, તેમજ તે સ્વાત્મ્ય વિચારને ઉપાસક બની શકતો નથી
જે રૂપ મોહથી મુગ્ધ થઈ તે મનેત્વતિને દાસ છે. ધન રૂપ વૃત્તિના
દસ જોઈએ: મિત્રનું સ્વરૂપ અનુત્તરવા અધિકારી બન્યા નથી
શરીર, ધન, દંદ્રિય, મન અને આત્મા એમાંથી જે આત્માને મૂકી
શરીર, ધન, દંદ્રિય અને મનને ઉપાસક બને છે, તે મોહથી મુગ્ધ
થાય છે. શરીર મન વગેરેનાં મિત્રતા અને અમિત્રતા માનના
રૂપે કર્મની પરિણતિથી ચંદ્રપ્રેસ્તિશાસ્ત્રપુત્રવિકાની જેડે નાચનારા

જાણવા. તેવા મનુષ્યો આત્માની શુદ્ધ મિત્રતાનો અનુભવ કરવાને અધિકારી બન્યા નથી.

સહાયકતાની લાલસાને ખાસ મનમાં રાખી મૈત્રી ન કરવી જોઈએ.

મદદ માટે જે મૈત્રી છે, સદા નહિ રહેનાર;

મદદ મળે નહિ તો પછી, શત્રુભાવ થાનાર. ૨૦

વિવેચન:—જે જોકે પોતે એમ સ્મરે છે કે પોતાની આર્થિક સ્થિતિ બરાબર સારી નથી, મહારા મિત્રની સ્થિતિ મારાથી પણ વિશેષ સારી છે, એ અણી વખતે તથા વ્યાપારાદિક અડચણ વખતે સારી મદદ મળી શકશે, અને આપણે અણીને વખત આપણે મિત્ર જરૂર ચુકવવા પ્રયત્ન કરશે. જે મનુષ્યો એવો વિચાર કરીને મિત્ર સાથે મૈત્રી બાંધે છે, અને જ્યારે પોતાનો સ્વાર્થ સમય આવતાં સરતે નથી, ત્યારે તેઓ મિત્રના દુરમન બને છે, અને મિત્રો વચ્ચે વૈરનો દાવાનલ પ્રગટે છે. આ ઉપરથી એટલું સિદ્ધ થાય છે કે જેમ જેમ નિષ્કામભાવથી પરસ્પર સહેજે હૃદય મળે છે તેમ તેમ મિત્રાનન્દ રસની ઝાંખી પ્રકટે છે. મિત્રોએ પરસ્પર સાહાય્યની આશા રાખ્યા વિના મિત્રતા કરવી જોઈએ, તેમ છતાં પરસ્પર મિત્રો એક બીજાને સર્વ પ્રકારે સાહાય્ય કરે એ તેમની ફરજ છે, અર્થાત્ મિત્રધર્મ છે અને મિત્રધર્મની રહેણીમાં રહેનાર મિત્રની ઉત્તમતા સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ થાય છે, અને તેમનું આદર્શભૂવન વિશ્વજનોને અસર કરે છે.

અન્ય મનુષ્યોની આશા સાહાય્ય રાખીને મૈત્રી બાંધનારો અન્યોનો મિત્ર બનતો નથી, પરંતુ દાસ બને છે. અન્યની સાહાય્ય હોવા માટે અન્યોની શુશ્રામતા કરવી પડે છે. પોતાના સ્વતંત્ર વિચારોને વેંચી નાખી અન્યોની હાજી હા, શુશ્રામતા કરવી પડે છે, તેનાં કહેલાં સર્વ કાર્યો દાસની ચેઠે કરવાં પડે છે, તે દાસની ચેઠે હુકમો કરે છે તે પ્રમાણે વર્તવું પડે છે. માટે મદદ-સાહાય્યની આશાથી કદાપિ અન્યોના મિત્રો ન બનવું જોઈએ. ધારો કે કોઈ મિત્રે ધન વગેરેની મદદ કરી, પરંતુ તે મિત્રના કહેવા પ્રમાણે ન વર્તવામાં આવે તો તે જે જે મહેણાં-ટોણાં મારે તે સહેવાર્યો મુખ નીચું

પાણુ પટે તે પદ્માનુ મેનુ નેક રોજ રાંધણ કામ છે. મનની મિત્રિ
પટેલાંથી ન કાપે ને આટ્ટે કોળનો પટેલી જન, ગમ, ઇન્દ્રિયો
કાદાવ્યની ઉચ્છા થતી મિત્રતા. આથી ન બેઠાં મેં વાંચનુજાવડાં બે
સુત્ર વાંચવા રમણ કહેવા મેં. પેનાની કાદાવ્યની ઉચ્છા
વિના મિત્રે પેનાની કાદાવ્યની પેનાને કાદાવ્ય કરે એ ને. પદ્માનુ
કાદાવ્ય, તેમાં કહે પેનાને બોલુ. પાણુ ને પ્રમથ આગનાં નથી
કાદાવ્ય કાદાવ્ય મિત્ર કાદાવ્ય ન કરે ને નેથી તે મનમા પેદા થતુ
કાદાવ્ય નથી. કાદાવ્ય નિષ્કામકાર્યો એક બાંધનું નકામકાર્ય
છે, ત્યાં ઉત્તમ મિત્રતાનો પ્રદુષણ થાય છે. કાદાવ્યની ઉચ્છા થાય
વાથી અન્ય મિત્રોની આગર પેનાને આગળ, મન, ઇન્દ્રિયો શુભ ન
રેવાં જની કાદાવ્ય છે. મિત્રે કાદાવ્યની જાનને અન્યને મિત્રે કાદાવ્ય
બેઠાં. મિત્રોની આગર પેનાની કાદાવ્યની કાદાવ્યના કાદાવ્ય ન કરે.
બેઠાં, તેમજ સપ્તમિત્રને નિર્મલમિત્રને પેનાની કાદાવ્ય પર
અનુકર છે એમ મનમા ન મનનુ બેઠાં. થી પુણ્યને મુદામા
મિત્ર હતો. મુદામાના કાદાવ્ય સ્થિતિને કો કાદાવ્ય મુદારી તેમા કો
કાદાવ્ય પેનાની કાદાવ્યના ઉપગમ વિશેષ કાદાવ્ય કાદાવ્ય નહીં.
મુદામાને કો કાદાવ્ય પેનાના કરતા અંશ માત્ર કાદાવ્ય વળતા નહોતા.
મુદામા મરીત મિત્ર તે એવુ મનમા થતુ કાદાવ્ય નહોતા. આવી રીતે
અભિમંતમિત્રે પેનાના મિત્રની કાદાવ્યના કાદાવ્ય બેઠાં, અને
મરીત મિત્રે સાદાવ્યની અંશને ત્યાં કરીને નિષ્કામકાર્યો
મિત્રની સાથે વાંચુ બેઠાં.

મિત્રાને સાચવનાર સિલ મનુષ્યે હોય છે.

કેની લાખ્યો જન કરે, વહેલ લાખે એક;

મિત્રેકને સાચવે, એવા વિરહા છેક. ૨૧

વિવેચન—કુનિયની અદર લાખ્યો મનુષ્યો મિત્રતા કરે
છે, કાદાવ્યની સજાય બાંધે છે, પણ મિત્રતા પરિપૂર્ણ સમજ
નિસ્વાધનુલિતે કામ કરનાર લાખ્યોમાં કાદાવ્ય હોય છે. આવી
સજાય કાદાવ્ય સજાય સાચવ સજાય રાખે છે. જ્યાં કુપી પેનાને

દેખવા નહીં. તેમના દોષો અન્યો આગળ ન કહેવા. ૧૪ મિત્રની ઉન્નતિ થાય એવી ચેત્ત્ય પ્રવૃત્તિયો કરવી. ૧૫ મિત્રનું જે રીતે ભદ્રું થાય તેવા ઉપાયો લેવા. ૧૬ સદ્વિશ્વાસ અને સદાચારવટે મિત્રોની પુષ્ટિ કરવી. ૧૭ મિત્રોને પ્રસંગોપાત્ત શુભ સૂચનાઓ કહી કરવી. ૧૮ પરસ્પરને પુછી પુછાયા કરી વિરોધી પ્રસંગોને દૂર કરવા. ૧૯ કોઈના કહેવાથી વા બમથી વા બીજા કોઈ કારણે અન્યો, મિત્રોની મિત્રતા ઊભરવા પ્રયત્ન કરે તો તેથી મિત્રનો ત્યાગ કરવો નહીં. ૨૦ દુર્ગુણી મિત્ર હોય તોપણ તેને સુધારવા પ્રયત્ન કરવો. ૨૧ મિત્રોના આત્માઓ તરફ જોવું. ૨૨ મિત્રોની સાથે વેર, પ્રતિકુલતા ન થાય એવી રીતે વર્તવું. ૨૩ મિત્રોની સાથે સ્વાર્થ રહિત વિશુદ્ધપ્રેમ રાખવો. ૨૪ મિત્રોની સાથે વિવેકથી કર્તવ્યકાર્યોમાં આત્મસોગી બનવું. ઇત્યાદિ અનેક શુભોપદે મિત્રની મિત્રતાનો સંબંધ દર્શાવી સખનારા લાખેમાં વિવેક છે. ઉપયુક્ત મિત્ર શુભોની ટેકને સાચવી મિત્રની સાથે મંજર બાંધી સદાકાલ તે પ્રમાણે વર્તવું જોઈએ.

મિત્રો પ્રતિ કેવી રીતે વર્તવું જોઈએ ? તે જણાવે છે.

દાણે દોષો મિત્રનાં, સદ્ગુણું કરે પ્રકાશ;

આપદમાં ત્યાગે નહીં, લયે નહીં વિશ્વાસ. ૨૨

વિવેચન:—અરે મિત્ર પોતાના મિત્રની જોડખાંપણ અને દોષો દૂર કરી સદ્ગુણોને પ્રકાશમાં લાવે છે. તે તો સત્ય તરફ જુએ છે અને શુદ્ધનુરાગદિવડે શુભોનીજ પ્રશંસા કરે છે. જે સત્જન મનુષ્યો, કાદવ અનુષ્ઠ જોના નથી પણ તેને કમજની ઉત્પદક દાતા બૂમિ તરીકે જોએ છે તેવીજ રીતે સદ્ગુણી મિત્રો પોતાના મિત્રના દુર્ગુણ તરફ નહિ પણ સદ્ગુણ તરફ નજર રાખે છે અને તેની તારીફ કરે છે. અરે મિત્ર દુઃખની વખતે સહાયક બની મદદ કરે છે અને કદાપિ વિશ્વાસપાત કરતો નથી. તેઓનું વર્તન તે નીચલી કદીમાં સમાયલા રહસ્ય મુન્જ હોય છે.

શુષાતા દોષના કગલા, શુભોનો સાથ ફલાવે;

અનુપમ મુખનું ઝલું, અરે એ પ્રેમ પ્રેમીના.

મિત્રો એવા કરવા જોઈએ કે જેથી પોતાના દોષોને ધાય. જેઓની સંગતિથી દોષોની વૃદ્ધિ થાય અને આત્મશક્તિયોને નાશ થાય તેમજ કોઈના લલામાં લાગ ન લેવાય તથા જેનાથી દુર્બુદ્ધિ પ્રગટે એવા કુમિત્રો ન કરવા જોઈએ. તન, મન, ધનની ખુવારી, જેનાથી ધાય એવા મિત્રો ન કરવા જોઈએ. ઉદ્ધત, ઉચ્છૃંખક મિત્રો કરવાથી પોતાની પ્રતિષ્ઠામાં હાનિ આવે છે અને સોખત તેવી અસર થાય છે. જેઓ માળાપના શત્રુ બન્યા હોય, ગુરુઓના શત્રુ બન્યા હોય તેવા મનુષ્યો મિત્ર કરવા લાયક નથી; કારણ કે જેઓ ઉપકારી માળાપ અને ઉપકારી ગુરુઓને ઉપકાર બૂલી ગયા હોય છે, તેઓની સંગતિથી પોતાનામાં તેવી દુર્બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે. અશાની મિત્રો, શરીરચંદ્રમાં દુક્ત ચાસોવધ્વીસ લેનારા મૂઢ મિત્રો ભલે લક્ષ્મીવંત હોય, સત્તાધિકારી હોય પણ તેવા મિત્રોથી સ્વાત્મ મુખ પ્રાપ્ત થતું નથી તેમજ તેવા મિત્રોથી પોતાની આત્મશક્તિયોમાં વૃદ્ધિ થતી નથી. પાંડિત્યોઽપિચંદ્રાનુઃ મંચ મૂર્તો હિતકારકઃ, ઘાતેષ્ઠ દત્તો રાજા, વિપ્ર ચૌરેણ રક્ષિતઃ ॥ પંડિત શત્રુ સાથે પરંતુ મૂર્ખ મિત્ર સાથે નહીં. રાજાના વાનર મિત્રે રાત્રિના વખતમાં શય્યાના ઉપર પાટલે ચઢેલા સર્પની છાયા રાજાના ઉપર પડી તેથી તેને સાચો સર્પ ધારીને તરવારને ધા કરવા ધાર્યો પરંતુ પંડિત ચાર ત્યાં ચોરી કરવા આખ્યો હતો તેણે રાજાને બચાખ્યો માટે વિદ્વાન્-જ્ઞાની અને સદાચરણી મિત્રો કરવા જોઈએ કે જે ખરા વખતે ખપમાં આવે જ્ઞાની, સ્વમયસ, વિવેકી મિત્રો પોતાના મિત્રના દોષોને બોધ આપીને દાખે છે. તેને પોતાના જેવો બનાવે છે. ગદાંતી પેઠે મૂર્ખ મિત્રો લાતંલાત આવે છે. માટે ગુણરજ્ઞાની મિત્ર કરવો જોઈએ કે જે આપત્તિમાં સાહાય્ય કરે અને દોષોને ટાળી ગુણી કરે.

પ્રાણુન્તે પણ સત્જન મિત્ર, કદિ દ્રોહ કરતો નથી.

મિત્ર દ્રોહ ના આચરે, પ્રાણુન્તે પણ જોડ;

મિત્ર ખરો તે બાણુવો, સત્જનતાનું ગેડ.

૨૩

વિવેચન:—જે મનુષ્યો પ્રાણુ જતાં મુખી મિત્ર સાથે ક્લેશ

એમ કહે છે કે જીવોને હું ચંદ્રની પુતલીઓની પેઠે ચોરાશીલક જીવોનીમાં ભભાવું છું. આવી સ્થિતિ છે ત્યાં કર્મનો દોષ છે, પરંતુ કોઈના આત્માનો દોષ નથી. બુદ્ધિઃ કર્તાનુસારિણી જેવાં કર્મ કર્યાં હોય છે તેના અનુસારે કર્મરૂપકૃષ્ણપ્રભુજી જીવોની બુદ્ધિ કરે છે તેમાં મિત્રના આત્માનો અમુક બાળતોમાં કેમ દોષ કાઢવો જોઈએ ? મન, ઇન્દ્રિયો અને કર્મની જ્યાં ત્યાં વિચિત્રતા છે. આત્મા તો શરીરરૂપ બધીખાનામાં કર્મના યોગે પૂરતવલો છે. સર્વ જીવો સંસારરૂપ કેદખાનામાં કેદીઓ છે તેમાં સર્વ જીવોએ કરેલાં કર્મજ કારણ છે, જીવો જે જે દોષો સેવે છે તે કુમતિના વશ થઈ સેવે છે એમ જાણવું જોઈએ અને પોતાનું બુદ્ધ કરનાર કોઈ જીવને દુરમન ન લેખવો જોઈએ. પ્રજ્ઞા, વિષ્ણુ, મહેશ્વર, ઇન્દ્ર, ચંદ્ર અને સૂર્ય કોઈને પણ કર્યાં કર્યો લોગવવાં પડે છે તો અન્ય મનુષ્યોનું શું કહેવું ? એવું સમજીને કોઈ મિત્રના આત્મા પર કોઈ દ્રેષ કરવો નહીં. કોઈ મિત્રે બુદ્ધ કર્યું હોય તો એમ ચિંતવવું કે તે કર્મોધીન છે. તેણે કર્મના બળ પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરી છે તેમાં તેના કર્મનો દોષ છે. તેના આત્માને જો કર્મની પ્રેરણા ન થઈ હોત તો તે મિત્રનું બુદ્ધ કરવા પ્રવૃત્તિ કરતખડી એમ સમજી મિત્રપર આત્મપ્રેમ ધારણ કરવો પણ મિત્રદ્રોહ કરવો નહીં. પાંચ ઇન્દ્રિયો, મન અને કર્મના તાલે ન થઈ મિત્રદ્રોહ ન થાય તેમ પ્રવૃત્તિ કર્યાં કરવી. મિત્રદ્રોહ ન થાય તે માટે પ્રભુની પ્રાર્થના કરવી અને પ્રાર્થાંતે પણ મિત્રદ્રોહ ન કરવો. સત્જનમિત્ર ઉપર પ્રમાણે વિચાર કરી મિત્રદ્રોહ કરતો નથી અને સદા મિત્રનું શ્રેયઃ કરે છે.

મુશુલી મિત્રનું લક્ષણ કહે છે.

દુઃખ પડે પણ આધને, કદી ન છોડે નેહ;

ગણે ન હલકો મિત્રને, મિત્ર મુશુલી નર તેહ. ૨૪

ત્રિવેદ્યનઃ—પોતાના મિત્રને દુઃખ પડેવું હોય, આર્થિક કે જાળતોને લઈને સંકટ વળે દુખાવું પડ્યું હોય, વા કોઈ કારણને લઈને સંકટ સહેવું પડતું હોય તો મિત્રના દુઃખ

ઉત્સવે વ્યસને ચૈવ, દુર્મિતે રાટ્રવિપ્લવે ।
 રાજદ્વારે શ્મશાનેષુ, યસ્તિષ્ઠિતિ સ વાન્ધવઃ ॥
 દર્શને સ્પર્શને વાપિ, શ્રવણે માપણેપિવા ।
 યત્ર દ્રવત્યન્તરદ્વં, સ સ્નેહ ઇતિ કથ્યતે ॥
 ન માતરિ ન દારેષુ, ન સોદર્યે ન ચાત્મનિ ।
 વિશ્વાસસ્તાદ્દશઃ પુસાં, યાદૃદ્ધમિત્રે પ્રજાયતે ॥
 સવન્ધુર્યો વિપન્નાના માપદુદ્ધરણે સ્તમઃ ।
 ન ત્વ ભીતપરિત્રાણ વસ્તૂપાલંભપંદિતઃ ॥

મિત્રને સ્વાત્મસમાન ગણનારા સુગુણીમિત્રોથી આ પૂર્વે
 રત્નગણી કથાય છે.

વાત વાતમાં રીસાઈ જનારા મિત્રો ખની શકતા નથી.

વાત વાતમાં રીસથી, બોલે વિરૂધ્ધ બોલ;

ખરી મિત્રતા તે નહીં, કરે વિવેકી તોલ. ૨૫

વિવેચન:—જો મનુષ્યો વાતવાતમાં રીસાઈ જાય છે, ક્રોધને
 વશ થાય છે, અને લાગણીઓને વશ થઈ ખરી વસ્તુને ભુલી જઈ
 ખોટી લાગણીઓથી દોરાઈ ન બોલવાનાં વચને બોલે છે. તેવા મ-
 નુષ્યો ખરા મિત્ર થવાને લાયક ગણાતા નથી. વિવેકશીલપુરુષે
 સ્વતઃ વિચારથી જોઈ શકશે કે તેવી મિત્રતા તે ખરી મિત્રતા નથી
 પણ ખોટી મિત્રતા છે. સર્પ સમાન મિત્રતા વા શ્વાન સમાન મિત્રતા
 જ્યાં હોય છે ત્યાં વાતવાતમાં લાતંલાત થાય છે, અને પરસ્પર વિ-
 રૂદ્ધ બોલાય છે. વિવેકી મનુષ્યો તેવી મિત્રતાને ખરી મિત્રતા ગણતા
 નથી, અને તેવી મિત્રતાને માન આપતા નથી. કોહો વીર પળાસે
 ક્રોધ પ્રીતિનો નાશ કરે છે, અને પ્રીતિનો નાશ થવાથી મિત્ર-
 ધનો નાશ થાય છે. વાતવાતમાં, બોલતાં, ચાલતાં, ખાતાંપીતાં
 રીસ કરવાથી અને રીસના વશથી અસહ્ય શબ્દો બોલવાય
 મિત્રતાને સંબંધ ટકતો નથી. મનમાં ક્રોધ થવાથી આત્માનું
 અને પરતું જ્ઞાન, વિવેક બૂલાય છે અને તેથી અદૃત કાર્યો

કરવામાં આવે છે. ક્રોધથી અનેક મિત્રોમાં કલેષો થાય છે, અને તેથી તેઓ પરસ્પર શત્રુઓ બને છે. જેઓ રીસ કરે છે તેઓ પોતાના પુત્રપુત્રો, સુખને નાશ કરે છે. ક્રોધ કરવાથી કોઈ પણ જાતનો લાભ પ્રાપ્ત થતો નથી. અત્યેવ રીસનો ત્યાગ કરીને સમાધારણ કરવી જોઈએ. સમાધારણ કોઈ શાંતિ નથી. સમાધારણ અને પ્રેમથી વેરને, ક્રોધને છૂટાડે છે. અભિવેશને પણ સમાધારણથી મિત્ર બનાવી શકાય છે. સમાધારણ અને પ્રેમવડે વસિષ્ઠમુનિએ વિદ્યામિત્રના ક્રોધને ઉતારી તેને શાંત કર્યો હતો. સમાધારણથી ક્ષીવીરપ્રભુએ અંડકોશિક સર્પને ક્રોધ ઉતારી તેને શાંત કરી દેવકોકમાં મોકલ્યો હતો. સમાધારણ અને શુદ્ધ પ્રેમથી આ વિશ્વમાં શત્રુઓનાં હૃદયને છૂટી શકાય છે, પણ તરવારની ધરથી શત્રુઓનાં હૃદય છૂટી શકતાં નથી. જ્યાં રીસ પ્રગટે છે ત્યાં પ્રેમરસ સુકાઈ જાય છે. જ્યાં રીસ પ્રગટે છે ત્યાં શુદ્ધાનુસંગ રહેતો નથી. મનુષ્યો ક્રોધ, રીસના લાભે થઈ અનંત કર્મો બાંધી અનેક ભવો કરે છે.

“ ક્રોધે ક્રોધી પુરવળજું, સચેમ ફળ જાય;

ક્રોધ મરિત નપ જે કરે તેનો લેખે ન થાય, કરવાં ફળ છે ક્રોધનાં
આધુ પલ્લે નપિયો દંગ, ધરતો મન વેરાન્ય;

શિબ્યના ક્રોધયદ્રી યથો, અંડકોશીયો નામ. ૬૬વાં ૦ ૫

ક્રોધથી દ્વેષયન જપિએ કારિશ નગરીનો નાશ કર્યો તેથી દ્વેષાયન મુનિએ ધણું તપનું ફળ હાથું. આ ઉપરથી મુક્તો સમજી શકશે કે જેઓએ અન્યોની સાથે મિત્રતાનો અંજલિ સાંધ્યો છે તેઓએ ક્રોધના પ્રસંગે પણ ક્રોધ ન કરવો જોઈએ. ક્રોધ પ્રગટે, રીસ પ્રગટે તે વખતે કોઈ પણ બોલવું ન જોઈએ વા તેવા પ્રસંગે ચાલ્તિના વાં પ્રજા સમરણના વિચારો કરવા જોઈએ. ક્રોધથી, રીસથી અનેક જાતના સહવિચારોનો નાશ થાય છે. વનમાં દાવાનલ પ્રગટવાથી જેમ અનેક પુષ્પમય અને ફળવાળાં વૃક્ષોનો નાશ થાય છે તેમ ક્રોધના ઉદયથી મિત્રની મૈત્રીથી થનારા અનેક લાજોનો નાશ થાય છે. પાનાનોજ નાશ પોતાના હાથે કરાય

છે. સમુદ્રમાં ઊઠેલ વડવાનલ જેમ સમુદ્રના જલનું ચોપણ કરી બાંધે છે તેમ મિત્રચારીમાં ઊઠેલ ક્રોધામિત્રી પ્રેમનો, સ્નેહનો નાશ થાય છે. માટે મિત્રોએ વાતચિત્ત પ્રસંગ વા કોઈ પણ કર્તવ્યમાં નુકસાન જતાં, હાનિ થતાં, પ્રતિકુળતા પ્રાપ્ત થતાં અસહ્ય શબ્દો, ક્રોધ વચનો વદવાં ન જોઈએ. શરીર પર પડેલા ઘા ડગાય છે પણ વચનનું ઘા ડગાતા નથી. માટે મિત્રોએ પરસ્પર કોઈ પણ પ્રસંગે શુભ્સાથી ખરાબ શબ્દોથી એક બીબનો તિરસ્કાર ન કરવો જોઈએ, કોઈ કદાપિ નમ્રતા મનનો બનીને કંઈ બોલે તો તેના મિત્રે તે વખતે હાથ રાખવી જોઈએ. ક્ષમા ધીરસ્વ મૂળજ્ઞ ॥

ક્ષમા સ્વદર્શન કરે યસ્ય । દુર્જનોર્ન કિં કરિષ્યતિ ।

અતુળે પતિસો ઘણિઃ; સ્વયમેવોપશામ્યતિ ॥

એ શ્લોકનો ભાવાર્થ હૃદયમાં ધારણ કરી મિત્રોએ પરસ્પર કદિ ક્રોધનાં વચનો ન કહેવાં જોઈએ. જેઓ ક્રોધથી વિડવા શબ્દો બોલે છે તે ખરા મિત્રો નથી અને તેની ખરી મિત્રતા નથી એમ વિવેકી મનુષ્યો તેનો તોલ કરે છે.

પોતાના મિત્રનું સાદું જે સાંખી શકતો નથી તે મિત્ર બની શકતો નથી.

ખર્માંય ના નિર્જં મિત્રની, પ્રગતિ કીર્તિ લગાર.

નાહી મિત્ર તે વેરી છે, ધવળ પેઠં નિર્ધાર. રાં

વિવેચન:—જે મનુષ્યો પોતાના મિત્રની પેસે ટકે સુખરતી સ્થિતિ દેખી બળ્યા કરે છે, વળી જેઓ પોતાના મિત્રની અન્ય લોકોમાં ખ્યાતિ સાંભળી બળ્યા કરે છે. તેના મિત્રો તે મિત્ર નથી પણ વેરી છે, અને તેઓ ધવળશોકની માફક પરિણામે દુઃખન રૂપે પ્રગટે છે. શ્રીપાળ રાજાની ઉન્નતિ ચંતી દેખીને ધવળશોક અત્યંત ધ્યા કરવા લાગ્યો. ધવળશોક, શ્રીપાળરાજાની અવનતિ કરવા તેને નીચું જતિને ઠરાવવા પ્રયત્ન કર્યો પરંતુ તેમાં તેનો પ્રયત્ન ઉલ્લાસ પડ્યો અને શ્રીપાળરાજાની મહત્તા વૃદ્ધિ થાગી. ધવળશોકે છેવટે શ્રીપાળરાજાને

મરણ નિશ્ચય ક્યો, અને તેમાં તે સ્વયં મરણ પામ્યો. શીખણ
દિવસોની આ સંજોગી વિશેષ દુઃખીત એકવર્ષી. નિજ મિત્રની પ્રગતિ
દેખીને લેને ખમતી નથી તે મિત્ર નથી પણ ધવતરોડની પેઠે વેરી
માટે તેણે મિત્રથી એવતા રહેવું. મિત્રો જેવાના વિષે પાછળ મું
કોઈ ઉતે બાલુ અને અયોગ્ય મિત્ર લે યથા હોય વા બન્યાર હોય
નથી ફર રહેવું.

રજેશુદી અને તમેશુદી દર્શાવું મિત્રો હોય છે તે મિત્રોની
દર્શાવું કદાચ કરે છે. તેઓ મિત્રોની ઉન્નતિ દેખી હૃદયમાં બળ્યા કરે
છે. ઉત્તમ મિત્રો સ્વદીય મિત્રોની ઉન્નતિ દેખીને ખમતની પેઠે ભર-
તીરૂપ હવેને ધરણ કરે છે. વેરીયો મિત્રોના રૂપમાં દેખાવ આવે છે.
તેનું સુત મનુષ્યો તેથી ઉત્તરના નથી. હૃદયને હૃદય પારખે છે. હૃદય
રિમિત અને સજ્જન મિત્રને ભેદ પડ્યા વિના રહેતો નથી. શુદ્ધ
શુદ્ધિવાળા અને અશુદ્ધ શુદ્ધિવાળા મિત્રોનાં આવરણો ઉદાસ પડે છે.
ઉદાસમાં રહેતો પાપ કરવામાં આવે તો પણ તે છાતું રહેતું નથી.
પણ મિત્રો ગમે તેવા કષ્ટકષ્ટ કરે તો પણ તે તેમની દર્શાવું
પણ પડ્યા વિના રહેતો નથી. મિત્રની ઉન્નતિ લેઓ ખમી શકતા
થી તેઓ મિત્રપદને હાથ નથી પરંતુ યતુપદને હાથ છે.
તની મુદમનુષ્યો, મિત્રોની ઉન્નતિ દેખીને ઘણે છે, જ્ઞાની મિત્રો
યારે છે કે મિત્રને અન્ધા તે મારો આત્મા છે. જે મિત્રની
ઉન્નતિ છે તે મારી ઉન્નતિ છે જેવાની હલકાઈ ભોજે મિત્રનું
સારું થવું હોય અને મિત્રની ઉન્નતિ. પ્રીતિ, પ્રતિષ્ઠા થતી હોય તો
જેવાની હલકાઈ કરીને પણ મિત્રનું સારું થાય એવી પ્રવૃત્તિ સેવે છે.
પૂર્ણિમાના ચંદ્રની ક્રાંતિ દેખીને સાગર. ચોટથી ખીલે છે. મિ-
ત્રોની ઉન્નતિ થાય એનાં દર્શાવું કરવી એ મહાપાપ છે, એવું આત્મ
જ્ઞાનીઓ સમજે છે. ઉત્તમ મિત્રો તો યતુઓની સંપદને દેખીને
પણ હવે ધરણ કરે છે તો મિત્રની ઉન્નતિમાં હલકાઈ ધરણ કરે
એમાં તો મું રહેવું? ધવતરોડની પેઠે દર્શાવું મિત્રનું અશુભ

ચાહનાર પોતેજ અતે હલકો પડે છે, અને સજ્જન મિત્ર મુવર્ણ પેઠે જગતમાં કસાઈને સર્વાત્ર માન, કીર્તિ, પ્રતિષ્ઠા પામે છે.

પ્રસંગ આવે મિત્ર પરખાય છે.

‘અવસર આવ્યા વણુ કદિ, મિત્ર નહીં પરખામ;
કાકે પિઠે પરખાય છે, વસંત આવે ન્યાય. ૨૧

વિવેચન:—જેમ જેમ માણસને પરિચય વધતો જાય છે. વખતના વહન સાથે ગાઢ સંબંધ બાંધાતો જાય છે. તેમ તેમ માણસના સ્વભાવની—તેની બુદ્ધિની—તેની સક્રિયતાની કીર્તિ થાય છે. સમય સત્ય અને અસત્ય વસ્તુને જગતમાં પ્રકાશના વગર રહેતો નથી તેથીજ સમયની બલિહારી ગણાય છે. વખત વીતતાં સારા સ્વભાવનું ઉદાર દિલનું, નિઃસ્વાર્થ વૃત્તિનું, શુદ્ધ પ્રેમનું, નીચ સ્વભાવનું, કંભુસ મનનું, સ્વાર્થવૃત્તિયોનું અને અશુદ્ધ પ્રેમનું જાન થાય છે સારી વા ખોટી લાગણીઓ પ્રમાણે મિત્રતા ઘટ્ટ થાય છે વા તુટે છે. જેવી રીતે વસંત ઋતુ આવતાં સ્વચ્છ કાચડનું તથા કોચલનું જાન થાય છે તેવી રીતે નીચ વા ઉચ મિત્ર પ્રસંગે પ્રગટ થાય છે. જેવી રીતે અગ્નિથી સેનાની, સદાચરણથી સત્પુરૂષની, ભયથી શૂરાની, નાણાની સ્ત્રીકમાં ધીર મનુષ્યની તેવીજ રીતે દુઃખ તથા ભયને વખતે મિત્રોની અને શત્રુઓની કીર્તિ સમજાય છે.

વિપત્તિયોના પ્રસંગોમાં મિત્રોની પરીક્ષા થાય છે. વસંત ઋતુમાં જન્મે વર્ણમાં સ્થામ રંગી એવા કામડા અને કોચલની પરીક્ષા થાય છે. ગુરુ કહે છે કે:—

પ્રસંગ પડે પરખાયરે, કોણ પોતાનું ન્યાડું;
સુવર્ણ કસોટી ઘસાયરે, ત્યારે પરખાય સાડું. પ્રસંગ. ૧
શુભ મીઠાને બહારે રાતા, બહુલા લોક જણાતા;
કાકે દુક્રિયા ધાલ પુસલિયા, લેટપુ બહુ યાતારે. કોણ. પ્ર. ૨
હેયું નિજનું હાય રહે નહીં, તુલ્ય જ સાડું નહાડું;
રણના શેઠ સમી નિજવૃત્તિ, બોલે ન બંધ જણાતારે. કો. પ્ર. ૩

આત થરી મરી જાય વચનમાં, કરતીમાં અધારું;
 ફાજ ફાતણની શું ? ઉકાળે, જાએ રલુથી ભગતરૂં. કોણ. પ્ર. ૪
 કોટિ જન કરતાં એક ચારે, પ્રાણ સમર્પણવાળે;
 લકબક કરતાં કાંઈ વળે નહીં, કાચું કરે તે મૂછાળોરૂં. કો. પ્ર. ૫
 ભે હંમાની લોક ઘણા જગ, પરખી લે જન મારું;
 લુહિસાગર અવસર આવે, સમજાયે કોણ તારૂં. કોણ. પ્ર. ૬

કેમ અયોગ્ય મિત્રોને યોગ્ય કહે અને યોગ્ય ને અયોગ્ય કહે તેથી શું ? પ્રસંગ પડે યોગ્ય અને અયોગ્યની પરીક્ષા થાય છે. સ-
 મુદ્ધ અને નદી મુનકને બહાર કાઢી દે છે તેની પેઠે મિત્રના સત્ય
 હૃદયથી અયોગ્ય મિત્રને બહિષ્કાર થયા વિના રહેતો નથી. ઉપરના
 કાવ્યમાં જણાવ્યા પ્રમાણે પ્રસંગે મનુષ્યને સત્યનું જ્ઞાન થાય છે.
 અનેક સત્યાસોને અજ્ઞાસ કરવાથી અને અનેક રાની સત્યરૂપોની
 સંમતિ કરવાથી સત્ય મિત્રની અને અસત્ય મિત્રની પરીક્ષા કરી શ-
 કાય છે. જે સત્યવાદી, પ્રમાણિક છે, સ્વાર્થી નથી, નીતિસર આજી-
 વિકા માટે વ્યાપારાદિ કરે છે, જે કોઈના જુસમા ઉભા રહેતો નથી,
 જે આત્મશક્તિની તુલના કરી શકે છે તથા વિવેકથી સત્ય અને
 અસત્યનો નિર્ણય કરી ન્યાય માર્ગમાં સચરી શકે છે તે અવસર
 આવે મિત્ર ધર્મ બચાવવા શક્તિમાન થાય છે.

હરેક મનુષ્યે મિત્રો કરવા બોધ્યે. કદું છે કે—

મિત્રવાન્ માધવત્પર્યાન્, દુઃસાધ્યાનપિતૃયુતઃ
 હસ્તાન્ મિત્રાણિ કુર્વોત, મમાનાન્યાત્મનઃ સત્ત્વ ॥
 આપક્ષાત્રાય ત્રિવૃષઃ કર્વન્વા મુદ્દોઽમલાઃ
 નનરંત્યાપદઃ પથિ, યો મિત્રેણ ત્રિવૃદિતઃ ॥
 કુર્વોતિ બહુ મિત્રાણિ, સવલાન્યવલાનિ ચા
 ગમરાજો વને વદો, મ્પક્રેણ ત્રિવૃદિતઃ ॥
 આપક્ષાત્રેઽપિ સંપાત્રે, યન્મિત્રં મિત્રમેવતન્

વૃદ્ધિકાલે તુ સંપ્રાપ્તે, દુર્જનોઽપિ મુદ્ધમ્ભવેત્ ॥

ત્યજેન્માલાસમંમિત્રં, ત્યજેન્ મિત્રં તુલાંસમમ્,

ન ત્યજેન્મેરુસદૃશં, નદીતુલ્યં ચ ન ત્યજેત્ ॥

(સદયવત્સચરિત્રે)

મિત્રો કરવાની ખાસ જરૂર છે, પરંતુ સર્વજ્ઞ નિર્જળ શુભી મિત્રો કરવા બેઠબે. મિત્રોનો સંબંધ જાળવવો બેઠબે. શુભી મિત્રોની કદર કરીને તેઓ માટે આત્મલોગ આપવો બેઠબે. મિત્ર ધર્મના સંરક્ષણથી અન્યધર્મોની પ્રાપ્તિ કરી શકાય છે તથા પ્રભુ ભક્તિના પગથીએ પગ મૂકીને પરમાત્મસ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરવાની સર્વ શક્તિઓને મિત્ર વડે ખીલવી શકાય છે.

સરખા સરખાને મળે છે.

સજ્જનને સજ્જન મળે, દુર્જન દુર્જન મળે;

હંસોને હંસો મળે, કાક કાકથી ખેલ. ૨

વિવેચન:—Like attracts like ના કુદરતી નિયમ પ્રમાણે સારા મનુષ્યોને સાસ મનુષ્યોની સંગતિ થાય છે. તેઓના વાતાવરણો અને વિચારોપણ તેવાજ માલમ પડે છે તેવીજ રીતે 'દુર્જનો'ના મિત્રો, દુર્જનોજ માલમ પડે છે. જુગારીનો દોસ્તો જુગારી, વ્યસનીનો દોસ્ત વ્યસની, શાળીનો દોસ્ત શાળી, અને યોગીઓના દોસ્ત યોગીઓ હોય છે. કારણ કે મનુષ્ય પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે સામા મનુષ્ય તે સ્વભાવવાળો મળે છે તો આનંદ પડે છે. કુદરતી રીતે તેનું મન તેવા સંયોગો ઉત્પન્ન કરી એવી મૈત્રીને યોજે છે. સૃષ્ટિસાંદર્ભમાં હંસ હંસની સાથે અને કાગડા કાગડાની સાથે ખેલ ખેલતા દેખાય છે કહેવત છે કે, જેઆને તેસા મળે. દુનિયામાં ચોર ચોરને, જુગાર જુગારીને, સાચો સાચાને, જુઠો જુઠાને, અપ્રીણી અપ્રીણીને, દારૂગ્રીવ દારૂગ્રીવાને, કંજુસ કંજુસને, ઠગ ઠગને, અને દાતાર દાતારને સ્વસ્થ સમયમાં સ્નેહ ગાંધી મળે છે.

મહાન વિદ્યા રૂઢી અને જ્ઞાનરૂઢી રો ધર્યા પદ્મજાલ મેળ મળે
રો, નાસ્તિકીની અરૂઢી ઇશ્વર નાસ્તિકીરૂઢી મેળ મળે રૂઢી.

[illegible]

પેર ગમન કરીને વેશ્યાને પ્રતિજ્ઞા આપી ધર્મિણી બનવી હતી
મદ્યપીર પ્રમુખે તાણે અધર્મી મનુષ્યોને જોધ આપી ધર્મી બનાવ્યા
હતા. સુગન્ધ મુનિએ વેશ્યાને ત્યાં ચાર માસ રહી તેને ધર્મિણી
બનાવી હતી. દુર્યુધનીએની શકિત કરતાં પાતાની આત્મશકિત વિ
દેવ વધી હોય તો રમેયુષી તમોયુષી મનુષ્યોને સત્વશુભી બનવી
મિત્રીભાવે ઐક્ય કરી શકાય છે.

મુખ્યમનીષઃ તાત્ત્વ મિત્રો વચ્ચે હોય છે.

મુખ માખણીઆ લાગ્યુ, હાજી હા કરનાર;

અધમ મિત્રનો રાફડો, કાટયો જગ નિર્ધાર. ૨૬

વિવેચન—જગન્માં એવા દુર્લભ મનુષ્યો નજરે પડે છે કે
જે મુખે મીઠું મીઠું જોડે છે. તેઓની રીતિ કુ પ્રીકુપ્રીત કરનાર હોય
જેની હોય છે, તેઓ મીઠું વાત્રી સ્વાથં માધવ ઉપર ઉપરને મનને
નિગ કરી મનને દરી લે છે અને સ્વાથં માધિ છે, એવા દુર્લભ બહો
તાળે મનુષ્યો માનુષ પડે છે, કે જેઓ પાતાના વિચારોની સ્વા
વચને ભરા કરી પગાંજ બની સ્વાથ માધુએ બનેલા હોય છે.

મુખ માખણીયા, લાગ્યુ અને હાજી હા કરનાર મિત્રો મિત્ર
જાને સ્વાથ માધિ અને પગાંજ વિચારેના મુલકને બનેલા હોય છે.
મુખ માખણીયા નિઃ પાતાના નિર્દેને નવ્યપ્રવૃત્તિયો જણાવતા
શક્તિમન્, ધન્ય નથી જેઓ મિત્રની આગળ નવ્ય તુલ્ય વિચારેને
સ્વાથમાં રહે છે તે મિત્રો થયને સ્વાથ નથી એક બીજાને નવ્ય
મદર્ સર્વ જગ માટે મિત્ર થવાની જરૂર છે. એ એ કન્યા ગિદ
ન થયું તે વિચાર નામનીજ મમજી પાતાને મિત્ર પાતાની
મિત્રને ત્યાં રહે અને તેથી પાતાને હાજી થઈ હોય તે તેની
જગ-કર્મ નહીં પગાંજ સનિરને સ્વાથ મદર્ સર્વજન. પાતાને
નિર દુઃખ, વિચારિ હોય વા મનુષ્યોની એક તેમજ રિતિ તેની
સ્વાથ માધિએ બન્યું નહિ કન્યા કે તેની આગળ માખણીયા
મનવદી તેની એ જગાંજ થાવ તેનાં નસદકર સ્વાથ અપદ્ધી અને

અને પ્રભુના દરબારમાં તેને નીચું ઘાડવું પડે છે. સ્વમિત્રોની આગળ કેદાપિ અત્યંત ભાવજનક કરવું બેઠાં બેઠાં જે મનુષ્યો લાડવું હોય છે તે મિત્રોની આગળ અત્યંત ભાવજનક કરી જેન કેન પ્રકારેણ પોતાનો સ્વાર્થ સંભાળે છે. લાડવને ક્યારી નાખી મિત્રોને સત્ય વિચારો તજવા લોડાં. પેસાદર મુકર્ય અને સત્યાધિકારી મિત્રોની આગળ અત્યંત મિત્રોની આગળ અમન્યા વિના વા લાડવથી હાજી હા રવાથી પોતે એક બેઠર અને પશુ કરતાં પણ હલકા જીવનવાળો મિત્ર બને છે તેનો ખ્યાલ કરવો બેઠાં બેઠાં લાડ દુનિયામાં અજ્ઞાન, તાર્ય, દોષ, વિવેક તુષ્ટ, અધર્મ. અન્યાય, મોહ વગેરેનું અત્યંત દેર વધી પ્રકુ છે તેથી રજેગુફી અને તમોગુફી મનુષ્યો ધર્મનું સ્વરૂપ સમજ્યા વિના અપ્રમાણિકપણે જીવન ગાળે છે. મોટા ભાગે જેવા અધર્મ મિત્રોનો રહેલો ફારેલો હોય એમ જણાય છે. રાક્ષસમાંથી મોટા સુખો જેમ દુનિયામાં ગ્રામ વગાંવે છે તેમ અધર્મ મિત્રો પણ દુનિયામાં ગ્રામ વગાંવે છે. અધર્મ મિત્રો હજી મનુષ્ય થવાને કશક નથી તો તે મિત્ર તો ક્યાંથી બની શકે? રજેગુફ અને તમોગુફના તાલે થઈ લેવાને મિત્રો માન્યા હોય તેએનું પણ જે નિકંદન રતનારા હોય તેઓ સર્પની પેડે ભયંકર હોય છે. અધર્મ મિત્રોનું દેપર પ્રમાણે સ્વરૂપ જાણીને અધર્મનાને ત્યાગ કરવો બેઠાં બેઠાં પોતે મનુષ્ય ॥ એમ મનુષ્યે સમજવું બેઠાં બેઠાં પોતાના હૃદયમાં આત્મ-પ્રભુને વાન છે. જ્યાં મુખી પોતાના માટે હૃદય પણ સાક્ષી પૂરી પડતું નથી ત્યાં મુખી અન્યોની સાક્ષી સાક્ષીએ મળે તેથી પોતાને બંધા મર પણ ફાયદો નથી એવું અમજીને આત્માની સાક્ષી મળે ત્યાં મુખી મારુછેને સેવતા રહેવું બેઠાં બેઠાં પોતાનામાં અધર્મના હોય ત્યાં મુખી અન્યોના મિત્રો બની તેઓના વિચારો પર અને આચારો પર છરી મૂકવા મિત્ર ન બનવું બેઠાં બેઠાં.

અશુભ મિત્રોનું સ્વરૂપ જણાવે છે.

મનના મેંલા મોંજલા, બહું નહોં કરનાર;

ચાહી જાનારા અરે, મિત્ર નહોં કનેનાર. ૩૭

વિવેચન:—જે લોકોનું દૃઢ્ય પાપથી બરેતું છે, જેઓનું મનમાં, કૂડ કપટ અને કાવતરાંના વિચારો આવ્યા કરે છે, જે લોકો: એ શબ્દારામમાં ચક્રવર્તી હોય છે અને પારકાનું ભયું નહિ કરવાટ વૃત્તિના હોય છે તેવા મનુષ્યોથી દૂર રહેવું મુખ્ય છે. તેવા મનુષ્યો લલચાવી પટાવી, દેસતાવી ખાઈ જનારા હોય છે, અને જીવનનું સ્વાર્થ સાધવો એજ તેઓને મુખ્યદેશ હોય છે તેથી તેઓ મિત્રના મનના બદલાને અન્યોને કમનારા હોય છે. મનના મે'લા મનુષ્યો મિત્ર બનીને મિત્રના હૃદયનો ઘાત કરે છે. મિત્રથી જે મનમાં છાનું નથી રાખવા જેવું પણ જે છાનું રાખતો હોય છે અને અન્તરમાં મિત્રને ઘાત કરવા વિચાર રાખતો હોય છે તે મનનો મેલો કહેવાય છે. મિત્રની સાથે મે'લ રાખીને વાત કરનાર તેમ જાણીર નહિ છતાં જે યોર મનુષ્ય હોય છે તે મિત્ર કરવા લાયક નથી. મિત્ર બનીને મિત્રનું સારી નકારી સર્વ બાબતોથી વાકેફ થઈને પશ્ચાત્ મિત્રનું કાટકું કાઢનાર મનનો મેલો મિત્ર ગણાય છે. મિત્રના મનની સર્વ વાતોને જાણી લે અને પોતાની એક પણ ખાતગી વાતને બહાર ન કાઢે તેમ છતાં તે અવસર આવે મિત્રનાં રહસ્યોને ઘાત કરવાને વિચાર રાખનાર હોય છે તે મનનો મે'લો ગણાય છે. જે મિત્રો પરંપરા જીવન ગાળનારા હોય છે તેઓ મોજમજામાં મસ્ત થતા નથી. મોજમજામાં મસ્ત બનેલા મનુષ્યો ચેતનના પૂજારી નથી પણ વિષયના પૂજારી છે. વિષયના પૂજારીઓને મિત્રોના આત્માઓની કિંમત નથી. વિષયના જડ પૂજારીઓ દેહ અને મનનું પોષણ કરનારા છે પણ આત્માના ગુણોનું પોષણ કરનારા બનતા નથી. મોજમજામાં મસ્ત બનેલાઓ દુ:ખીઓના દુ:ખોમાં ભાગ લેઈ શકતા નથી. તેમજ સ્વમિત્રોના દુ:ખોમાં ભાગ લેઈ શકતા નથી. મોંજીલા મિત્રો કુટુંબી-જનોની, સાતિજનોની અને શુભચિંતકજનોની શી અવસ્થા છે? અને તેના પ્રતિ આપણું શું કર્તવ્ય છે? તેનો વિચાર કરી શકતા નથી. મોંજીલા મનુષ્યો, મિત્રો માટે અનેક વિપત્તિઓને સહી શકતા નથી. જે જ્ઞાન દશા પામીને કર્મચોખીઓ થયા છે, તેઓ મોંજમજાને ઘાત

હરે તે અને સ્વર્ગનાં સ્થાનોમાં લીન થાય છે. મિત્રેએ મિત્રની
 રજા મળી ગયાં એમ વિનંતુ' કે તે આમનુ' ! ! ત્યારે મિત્રની
 રજા મળી હવેનો અધિકાર છે. પરંતુ તેથી શું ફલ થયે તે જોવાને
 મિત્રેનાં કાંઈ કરવામાં અવગણિતે ત્યાગ કરશે એવુંએ,
 સંજીવની જાણને નાશ થઈ વિના મિત્રેનાં કાંઈએને કરી શકતાં
 હશે, તેમજ દુનિયામાં પાછળના અભાવે અન્ય કાંઈએમાં
 હમ હેઈ શકતે નથી. આટે મોંજીજીવિતે ત્યાગ કરવાની જરૂર
 ૧. મોંજીજીવિતેના શરીર અને ઇન્દ્રિયેના પુનરી છે. પરંતુ
 અન્ય અને વિશ્વજીવેના પુનરી બનવા નથી. પ્રત્યેક મનુષ્યે
 દનતિ, વધિક, કષિક અને અભિક્ષિકિયેને ખીતવવી ભેદને,
 રસપર મિત્રે બનવાએએ એક બીજની શક્તિએ ખીતવવામાં
 મિત્રેની બનવું એવુંએ, મનને મોંજીક વિચાર છે, આત્માને
મોંજીક જ્ઞાન છે, ઇન્દ્રિયને મોંજીક વિષયો છે અને કાયાને
 જાણ, હવા, હેમ્દેન છે. મોંજીક મનુષ્યે કાયા, મન, વાણી, ઇન્દ્રિયે
 અને આત્માને જે એમ મોંજીક છે તેને પૂરો પડવા નથી અને ઉભડું
 મિત્ર જે નવીને શારીરિક વીક, ઇન્દ્રિયશક્તિ અને વધિકશક્તિ-
 યેને નશા હરે છે તેથી તેએ અન્ય મનુષ્યેનું, મિત્રેનું જીવેનું
 પ્રય: ક્રમ્વા ક્રમ્વાથી અભાવજી કરી શકે પણ' ? અવગણ' અભાવજી
 કરી શકતા નથી. મુમિત્રે જેતાના મિત્રેને અને વિશ્વજીવેને કાયા,
 મન, વાણી અને આત્માને જેવકે પૂરો પાડે છે તેથી તેએ મોંજીક
 બનવા નથી મોંજીક, અન્યનું ક્રમ્વા નહીં કરનાર અને મિત્રેનું
 ક્રમ્વાને ખૂબ જનાર મિત્રેએ જેતાની અપમતાને ત્યાગ કરશે
 એવુંએ જ્યાં મુખી જેતાનામાં દુર્ગુણ છે ત્યાં મુખી મનુષ્ય મિત્ર
 બનવાને અધિકારી થયે નથી. જેતાના અભાવતુ સર્વ જીવે જાગે
 છે અને રચની થેકે મિત્રેની કાંઈ વર્તવામાં આવે ? ત્યારે મિત્રેની
 કાંઈ મિત્ર: કરવાને અધિકાર પ્રાપ્ત થાય છે.

દુર્ગુણ મિત્ર નથી તે કાકના હાંતવથી જણવે છે.

કોરી ઉપાયે દાગડો, હંસ નહીં થાનાર;

દુર્ગુણ મિત્ર ન સંપન્ને, ભણે નરને નાર. ૩૧

વિવેચન:—જેવી રીતે કાગડને સુધારવા હજારો ઉંધે ચોજતાં છતાં કાગડે તે કાગડે રહેવાનો તે નિઃસંશય છે. તે કોઈ પણ દિવસ હંસ બનતો નથી. તે પ્રમાણે દુર્જન મનુષ્યો સત્જનની સોબતથી પણ દુર્જન રહે છે. માટે હે ચતુરમનુષ્યો ! આવા દુર્જન મનુષ્યો સાથે કદાપિ મિત્રી કરશો નહીં.

દુર્જનની ટેવ જો સત્જનક પરી ગઇ હોય છે તો તે સુધારી નથી. દુર્જન મિત્રો સત્જનન ચએલા દેખાય તોપણ તેઓના પરમેશ્વર વિશ્વાસ કરવો નહીં. દુર્જન મિત્રો તો કોઈ વખત સત્જન મિત્રે કરતાં વિશેષ પ્રેમવાળા દેખાય છે, પરંતુ પરીક્ષાની કોઠિમાં પડ્યા ત્યાં વિના અને ઘણા વર્ષોનો અનુભવ લીધા વિના એકદમ તેજે વિશ્વાસ કરવા યોગ્ય નથી. દુષ્ટ વ્યભિચારી, ભુગારી, નિર્લજ્જ મનુષ્યોમાં કોઈ વખતે મોટા ભાગમાં દુર્જનતા હોય છે, પ્રતિસ્પર્ધીઓમાં પણ કોઈ વખતે વિશેષ દુર્જનતા હોય છે. સત્તાઓમાં, શ્રેષ્ઠીઓમાં, સત્તાધિકારીઓમાં, વિદ્વાનોમાં અને સાધુવેદધારકોમાં પણ સ્પર્ધાદિ કારણથી દુર્જનતાનો વાસ થાય છે, અને કોઈ વખત ક્ષત્રી જાતિમાં જન્મેલાઓમાં પણ સત્જનતા હોય છે, તેથી અમુક વર્ણમાં દુર્જન હોય અને અમુક વર્ણમાં સત્જન મનુષ્યો થાય છે તેથી કંઈ નિયમ બધાતો નથી. જેના હૃદયમાં દુષ્ટિ હોય છે તે દુર્જન ■ અને જેના હૃદયમાં મુખુદિ છે તે મુજન છે. દુર્જન મનુષ્યોના લક્ષણો નીચે પ્રમાણે શાસ્ત્રોમાં વર્ણવ્યાં છે.

સ્વલઃ મર્ષદમાગાનિ । પરચ્છિદ્રાણિ પડયતિ ।

આત્મનો વિશ્વમાત્રાણિ. પડયત્તપિ ન પડયતિ ॥

ન વિના પરવાદન । સ્મને દુર્જનો જનઃ ।

કારુઃ સર્વરમાન્ શુદ્ધકે વિના મેઘ્યં ન તૃપ્યતિ ॥

ઉપકારોઽપિ નાંચાના । મપકારોદિજાયને ।

પયઃપાનં મુજંગાનાં, કેવલં વિશર્ધનમ્ ॥

સ્વભાવકાઠિનસ્યાસ્ય, કૃત્રિમાં વિપ્રનોનર્તિ ।
 ગુણોઽપિ પરિસાય ૧ । વાપસ્ય ચ સ્વલસ્ય ચ ॥
 વર્જનોયો મતિમત્તા । દુર્જનઃ સહ્યર્વરયોઃ ।
 શ્વા ભવત્યપકારાય । તિહ્યપિ દશછાપિ ॥
 સર્પદુર્જનયોર્મધ્યે, વરં સર્પો ન દુર્જનઃ ।
 સર્પો દશતિ કાલેન । દુર્જનસ્તુ પદં પદે ॥
 દુર્જનનસમંસહ્યં, યોનિવાપિ ન કારયેન્ ।
 રણ્ણો દશતિ ચાદ્વારઃ, શીતઃ કૃષ્ણાયતે કરમ્ ॥

દુર્જન મનુષ્યો મોહનીય કર્મ બાંધીને અનેક અવતારે કરે છે. ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, હિંસા, નિંદા, આજ્ઞા, ચાપી, કલેશ વગેરે દોષોને લ્હન કરવાથી અને અહમમતાની વૃત્તિને હામ કરી ચાત્વિકબુદ્ધિ અને ધ્યાત્વિક કર્મોને કરવાથી દુર્જનનના નાશ થાય છે અને સજ્જનનના હૃદયમાં પ્રાદુર્ભાવ થાય છે. દુર્જનવૃત્તિને એકદમ નાશ થતો નથી. સજ્જન પ્રરૂપેની સંગતિથી દુર્જનમાં—એમ નદીમાં કાણાંતરે પ્રવાહી થાય છે તેમ—સજ્જનતા આવે છે. માટે સજ્જનની મિત્રતા કરવા યત્ન છે એમ અત્યંત કિતચિદ્વા બાણવી.

કાંતી સંગથી હંસ મિત્રની થએલ મૃત્યુ દશ્યને જણાવે છે.

૮૬૩ હાક સંગથી હંસલો, જાણે તુર્ત હણાય;
 નીચમિત્રને જે કરે. તે જન દુઃખી થાય. ૩૨

વિવેચનઃ—હંસ જેવું ઉત્તમ પ્રાણી જ્યારે કાગળની સેવ તમાં આવે છે ત્યારે પારખીના બાણકરી મવાય છે. કાગળ કે કાગડે ઘસેલ ચતુર હોય છે અને હંસ જે અતિ નિર્મળ પ્રાણી છે. છજ કપટ તે સમજતો નથી. માટે પારખી જ્યારે જાણુ ત્યારે છે, ત્યારે કાગડે જેનીને જટ રસતો માખી જાય છે. પરિહરને વિચાર્યું હંસને મૃત્યુવશ થવું પડે છે. એવીજ રીતે જે હેઠે નીચ મનુષ્યની સંગતિ

કરે છે, તે લોકો દુખી થયા વગર રહેતાજ નથી. આ ઉપરથી સાર માત્ર એ લેવાનો છે કે સદ્વર્તનશાળી મનુષ્યની મિત્રતા, કોઈ પ્રકારે તૂટે તોપણ પરિણામે ખુરૂ થતું નથી, પણ અસદ્વર્તનશાળી મનુષ્યની સાથે મિત્રાઈ થઈ હોય તોપણ હરકત છે, અને તુટે તોપણ હરકત છે. જેવી રીતે મહાયાગિરિ, ચંદન જેવા ઉચ્ચ ગુણી મિત્ર સાથે બધાયેથી મિત્રતા, કારણ પ્રસંગે તુટ્યા પછી પોતાના મિત્રનું કોઈ કાળે પણ ખુંડું ધચ્છતો નથી, એ તેનો જેમ સ્વભાવ છે, તેવીજ રીતે શ્રાવ જેવા નીચ મિત્ર સાથે મિત્રાચારીમાં નીચેની કહેવત પ્રમાણે હરકત રહેલી હોય છે.

સોખત ડીજે શ્વાનડી, દો બાતોંકા દુઃખ;
ખીજત કાટત પાંઉ, રીખત ચાટત મુખ.

અત્ર કથ્યસાર એ છે કે દુશુંજોથી જે નીચ બનેલા છે. તેઓની મૈત્રીથી સુખ શાન્તિ મળતી નથી. પ્રેમીનો તિરસ્કાર કરવાથી પ્રેમ તુટે છે તે પશ્ચાત્ કોઈ રીતે સંધાતો નથી. કહ્યું છે કે:-

અવજ્ઞાત્વદિતં પ્રેમ, નવીકર્તું ક ઈશ્વરઃ ।
સંધિ ન યાતિ સ્ફુટિતં, લાક્ષણેપેન મૌક્તિકમ્ ॥

મોટે મુઝોએ પ્રેમી મિત્રોની કદાપિ અવજ્ઞા કરવી નહીં. નીચ મિત્રો હોય છ તેજ મિત્રોનો તિરસ્કાર કરે છે. ત્યાં મૈત્રી રાખવી હોય ત્યાં વાદ, અર્થ સંબંધ અને મિત્ર સ્ત્રીથી એકાંતમાં સંલાપણ એ ત્રણ વસ્તુઓનો ત્યાગ કરવો જોઈએ કહ્યું છે કે:-

इच्छेद्येद्विपुलां मैत्रीं । त्रीणि तत्र न कारयेत् ।
वाग्वादमर्यसम्बन्धं, तत्पत्री परिभाषणम् ॥

એક મિત્રે અન્ય મનુષ્યની સાથે મૈત્રી કરી પરંતુ તે નીચ હોય તેથી તેણે તેને વિશ્વાસ પમાડી છેતર્યો. તેનાં ધરખાર વેચાયાં

જાને તેને જાણ મળતે કયો. આ દષ્ટથી માનવજાતુ' કે નીચ મિત્રો પેતાનુ' આ પુત્ર માંજથી અન્ધેની અમગ જડી પાતો કરાને રેવાજ કરાવે છે. જાન મળેને અમનિષા કરાવે છે તેમજ દુષ્ટાચર્યો થી શરૂ શરૂ મિત્રાને રોચનીય થય છે, માટે મનુષ્યોએ દુષ્ટરૂપે નીચ મિત્રે ન કરવા જોઈએ

મૂખંદી મિત્રતા રાવી માત્રી નથી.

કાલી ન મૂખંની મિત્રતા, યાચ ફોટલી ગુણ:

યાચ અમમાં ચળ ખલુ, તેનાં હાવથા છુંબ. ૩૩

વિવેચન—મૂખં મનુષ્યની મિત્રતા કદાપિ રાત્રે ન રી રોષવધી નહિ. મૂખં મનુષ્યે. આ વિષેકની ખાત્રી રોષવધીમદતા વાનુનં પામી શકેને નથી, તેથી મામા મનુષ્યનુ દુદય પ્રમદી દબલઈ જાય છે કે દષ્ટથી છલકાઈ જાય છે તે પહેાં જલરૂપે શરંગે નથી. જા રીને મૂખં મિત્રો પાતાનુ સમજન મિત્રની કિંમત સમજી શકતા નથી મિત્રની ન કરે. જાંથી જાણતેને. પણ હે.કોમા પ્રકાશ કરે છે, જાને તેથી પાતાનુ સમજન મિત્રની ફોટલી અન્ધ પુરોષમાં અપિચ્છાય થઈ જાય છે. આ રીતે સમજનમિત્રો મૂખંમિત્રેન્દ્ર મત મમા આ રીતે ફોટલીને પાત્ર થય છે. જેવી રીતે કેઈ મનુષ્ય હાવથની છુંબ પડે તેા પરિભ્રમિતેન શરીરમાં પુજલી પેશા થય છે, તેવીજ રીતે મૂખં મનુષ્યનુ માંજમા સમજનપુરુષે માટે દુઃખ નિર્માણ થયેનું સમજનુ. વનમા વન કરેજે સાથે પરંતુ મૂખંની સાથે મિત્રતા કરતી શકી નહીં. અવલનુ અલુનર આચથી વા મુષ્કાની દાપટીપ આચથી મૂખંતનો નદા ચને નથી અજોલ્યો. પણ મૂખં હોય છે અને અજોલ્યો. પણ મૂખં હોય છે. ૧ પ્રસંગ વિન્દા બોલે તે મૂખં. ૨ વિના વિચારે બોલે વા કયં કરે તે મૂખં. ૩ સિતાદિત તલપા વિન્દા અવલિ કરે તે મૂખં. ૪ શત્રુ મિત્રની પરીણ ન કરી ગરે તે મૂખં. ૫ અવસરેશુ? કરવુંવા ન કરવું તેન અજોલે તે મૂખં. ૬ વેઞ્યની જાને અયોઞ્યની પરીણ. ન કરે તે મૂખં. ૭ અવસર ન પારખે તે મૂખં. ૮ કુદૃષીજન મિત્ર વચેરની સ્થિતિ ન પારખે તે

મૂર્ખ. ૯ ગમ ખાવા વખતે ધમધમા કરી મૂકે તે મૂર્ખ. ૧૦ શક્તિ સાહાય્યની તુલના કર્યા વિના પ્રવૃત્તિ કરે તે મૂર્ખ. ૧૧ આવક કરતાં વિશેષ ખર્ચ કરે તે મૂર્ખ. ૧૨ સભ્ય વાળ્યા છતાં કદાચક કરે તે મૂર્ખ. ૧૩ ગુરુમનોનો વિનય ન કરે તે મૂર્ખ. ૧૪ ઉપકારીને ઉપકાર ન જાણે તે મૂર્ખ. ૧૫ નવની નાથે કેવી રીતે વર્તણું તે ન જાણે તે મૂર્ખ. ૧૬ વિવાહની વંદી કરે તે મૂર્ખ. ૧૭ રંગ વખતે જંગ કરે તે મૂર્ખ. ૧૮ પાતાનુ અને પાશુનું ન જાણે તે મૂર્ખ. ૧૯ અન્ય મનુષ્યોની દોષ્ટાદોષ ત્રી નેંઝાના વિચારોને ન પારખે તે મૂર્ખ. ૨૦ ભણ્યા છતાં ગણુતા ન જિંપે તે મૂર્ખ. ૨૧ સભ્યમનુષ્યોની સભામાં પ્રસંગ વિના ખોલે તે મૂર્ખ. ૨૨ જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીને ન પારખી શકે તે મૂર્ખ. ૨૩ ધન અને અધનને ન પારખે તે મૂર્ખ. ૨૪ ખેસતાં ઉકતાં વિવેક ન રાખે તે મૂર્ખ. ૨૫ બાના પીતાં વિવેક ન રાખે તે મૂર્ખ. ૨૬ વ્યવહારોચિતદક્ષતા ન જાળવે તે મૂર્ખ. ૨૭ દાંતો દેખાડી હસે તે મૂર્ખ. ૨૮ મોટાઓની શિખામણને ન માને તે મૂર્ખ. ૨૯ વાનર ચેષ્ટા કરે તે મૂર્ખ. ૩૦ સમજ્યા વિના હઠાપણું કરે તે મૂર્ખ. ૩૧ હિતસ્વીઓના સાંગે થાય તે મૂર્ખ. ૩૨ નમ્રતા વખતે વક્તા ધારે તે મૂર્ખ. ૩૩ મનની તુચ્છતાને દેખાડે તે મૂર્ખ. ઈત્યાદિ સે'કરે હજારો મૂર્ખજનોનાં અપલક્ષણો છે તેને સમજીને મૂર્ખની સોયે મેત્રી ન બાંધવી.

મૂઢ મનુષ્ય મિત્ર બની શકતો નથી.

મૂઢ મિત્ર ના હોય છે, હોય ન નૃપતિ મિત્ર;

દુર્જન સંત ન હોય છે, ગુદા ન હોય પવિત્ર. ૩૪

વિવેચન:—મૂઢ મનુષ્ય મિત્ર થવાને લાયક ગણાતો નથી.

કારણ કે પોતાની મૂઢતાને લીધે મિત્રની કીર્તિને બદો લગાડ્યા વગર હેતો નથી. વળી રાજ્ય પણ મિત્ર થવાને લાયક ગણાતો નથી. કહેવન

કે, “ રાજા, વાજા ને વાંદરાં ” એ ત્રણે સરખા હોય છે. રાજપતિ હમેશા દાનનો દાઓ હોય છે, અને કોઈ પણ માણસના ભરખાવ્યાથી ભરખાઈ જાય છે. આથી તેના સંબંધીઓને કોઈ વખત જીવનું જો

ખમ ખમવું પડે છે. જગત્માં મોટાઓના સંબંધમાં રહેલા મનુષ્યો માટે હાંસ મારનારા ઘણા હોય છે, અને તેઓ નિષ્કલંકી મનુષ્યપર આજ ચલાવવા લેશ માત્ર કચાશ ગણતા નથી. વળી જે મનુષ્યનાં લક્ષણો દુર્જન મનુષ્ય જેવાં હોય છે, તે કોઈ પણ કાળે સમજાવવા પુરૂષનો પાક ભજવી શકેતો નથી. જેમ દુર્જનને દાટવાથી પણ દુર્ગંધ મટવી નથી. તેમ દુર્જન મનુષ્ય કોઈ કાળે સમજાવવા બનતો નથી. આજ રીતે ગુણને હાજરો વગર સ્વચ્છ કરવામાં આવે છે પણ તે જેમ અપવિત્ર લેખાય છે, તે પ્રમાણે દુર્જન તે દુર્જનજ રહે છે. મરણાને પણ સમજાવવા બનતો નથી. તેમની પ્રાણ અને પ્રકૃતિ સામેજ જવાની, માટે તેવા મનુષ્યોથી દૂર રહેવું સુખકર છે.

મૂઢ મનુષ્યમાં અવ્યવસ્થિ અને આત્મનિર્ભર હોય છે. મૂઢ મનુષ્યમાં વિવેકબુદ્ધિની ખામી હોય છે. આહારસંજ્ઞા, ભયસંજ્ઞા, મૃત્યુસંજ્ઞા અને પરિચિત્સંજ્ઞા આ ચાર સંજ્ઞાથી પથ કરતાં વિશેષ બુદ્ધિનો ધારક મૂઢ મનુષ્ય હોતો નથી, લક્ષ્યધિપતિ હોવા છતાં અને રાજા હોવા છતાં પણ મૂઢ મનુષ્ય પરબ્રાહ્મણ વિના રહેતો નથી.

“ પુરી એક અધેદાને, મંડુ રાજા, ટકે ચેર ભાણ ટકે ચેર ખાણ;
બધી વસ્તુ વેચાય ત્યાં ભાવ એકે, કદિ સારી બૂરી ન વેચે વિવેકે.”

ની કવિતામાં કથા પ્રમાણે મૂઢમનુષ્યોની બુદ્ધિદાસ પરીણ થાય છે. શ્રી શિવાજીના ગુરુ રામદાસ સ્વામીએ દાસબોધ નામના ગ્રંથમાં મૂઢ મનુષ્યોનાં લક્ષણોનું સારી રીતે વર્ણન કર્યું છે, માટે વિશેષ નિશ્ચય એ છે તે પુસ્તક વાંચવું. મૂઢ મનુષ્યોને આત્મા અને અનાત્મતત્ત્વનું જ્ઞાન હોતું નથી. મૂઢ મનુષ્યો અહમમત્વમાં સચી માગીને રહે છે. દેશધર્મ, રાજ્યધર્મ, અને નીતિધર્મના વાસ્તવિક સ્વરૂપને અને મિત્રધર્મના ઉદાસસ્વરૂપને મૂઢ મનુષ્યો ભલે શકતા નથી, તેથી મૂઢજનો ખરખર મૈત્રીધર્મને ત્યાગવા શક્તિમાન થતા નથી, જેને મિત્રધર્મનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન છે, અનેક પ્રકારના

મિત્રોના લેહોને જે બાણી શકે છે અને મિત્રધર્મ પાળવા જે યોગ્ય છે તે મિત્ર થવાને યોગ્ય છે. જેમ મૂઠ મનુષ્ય મિત્ર થવાને યોગ્ય નથી, તેમ રાજા મિત્ર થવાને યોગ્ય નથી. કોઈ દેખતો તે જ જણાવ્યું છે કે, મિત્ર થવાને ભૂપતિ અને યતિ બે લાયક. યકાં મિત્ર ભૂપતિયાં યતિયાં, યકાં ભાષાં સુન્દરી યા દરીયા. રાજા સર્વે એક સરખા હોતા નથી તેથી મુક્ત પ્રભાસિક રાજાએ મિત્રથવાને તો પૂરેપૂરી યોગ્યતા છે. યતિ, સન્ત, સાધુ તો વિશ્વમાં સર્વ જીવોના મિત્ર છે. મિત્રતાની ઉત્પત્તિ કરનારા મુખ્ય, યતિયો છે. મૈત્રીને આચારમાં મૂકીને વિશ્વજીવોને મૈત્રી પાઠ બધાવનારા મુનિયોની જેટલી પૂજ્યતા કહીએ તેટલી ન્યૂન. લામેમિ સાગ્રજીવે સદગે જોયા રામંતુ મં । મિત્તમે સગ્રજીવેસુ । મર્જં ન કેળદ ॥ ઇત્યાદિ સૂત્રોના ઉત્પાદકો મુનિયો છે. વિશ્વજીવો ભાષ મિત્રો તરીકે યતિયો છે, તેથી તેમના સમાગમમાં આવનારા જારો દુર્જનો પણ સુધરી જાય છે, અને સત્જનો બને છે. દેટલા દુર્જનો એવા હોય છે કે તે દુર્ભવ્ય અને અભવ્ય હોવાથી સાધુઓ સમાગમમાં આવ્યા છતાં તેઓનો મોહ નષ્ટ થતો નથી, તેઓ આસુરીવૃત્તિયોનો ત્યાગ કરી શકતા નથી. આ સંબંધી વિશે વિચાર તો શુદ્ધગમથી લેવા યોગ્ય છે. ન્હાના મુખે મોટી સિદ્ધાંત જેવાત કરવાને હું લાયક નથી. તેથી આ સંબંધી વિશેષ સ્વર્ગ મહા શાની શુદ્ધ પાસેથી અનુભવવું. અત્ર કથ્યસાર એ કે મુ મનુષ્યો મિત્ર થવા યોગ્ય અધિકારી નથી.

કોનાથી મૈત્રી કરતાં ચેતતા રહેવું જોઈએ તે જણાવે છે.

અન્ધા લૂલા કાણીઆ, અપલક્ષણ ભંડાર;
મિત્ર કરતાં ચેતજો, નિર્દય જન અવતાર. ૩૫

વિવેચન:—જે મનુષ્ય ચક્ષુએ અંધ હોય છે, વળી જે પગે લૂલા હોય છે અને જે એક આંખે બાંધે હોય છે વા કાણો હોય છે એવા ત્રણે મનુષ્યોનો પ્રાયઃ વિશ્વાસ રાખવો નહિ. કહેવત છે કે

પેઠે તેની જોડ નહિ. માટે એવા મનુષ્યનો વિશ્વાસ કરવો નહિ. એક દોહરો છે કે:-

હતાર દેખા, દક્ષિણ દેખા, દેખા મૂલક તાણેકા;
લીન જનની જોખન મત કરના, અપે લુલે ચોર કાણેકા.

જગતમાં તેવા મનુષ્યોનાં કષટ સ્વપથી ભરેલાં કર્તવ્યો હોય છે, અને કેઈ પણ કાર્ય પ્રમંથે પોતાની જાત ભલાબ્યા વગર રહેતા નથી. પોતાના અસ્પૃશ્ય જાતર પારખાનું હંતારમણું છૂડું થતું હોય તો તેની તેઓ હેય માત્ર દરદાર સખતા નથી. પોતાના ઉપર થયેલા ઉપકારને પણ ભૂલી જઈ તેઓ પોતાના નિર્દય દુન્યોને ભરી રાખવાનું હોય છે. માટે તેઓની સંગતિથી દૂર રહેવું તેજ શુભ પ્રકાર છે.

અન્ય, લુહા અને કાણીયા મનુષ્યો કંઈ સર્વે અપવિશ્વસુના બંધાર હોય એવો નિયમ નથી. અથા, લુહા અને કાણા એમાંની મોટો ભાગ અપવિશ્વસુઓ કહેવાય છે, તેને અનુસરીને ગુરૂજીએ દુહામાં તેઓની મિત્રતાનો નિષેધ કર્યો છે; પરંતુ તેઓની મિત્રતાનો સર્વથા નિષેધ કરવાનો તેમનો આશય જણાતો નથી. અથાઓમાં, લુહાઓમાં અને કાણાઓમાં જે દુર્ગુણો હોય તેઓની મિત્રતાનો ત્યાગ કરવો એકંદરે નથી ઉપયુક્ત દુહાનો આધ્યાત્મિક ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે જણાય છે. કમ વડે અથ હોય તે કામાંધ, લોમાંધ, અસ્ત-નાંધ મનુષ્યો મિત્ર કરવા યોગ્ય હોતા નથી. જ્ઞાન અને ક્રિયા એ બે વડે ધર્મની પ્રવૃત્તિ થાય છે અને એની પ્રાપ્તિ થાય છે. જેઓ ભલે છે પણ તે પ્રમાણે વર્તી શકતા નથી અર્થાત્ કર્તવ્ય કર્મ ક્રિયા કરી શકતા નથી તેઓ પશુ-લુહા મજૂર છે. ક્રિસ્ટીન ગુપ્તજનીઓ દુઝા વતેના તથા પ્રમદ્દર મનુષ્યો પાંગર-લુહા મજૂર છે. તેઓ ભલે છે પણ અજરમાં મૂકી શકતા નથી તેથી તેવા મનુષ્યોને મિત્ર કરવાથી અત્ય રાખિવાનું મનુષ્યોને તેઓની અસર થાય છે અને તેથી તેઓ પણ ક્રિસ્ટી જાણ થાય છે માટે તેવા પશુઓની મિત્રતા કરવાની અત્ય જાગૃતિને ના પડી છે. જેઓ અજ્ઞાની છે, જે જે

દુર્યોધાથી સરપૂર મનુષ્ય પગલે પગલે દુઃખને આપનાર છે, એવું બાપી તેવા મનુષ્યોને સંજ ન કરવો.

અતિ વિષયી મનુષ્ય, મન. વાણી અને કાયાની શક્તિઓને ઘાતક અને છે, અને તેના સંબંધમાં નિર્બંધ મનવાળા મનુષ્યો આપે છે તો તેઓને પણ તેથી અસર થાય. ■ માટે અતિ વિષયીની મિત્રતા ન કરવી ભેદજો. અનિવિષયીમનુષ્ય, બ્યભિચારાદિ વ્યસનોને ગુલામ અને છે. જેઓ અતિ વ્યસનીઓ છે તેઓ દેશ સેવા, ધર્મ સેવા આદિ સેવાઓનું સેવન કરી શકતા નથી. પૃથુરાજે અતિ વિષયથી હિંદુસ્થાનનું રાજ્ય ગુમાવ્યું. પૃથુરાજે જો પશ્ચિમીમાં અન્નાસજા ન થયો હોત તો શાહજહાનનાં કાવત્રાથી ચંતતો રહી શકત. કર્ણપેલાએ અતિવિષયત્વથી ગુજરાતનું રાજ્ય ગમાવ્યું. સામંતસિંહ અવગણે દારૂના વ્યસનથી ગુજરાતનું રાજ્ય ગુમાવ્યું. અતિવિષયી વ્યસની મનુષ્ય ઘરને નાશ કરે છે. તેઓ કમ્પાડિ રાક્ષસી વૃત્તિઓના લાગે થઈ વ્યવહારિકકર્તવ્યોથી જાણ થાય છે. નહ અને પાંડવોએ જો વ્યસનના લાગે થઈ દુઃખો સહ્યાં હતાં. રાજપુત રાજાઓએ વ્યસનથી સભ્યો ગુમાવ્યાં. બ્યભિચાર, દારૂ વગેરે વ્યસનોથી શુદ્ધબુદ્ધિ અને કર્તવ્યપ્રવૃત્તિનો નાશ થાય છે. મુસલમાન બાદશાહોએ વ્યસનસંગે રાજ્યની પડતી કરી હતી. માટે સભ્યનોએ અતિવિષયી મનુષ્યો અને વ્યસનીઓની એવી અશ્રમ દશા બાપીને તેઓની મિત્રતા કરવાથી દૂર રહેવું. જે બેવીને પ્રતિજ્ઞ કરીને ફરી બાધ છે. તે પ્રતિજ્ઞ જાણ અને છે. પ્રતિજ્ઞજાણની મિત્રતા કરતાં ખરાબ અસર થાય છે. પ્રતિજ્ઞ પાલકની મિત્રતા કરવી ભેદજો. પ્રતિજ્ઞ પાળવા માટે મારા મિત્ર, નેમિચંદ્ર ઘટાભાઈએ પ્રતિજ્ઞ પાલન પુસ્તકનું વિવેચન કર્યું છે તેને વાંચી મુલ્તેએ પ્રતિજ્ઞ પાલકની મિત્રતા કરવી

કમ્પાડ કરનારાઓને મિત્ર ન કરવા ભેદજો.

કરે કમાઈ મિત્રદી, આપીને વિશ્વાસ:

ભુંડ સનો તે મિત્ર છે, પામે નરકાવાસ:

વિવેચન:—જે મનુષ્યો પોતાના મિત્રની સાથે ઠગાઈ કરે છે. સ્વાર્થ સાધી મોઢું પણ પાકું દેખાડતો નથી, વિશ્વાસ આપી વિશ્વાસનો ભંગ કરે છે તેવા મનુષ્યોને ભૂંડ જેવા લેખવામાં આવ્યા છે. સદ્ગુણી મનુષ્યનું લક્ષણ સદ્ચાર, પ્રમાણિકવર્તન, સંભાવણું, સ્વાર્થ ત્યાગ, સ્વાર્પણ પારમાર્થિક વૃત્તિનું સેવન વગેરે છે. જે મનુષ્યો તેથી ઉલટા, છળ, કપટ, વિશ્વાસઘાત, અનાચાર, ઠગાઈ, અસત્યપણું, વિગેરેનું આચરણ કરે છે તેવા મનુષ્યો નીચ લેખાય છે. સત્જન મિત્રનું વર્તન મિત્રના ભલામાટે હોય છે. ન્યારે દુર્જન મિત્રનું વર્તન પોતાના સ્વાર્થ માટે જ હોય છે. ભલે પછી પોતાના મિત્રનું અહિત થાય તેની લેશ માત્ર ઠરકાર પણ તેને હોતી નથી. કહ્યું છે કે:—

• મિત્રદ્રોહી કૃતઘ્નશ્ચ । તયા વિશ્વાસઘાતકઃ
ત્રયસ્તે નરકં યાંતિ, યાવત્ચંદ્રદિવાકરૌ ।

મિત્રનો દ્રોહ કરનારો, ઉપકાર નહિ ભણનારો, વિશ્વાસ આપીને ઘાત કરનારો, એ ત્રણે જ્યાં સુધી સૂર્ય ચંદ્ર છે, ત્યાં સુધી નરકમાં રહે છે. સર્વ કરતાં વિશ્વાસઘાતીઓ વિશેષ પાપી ગણાય છે. ઠાઠપણ મનુષ્યને વિશ્વાસ આપીને પશ્ચાત્ તેનો ઘાત કરવો એ સામાન્ય પાપ ગણાય નહીં. વિશ્વાસઘાતીની ચરણ રજથી પૃથ્વી અપવિત્ર થાય છે. વિશ્વાસ ઘાતકોનાં હૃદય દેખીને ધર્મીઓ ડરે છે. વિશ્વાસ આપીને મિત્રોને ઠગનાર મનુષ્ય કદાપિ સર્વ દેશનો સહેનશાહ થાય તોપણ અપવિત્ર અને વિરસ્કાર કરવા યોગ્ય છે. મિત્રનો વિશ્વાસઘાત કરનાર મનુષ્ય આ સંસારમાં ઉંચુ ગુણ કરીને બોલવાને લાયક રહેતો નથી. વિશ્વાસ ઘાતક મનુષ્ય, આ દુનિયામાં કર્મ ચંડાલ કરતાં પણ વિશેષ પાપી છે. ભૂંડજેમ મનુષ્યોની વિશ્વાસનું લક્ષણ કરે છે તેમ વિશ્વાસઘાત મનુષ્ય ભૂંડના કરતાં હલકા જીવન વાળો છે. તપ જપ તીર્થ યાત્રા પણ મિત્રનો વિશ્વાસઘાતક મનુષ્ય નિર્મલ થઈ શકતો નથી. વિશ્વાસ ઘાત ખૂની કરતાં પણ વિશેષ ખૂની છે. ખૂની તો સામે આવીને ખૂં કરે છે અને વિશ્વાસઘાતક તો વિશ્વાસનો ભંગ કરી ખૂન કરે છે. ૪

વિશ્વમાં કોઈ મહાકાલ રહેવાનું નથી. જો વિશ્વમાં જન્મ્યા તેટલા જરૂર મરવાના છે. વિશ્વસનેધાત કરવાથી કોઈને શાંતિ કદાપિ મળી નથી અને ભવિષ્યમાં કદિ મરનાર નથી એવું બાળીને વિશ્વસનેધાત કરવો નહીં. વત્તુ વત્તુ દિવસે બાજરીને રોટકો ખાવાનો મો, ચિ-તાષર પછી રહેવાનું મો, બિલાટુતિથી પેટ ભરવાનું યાચ તોપણ સ્વર્ગ, પરંતુ વિશ્વસધાત કરવાનું યાચ કોઈના દ્વારે ન થાયો. ગુરૂનો વિશ્વસધાત, શીને વિશ્વસધાત, ગજનો વિશ્વસધાત, માતાપિતાનો વિશ્વસધાત, અને મિત્રનો વિશ્વસધાત કદાપિ કોઈના દ્વારે ન થાયો. કારણ કે મિત્રારિયા વિશ્વસને ધાત કરવાથી નરકનાં દુઃખો ભોગ-વવાં પડે છે. મને તેવા પ્રમંથોમાં પણ મિત્રનો વિશ્વસધાત કરી તેને કમવો નહીં. મૃત્યુ કાલ આવવું હોય તે આવ આવે તો ભલે!!! પરંતુ મિત્રના વિશ્વસને ધાત કરી કમળ ને હર્ષાવનું તે કોઈ રીતે, સારું નથી. એમ મુખ મિત્રે નિશ્ચય કરીને મિત્રને કમવો નહીં.

ગુણની ગેણી કરનાર મિત્રોનું સ્વરૂપ દર્શાવે છે.

જન્મમાં ગુણની ગોઠડી. કરનારા શુભ લાણુ:

મિત્ર ખરા તે બાણુવા, રૂઢા પુષ્પ સમાન. ૩૬

વિવેચન:—જે કોઈ જન્મમાં પિતાના મિત્રની વજાણ કરે છે તેના આગુણે ને પ્રકાશમાં આવે છે, અને એમર તેની કીર્તિને પિતાની કીર્તિ જેવી બાણી ફલાવા પ્રયત્ન કરે છે તેવા મનુષ્યો સુખાત્ર હોય છે, મુદ્દી હોય છે, કારણ કે એએ ગુણને મહણ કરનારા હોય છે. ધળી તે સદે તેની પ્રશસ્તિ પણ કરે છે. સુદ મહારાજ/ આવા મનુષ્યને સુગંધી પુષ્પ સારી સરખાવે છે. જેવી રીતે પુષ્પ પા-તાની કળીઓથી મનુષ્યને સુગંધી આપ્યા વગર રહેવું નથી તેવી રીતે સત્જન મનુષ્યો, સત્જનતાને મરણ પર્વત ઊડના નથી. સત્યની હેવકોવરને જેએને બ્યાપાર છે. ગુણ રૂપ રત્નો સરીર મંદીરમાં વિરાજતા આત્મરેવના આનૂષણ નર્થ જેઓ સમ્રાટ કરે છે, જ્યાં સત્યનું સન્માન છે અને અસત્યને તિલાંજલિ આપવામાં

આવે છે ત્યાં ખરી સાત્વિકતા, ખરો સ્નેહ પ્રકટે છે. જેઓના વિચાર આચાર નીચે લખ્યા મુજબ હોય છે.

જળવવાનું ખડું નહીં, ત્યજવાનું જુડું બાકી;
- ભજવાની પ્રભુ ભક્તિ, ખરો એ પ્રેમ પ્રેમીના.

ત્યાંજ સજ્જન મિત્રતાના મુશોભિત અને મુવાસિત પુષ્પ મુગધી માફક કીર્તિ જગતમાં ફેલાઈ રહે છે.

જેનાથી ગુણની ગોઠડી થાય છે, અહંતા અને મમતાના ભેદ વિગતય છે. વિશ્વમાં સફળજોની આપ લે થાય છે તે, ખરા મિત્ર બનવા. જેઓ પ્રાણ પડે તોપણ પરસ્પરના વિશ્વાસનો ધાત કર નથી, પરસ્પર મુગધી પુષ્પો સમ ગુણોની મુગધ આખ્યા કરે તેઓ ખરા મિત્ર બનવા. જેઓ દેવગુરૂના ખરા ભક્ત છે, પ્રભુની સ પ્રીતિનો તાયેતાર સાંધ્યો છે તેઓ સત્ય મિત્ર છે, કારણ કે વિ જીવોનું કસ્યાણ કરવા તેઓ સમર્થ બને છે. પરસ્પરને એક બ્યા નમાં એક વસ્તુ માટે સ્વાર્થની મારામારી થવાની હોય. પર મિત્રોને એક સ્ત્રી પરણવા માટે ઉમેદ હોય, પરસ્પર મિત્રોને એક મેગવવા સ્પર્ધા થતી હોય ત્યાં જે પોતાના સ્વાર્થનો ત્યાગ કરીને માટે માન જુસ્સો કરી આપે છે તે સત્ય મિત્ર બનવો. મુગધ પુષ્પને તેની ડાગીથી જુડું પાડવામાં આવ્યું હોય છતાં તે જુડું ન નારને મુગધિત કરે છે તેમ સજ્જન મિત્ર પોતાના મિત્રો સ્વાર્થના ત્યાગ કરે છે, અને મિત્રોને તેઓના સ્વાર્થમાં સાહાય્યક બને છે. મિત્રની ઈચ્છાઓને પૂરી પાડવામાં તે આગ્રે આવતા ન તેમજ મિત્રની અશુભ ઈચ્છાઓનો નાશ કરવા તે જોટલું બને તે કરીને સ્વ મેવા બચાવે છે. આવા ખરા મિત્રોની ચિંતામણિ સ્વ પડે પ્રમિ થવી દુર્લભ છે. કામદુર્લભની, પેડે પારશ્વમણિની પેડે સ મિત્રોના પ્રમિ થવી દુર્લભ છે. હૃદયમાં અનેક પ્રકારની ચિંતા થઈ હોય છે તેને મિત્ર શાંત કરે છે. હૃદયની સાથે હૃદયને મેગવી ગુણગ્રાહીની પુષ્ટિ કરે તેવા મિત્રોના બાગમાં પ્રવેશ કરનાં સ્વ પણ રમરણ થનું નથી.

સમકિત દાયક ગુરુત્તરો, મત્યુપકાર ન થાય;
મવ કોટાકોટિ કરે, કરતાં કોટિ ઉપાય.

માતા, પિતા, સ્વામી અને સહયુરુના ઉપકારોને જે ભૂટી છે. સહયુરુના જે પ્રતિપક્ષી બની તેમની નિન્દા-હેલના કરવામાં બાકી મૂકતા નથી, તેવાને કદાચિ મિત્ર ન કરવા જોઈએ. જે માતા પિતા, ગુરુની નિન્દા-હેલના-તિરસ્કાર કરે છે, તેઓને નરકમાં વાત કર છે. માતાપિતા ગુરુની નિન્દા કરનાર મનુષ્ય હજી ધર્મને લાયક બને નથી, તે મનુષ્યપણાને લાયક બન્યો નથી તો મિત્ર થવાને લાયક તે ક્યાંથી હોઈ શકે ? જે માતાપિતા ગુરુના ઉપકારોને બદલો અપાવવામાં વાળે છે તે મિત્રોના ઉપકારોને બદલો અપાવવામાં વાળી મિત્રોનું છુટ્ટ કરવામાં કંઈ બાકી રાખે નહીં એમ સુજોએ અવગોચર જોઈએ. માતાપિતા અને ગુરુનો દ્રોહી નિન્દક, અદ્યુષ્ટ મુખ કે તેનાં તપ, જપ લેખે થતાં નથી, તેવા જનોની મિત્રતા કરવામાં લાખો કરોડો રૂપિયાનો લાભ મળતો હોય, સ્વર્ગનું રાજ્ય મળત હોય તોપણ તે યોગ્ય નથી. આત્મજ્ઞાની મહાત્માઓ તેવા પાત્ર જન્મેને સુધારી શકે છે માટે તેઓ તે બાળકમાં અનંત શક્તિવાળા છે. બાકી સામાન્ય નિર્બલ મનુષ્યોને તો ઉપર કંઈેલી શિક્ષા પ્રમાણ વર્તવું જોઈએ.

કૃષ્ણ સર્પસમ મનુષ્યની મૈત્રી ન કરવી જોઈએ.

મનમાં ઠાળો નાગ જે, અતિવૈર ધરનાર,
સર્પ સમો નહિ મિત્ર તે, બાણો નર ને નાર. ૪૧

વિવેચન:—જે લોકો મનના મેલા છે, જેના હૃદયમાં વિશ્વાધાત, ઇર્ષા, પ્રપચ, હુવ્યાઈ, દગાબાજી, સ્વાર્થતા, નીચબુદ્ધિ, અદુરુણોને સડો લયો છે. અને જેનું મન ઝેરી સર્પના જેવું છે, જેને કાવાદવા અને કજીઆમાંજ આનન્દ માની રહેલો છે, એવા જેવા મનુષ્ય સાથે ગિરિચારી બાંધવી નહિ. જેવી રીતે સર્પને હે હોંસે દૂધ પીવરાવતો મનુષ્ય રોતો રોતો મૃત્યુને દાર જાય છે, તેવું

ગીતે નીચ મનુષ્યની દોસ્તીમાં સદગુણી મનુષ્યને પાપના છાંટા લાગ્યા વિના રહેતા નથી, તેઓની મિત્રચારીના અર્ગમાં ગુણાત્મકાં કુલો નહિ, પણ બાવનનાં પુલો ઉચ્ચ વિના રહેતાં નથી, અને પરિણામે તે દુઃખી થાય છે. કૃષ્ણ સર્પ સમાન કુર્જન નિત્રેથી મૃત્યુ યાય છે. કહ્યું છે કે:—

૧/ ઝહો સલમુજંગસ્ય, વિપરીતો વયક્રમઃ
અન્યસ્વદનિ યોત્ર મન્યઃ પ્રાણં રિયુગ્યતે ॥

ખટ ભુજંગનો વિપરીત વયક્રમ છે. ખટ ભુજંગ અન્યના કા નમાં રહે છે અને અન્ય મનુષ્ય પ્રાણેથી મુકાય છે. સર્પની પેટે કેટલાક મનુષ્ય જેવા હોય છે કે તે કામાન્ય બાળકમાં કલેશ થતાં અત્યંત વેરને ધારણ કરે છે. તેઓ સર્પની પેટે મનમાં હંચ રાખીને જ્યારે ત્યારે જામ મળ્યે છતે વેર વળ્યા વિના રહેતા નથી. હાંસી મરકરી જેવા પ્રસંગેથી પણ સર્પ જેવા મિત્રે મનમાં અત્યંત વેર ધારણ કરે ॥ અને પરલવમાં પ્રયાણ કરતાં પણ વેર લેવાને મનમાં સંકલ્પ ધારણ કરીને મરે છે, સમરાદિન્ય રાજ્ય અને અમિશમાં પ્રાકલ્પનું એક પાશ્વિક વેર પર ચરિત્ર વાંચવા લાયક છે. સમરાદિન્ય રાજ્યના મનમાં વેરને જિંદુ નથી ત્યારે અમિશમાં વેર લેવાને ૬૬ સંકલ્પ કરે છે. વેરથી અવગારા મરીને તે સમરાદિન્યના જીવને મારે છે. આ પ્રમાણે કેટલાક જન ભુખી વેરની પરપરા જુદી પામે છે. આમરુદન અને અન્ય ચરિત્રથી સમરાદિન્ય રાજ્યને મારા થાય છે અને અમિશમાંના જીવ આ સંસ્કારમાં પરિવ્રજણ કરે છે. અતિવેરી મનુષ્યો જાનવાનમાં વેરી બની જાય છે. તેમાં તેમની પ્રકૃતિજ દેહીમૂળ છે. તેવા જીવ પર પણ ક્રમ પિંડવથી જોડાઈ થી મહાવીરપ્રભુએ અતિ કોપી ચંદ્ર દેવસિક સપને પ્રતિજ્ઞાઓ હને. થી મહાવીર પ્રભુએ પરસ્પર વેરપરક અનેક મનુષ્યોને પ્રતિજ્ઞાથી તેઓને પરસ્પર મિત્ર બનાવ્યા હતા. આ કથમાં તેજ મહાપુરુષેની ખબરીથી અતિ વેરી મનુષ્યોને ચંદ્રકરવાણું કાપું કરીને મરે પડ્યું છે. વેરી મનુષ્યો અગુણ

કર્મોને શ્રદ્ધા કરીને નીચ યોનિયોમાં અવતરે છે. મહા તપસ્વીએ' ;
 વૈરના યોગે તપશ્વપથી જાણ્યો છે. આત્માનું ભુક્ત કરવા વૈરશબ્દ
 અન્ય કોઈ સમર્થ નથી. પોતાના અશુભ કર્મના ઉદ્ધવથી દુઃખે ભોગવનાં
 પડે છે તેમાં અન્ય મનુષ્યો તો નિમિત્ત માત્ર છે તેથી અન્ય શુભેશ
 શા માટે વૈરભાવ ધારણ કરવો જોઈએ ? અન્ય મનુષ્યોથી પોતાનું
 ભુક્ત થતું નથી. પોતાનામાં વૈર-ક્રોધ પેશીને જેટલું તે પોતાનું ભુક્ત
 કરે છે તેટલું અન્યો ભુક્ત કરી શકતા નથી તો અન્ય મનુષ્યો પર
 માટે વૈરભાવ ધારણ કરવું જોઈએ ? એવો વિચાર કરીને જ્ઞાની હજી
 શીલ બને છે અને અજ્ઞાનથી અજ્ઞાની વૈરનો ત્યાગ કરતો નથી.

ક્રોધથી ધમધમાય યનારની મિત્રતા ન કરવી જોઈએ.

જરાવારમાં ધમધમે, ક્રોધ કરીને અપાર.

કુમિત્રથી તો વન ભણુ, સમજો નર ને નાર. ૪૨

વિવેચન:—વાત વાતમાં જે ક્રોધની લાગણીના આવેશમાં
 આવી જઈ મનનું સંયમપણું વિસારી ક્રોધ કરે છે, તપી ભય છે
 મનની શાન્તિ જોઈ જોડે છે, તેવા મનુષ્ય સાથે કદાપિ મિત્રાચાર
 બાંધવી નહીં. ક્રોધ એક એવી ભુરી વસ્તુ છે કે જે પોતાને અને પર
 બાળે છે, જેમ લાકડું પડે શખ બને છે અને પાસમાં આવતી વસ્તુ
 શખ બનાવે છે. તેમ ક્રોધના આવેશમાં આવેલા મનુષ્યોને સ્વ
 વસ્તુનું જ્ઞાન રહેતું નથી, અને તેની સન્માર્ગ વૃત્તિ દબાઈ જાય છે
 તેને ખરી જોડી વસ્તુ પારખવાને વિવેકબુદ્ધિ રહેતી નથી. અર્થ
 શામા મનુષ્યના થયેલા ઉપકારને ભુલી જઈ અપકારબુદ્ધિથી છિ
 શોધવા તેના મનની વૃત્તિ દોરાય છે, સુત્ર મહારાજે આવા મિત્રો
 તો વન ભણું એમ કહ્યું છે, વનની અંદર વૃક્ષ પોતાની ઘડીએ ફેલા
 સારાં સારાં ફળપુત્ર આપે છે. સુવાચિત કુલોની મુનથી આપી મન
 પ્રમુદ્ત બનાવે છે, મનુષ્ય તેમાં તદ્દીન બની અપૂર્વ કુદરતની શાન્તિ
 અનુભવે છે અને તે શાન્ત સમાધિમાં સ્વર્ગીય મુખના સ્વાદો અનુભ
 વે છે, આપે છે, માટે તેવા નીચ કુમિત્રથી અલગ રહેવા વારંવા
 સ્મૃતિને તાજી રાખવી જોઈએ. હવે અજ્ઞાનના એજે ક્રોધ કરે

પથી અશ્વનિત્ય વાતાવરણ પ્રસરે છે. આરિદ્ય કોષથી સર્વિયા છે છેડાં જુએ અને તેથી તેણે સર્વિયા સાથે મુદ્ધ આરંભ્યું. તેનું પ્રતાપ વધતાં મુદ્ધાધીમ મહામુદ્ધ અને હઃલ વિશ્વ મહામુદ્ધ આરંભ્યું. શ્રીસ્તિ પ્રજ્ઞના પચગબર ઇશુ કાંઈટ કહે છે કે ત્હારો દુસ્મન તારા ગાલ પર એક તમાચો મરે તો બીજો ગાલ પર કે જેથી તે ક્રન્ત થાય. ઇશુ કાંઈટના ઉપદેશાનુસારે જો તેઓ વત્તી હોત તો કાંઈની સિદ્ધિ અવત નહીં. મુસલમાનોના મહમદ પચગબર કહે છે કે કોણે કોષ, માન, માયા, લોભ, મોહ રૂપ યયતાનના લાગામાં રૂં નહીં. કોઈના પર કોષ કરી વેર લેવા વૃત્તિ કરવી એ ખુદાની વશ વિરુદ્ધ છે. હિન્દુઓ કહે છે કે કોષાદિક ચરિત્રુઓને ત્યાગ થી વિના પરમાત્મપદની પ્રાપ્તિ થતી નથી. એમ ભગવદ્ગીતા વગેરે પ્રત્યે અણાવે છે. જૈનો કહે છે કે સમદેવને નાશ કર્યો વિના કદાપિ હિનિ-અગતી નથી. બૌદ્ધો કહે છે કે કષાયના વશ થવાથી આત્મ-જાને નાશ થાય છે. એ પ્રમાણે દરેક ધર્મશાસ્ત્રમાં કોષ ક્લેશ વેર ગેરે વૃત્તિયોના નાશથી આત્મમુખ પરમશાંતિ પ્રાપ્ત થાય છે એમ મ્યું છે, છતાં અજ્ઞાનજુએ કોષ-માન-માયા-લોભ આદિ કષાયોના શયમાં પડી આત્માના સમસ્તવરૂપ યોગને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. ભગવાની જે જે અંશે પ્રાપ્તિ થાય છે તે તે અંશે અન્ય જીવોને વાતમાવત્ માની શકાય છે. સમભાવ આખ્યાથી સર્વ જીવોની સાથે સ્ત્રીભાવ ધરણ કરી શકાય છે. સર્વ જીવોને મુખ દુઃખનું કારણ થોતપોતાનાં કર્મ છે; એમ સર્વજ્ઞ મહાવીર પ્રભુ, ઉપદેશથી જણાવે છે, છતાં અમદ્વાનુ મનુષ્યો કર્મની યદ્દા નહીં ધરણ કરીને અન્યને ઘરુ લડીકે કદવી લેઈ તેઓના પર કોષ વેર ધરણ કરે છે. આ કેટલું જુએ તેમનું અસ્તન છે? શ્રી મહાવીર પ્રભુ જેને કર્મ કહે છે જેને સાંખ્યો પ્રકૃતિ કહે છે તેને પોતલિકા માયા, પ્રભુ કહે છે. મુસલમાનો તેને કિરમત કહે છે. પૂર્વ ભવમાં જેવાં કર્મ કર્યા હોય છે તેના અનુસારે જીવોને અત્ર મુજામુજનાં મુખ દુઃખ દ્વેષ ભેગવવાં પડે છે તો તેમાં અન્ય જીવો પર સમદેવ ધારણ કરવાની કદં નરૂર નથી.

સીંચાણો કળૂતરને મારવા જાય છે, પારધી કળૂતરને મારવા જાય છે કે છે, એવામાં પારધીને સર્પ ઠસે છે. પારધી સર્પના પર પડે છે તેથી સર્પ મરણ પામે છે. કળૂતર ઉડી જાય છે અને સિંચાણો મરી જાય છે. કળૂતરને કશું થતું થયું નથી. જેને પુણ્યરૂપ સમ રાખે તેને કોઈ શાખે, જેને પુણ્યરૂપ પ્રત્યુજાવે છે તેનો કોઈ વાંકો વાળ કરી શકતું નથી એ પ્રમાણે મનમાં વિવેકી મનુષ્યોએ સમજીને સર્વ જીવોનું શ્રેય કરવા પ્રવૃત્તિ કરવી. અપકારી પર પણ ઉપકાર કરવો. પુણ્ય પ્રમુદ પર વિશ્વાસ ધારણ કરીને વેરી ઉપર પણ-અપરાધી પર પણ કોષ કરવો નહીં-પુણ્યનો જલ્દો શુભ ફળરૂપે પ્રગટે છે. કોઈનું અશુભ કરવા વિચાર કરવો એ ધર્મ વિરુદ્ધ કાર્ય છે. સર્વમાં શુભ જોવાની ટેવ પાડવી અને કોઈ પ્રસંગે પણ જે થાય છે તે સારાને માટે ધ્યાન છે એવું જાણી શુભ કર્મો કરવાં. આ પ્રમાણે વર્તવાથી હૃદયમાં અને આચારમાં રહેલી કુમિત્રતાનો નાશ થાય છે. એમ પ્રસંગોપાત્ત કથાં વચનામાં આવે છે.

દિલ મર્મો હણનારને મિત્ર ન કરવો જોઈએ.

મર્મ હણે દિલ પેસીને, તેથી મારો વાધ;

દિલ વાતો ના દીજીએ, ખરો ન તેનો લાગ. ૪૩

વિવેચન:—જે મનુષ્યો મિત્ર બની હૃદયની શુભ વાતો જાણી તેના ભેદ ઉઘાટે છે, અને અન્ય મનુષ્યોને નહિ જણાવવાની બાબતોને પ્રકાશમાં લાવે છે. તેના કરતાં તો વાધ મારો સમજવો. કારણ વાધની દૂર પ્રવૃત્તિ અને નીચવૃત્તિ કોઈ પણ મનુષ્યની બાજુ ખદાર નથી અને સર્વ કોઈ તેના પ્રાણીથી સર્વદા ચેતતા રહે છે, પણ જે મનુષ્યો દાંભિક વૃત્તિવાળા અને હૃદયમાં સત્તુભાવ રાખનારા હોય છે તેઓ પ્રસંગ પડ્યો સિવાય માલમ પડતા નથી. તેના મનુષ્યો ધિક્કારને પાત્ર છે. કેમ છે:—

दुर्जनं न मयं नश्यं, मीत्रं चापि न कारयेत् ।

उष्णो दहति चाक्षरः शीतः कृष्णायने करम् ॥

દુષ્કર્મ આપે મિત્રતા કે પ્રીતિ કંઈ કરવી નહિ, કેમકે દુષ્કર્મ અંગારા જેવો છે. અંગારો હોય તો બાળે છે અને ઝોલવાય છે તો હાથ કાઢી કાઢે છે.

દુષ્કર્મ મનુષ્યો દંભિક દેવતાની ગીટી છાયામાં જનસમાજને દોષાથી રિધાસે મારે છે. માટે ગુરુનકારાજ કહે છે કે એવા મનુષ્યોને દિવની વાતો કદાપિ કહેવી નહિ અને દેહી કાળે પણ તેવા લોભી સંમતિ કરવી નહિ. દુષ્કર્મ મનુષ્યની દલના અગ્રભાગમાં મધ છે પણ ફૂદવમાં ફગાવવા જેવું વસેલું છે એવું પ્યાનમાં રાખી જાળવા રહેલું મુખકર છે.

દુષ્ટ જનો મિત્ર બની લેનાથી કંઈ આગળ ચૂલ્લો હોય છે તેને પ્રથમ નીચો પાડે છે. હવું છે કે—

નવ્યોન્સારોનીષઃ । પ્રથમતરં સ્વામિનં પગામયતિ ।
મૃદિરજોરધ્વાદા કૃત્યાયકમેવમંટુણે ॥
શરાઃ પાદોન્નિષ્ણા મણિનાઃ કણાન્તિકે પ્રસજ્જન્નાઃ
કં ન મેદયતિ સર્વે મ્વત્સાધમાણિકારકાસાય ॥

મમં હલુનારા મનુષ્યોઃ યત્ક મુક્તિપાજ અને અધ્યત્મ સ્વાર્થિક વિતરણા હોય છે. રજપૂત રાજાઓએ મમં હલુનારા મનુષ્યોથી પડલીને પ્રારંભ દેખ્યો છે. નિર્બલ નીચમનુષ્યો જેઓ હોય છે તેઓનું જોર ખરેખર પડકાર મમં હલુવામાં રહેતું છે. નીવિશાલકારી જણુએ છે કે યજ્ઞા વર્ષના મનુષ્યથી અને આત્મસ્વરૂપ બનેલા, કેસા-યેજ મિત્રે વિના અન્યોને કદાપિ દિવની વાતો જણાવવી નહીં. મનુષ્યોના સ્વભાવનું અધ્યયન-અનુભવ કરી વિના અનેક મનુષ્યો દયાયોગે મનુષ્યના ફૂદવની પાસમાં મળું વસવા વિના તેના ફૂદવના વિચારોને પારખી શકતા નથી. વિદ્યમાં જોવા દહેવાથી અનેક દેહકરો ખાલી પડે છે. વિદ્યમાં ધર્મપુસ્તકોમાં લખ્યા પ્રમાણે મર્ષદર્શિ મનુષ્યો હોવા નથી, માટે મનુષ્યોના સદાચરમાં રહીને તેઓને અનુ-

[illegible]

દુર્જન મિત્ર બનીને ઘાતક બને છે તે જણાવે છે.

દુર્જન દિલમાં પેસીને, લેં સહુ મનની વાત;
અવસર આવે તે પછી, કરે મિત્રની ઘાત. ૧૧

વિવેચન:—નીચ મનુષ્યો મિત્રતાનો સંબંધ ભેડી મિત્ર હૃદયની છૂપી બાજતો મેળવી લે છે, અને લાગ તાકીને તે છુપી વાતોને જગજહેર કરે છે. આવા નીચકૃત્યમાં એટલો બધો રાશ્યોભ્રમ રહે છે કે તે પોતાના આરંભેલા કાર્યમાં પાર પડવા પોતાના મિત્રોની ઘાત કરવા પલુ ચૂકતો નથી. પોતાના આવા નીચ દુષ્ટતા તે એટલો અમ બનેલો હોય છે કે તે પોતાના મિત્રના હસ્તે શ્રેષ્ઠ ઉપકારોને તેની પાછી વૃત્તિથી વિસ્મરણ કરી જાય છે, અને નીચ વૃત્તિને તાબે થઈ નહિ કરવાનાં કૃત્યો કરી બેસે છે. એવા કેળવેલ મિત્રો સ્વાર્થ સાધવાને લાગ આધતા હોય છે, અને તક મળે પોતાના સ્વાર્થની ખાતર મિત્રનું ભુકું કરવામાં લેશ માત્રા રાખતા નથી. નીચેના ચોખાયા મુજબ તેવા નીચ મનુષ્યની સેવો હોય છે માટે તેવાથી ચેતીને ચાલવામાંજ લાભ છે.

સ્વાર્થ સાધવા સ્નેહ કરીને, કપટ હૃદયમાં રાખે;
વાત ભિતરની ભગવત બાણે, બાત લાત મુખ ભાખે.

વહનવાયક વદત વદત મન, નિજ વિશ્વાસ ધરાવે;
દુખ દરિયામાં નાખી દેવા, ફેંદ કરી જ ફસાવે.

દુર્જન સંબંધી પૂર્વે મળું લખવામાં આવ્યું છે તેથી જ વિશેષ વિવેચન કરવામાં આવ્યું નથી. વિષની મિષ્ટ ગેાળીએ સંજોગ દુર્જનો હોય છે. મલયાસુદરી અને તેના પતિને દુઃખ દેવામાં દુર્જનોએ બાકી રાખી નહોતી. શ્રી ગેાતમબુદ્ધને અલિચારી ઠસવણ દુષ્ટ પ્રાક્ષ્ણોએ બાકી રાખી નહોતી. વિમલમંત્રીને રાત્રિ પ્રતિપક્ષી ઠસવણમાં દુર્જનોએ બાકી રાખ્યું નહોતું. ઇશુકાકે દુર્જનના કરી ફસાવવામાં તેના એક શિષ્યે અત્યંત દુર્જનતા કહી હતી, અને યાદુદી લોકોએ તેની ફજેતી કરવામાં બાકી રાખી નહોતી. મહામદપયગંબરને દુઃખ આપવામાં તેના પ્રતિપક્ષી દુર્જનો

જાડી રાખ્યું નહોતું. ગજમુકુમારની સાથે તેના મચરાએ દુર્જનના કરવામાં જાડી રાખી નહોતી. પોતાના બાઈએ ત્રાસે દુર્જનના કરવામાં જોરજોરેન પ્રથમ નખરવે દત્તે. પ્રતાપ રાજાની સાથે દેવતા રાજપુત્રેએ દુર્જનના કરી હતી. કહેવાનો સાર એ છે કે મદા પુરોની સાથે દુર્જનેએ દુર્જનના કરવામાં કચ્ચાશ રાખી નથી. નરસિંહ મહેતાની સાથે તેની જાતીએ દુર્જનના કરવામાં કચ્ચાશ રાખી નહોતી. દુર્જન મિત્રો પોતાના સજ્જન મિત્રોની સાથે દુર્જનના કરવામાં કચ્ચાશ રાખના નથી. પરંતુ તેથી સજ્જનો પોતાની સજ્જનનાં ત્યાગ કરતા નથી. ચંદ્ર અને રાહુ પોતપોતાનો સ્વભાવ મજબૂત કરે છે.

પૂર્ણ પરીક્ષા કર્યા વિના મિત્ર કરવામાં મહા દુઃખ છે.

પૂર્ણ પરીક્ષા વણુ કરી, કરેા ન જગકો મિત્રઃ
દુઃખ નહીં જગ તે સમું, મિત્ર બને જે અમિત્ર. ૪૬

વિવેચન:—મટે મિત્ર કરતાં પહેલાં તે તેની પૂરેપૂરી પરીક્ષા કરવી જોઈએ. તેના સ્વભાવનો, તેની વાંચનચેત્તનો, તેની વૃત્તિયોનો અનુભવ મેળવવો જોઈએ. જ્યાં મુખી હૃદયમાં રહેલી શુદ્ધ ચેતન્ય શક્તિને તેના આસપણને વિશ્વસ ન થાય, ત્યાં મુખી તે મિત્ર થવાને કશુંપણ કયક ગતી યાચ નહીં કે જે એક વખત આપણુ છુવનને સાક્ષી ગણાયે છે. જે આપણાં મુખ અને દુઃખની વાતેનો ઉત્તમ ખજાનો ખાતી કરવાનું સ્થાન છે, અને જે આપણું વિશ્વમુદય છે, જે તે હૃદય અવિશ્વમુ અને નીચ મહુમ પડે તો હૃદયમાં ઉઠે અપત્ત યય છે અને દુઃખને ઉત્પન્ન કરવાનું કારણ થાય છે અને નહક તેને કીચ જેમ કાઢને ફાટી જાય છે તેમ તેની વારી હૃદયને ફાટી જાય છે.

યો મિત્રં કુરુતે મૃદ, આત્મનોઽસદૃશં કુર્યાઃ
દોનં વાપ્યધિકં વાપિ । હાસ્યતાં વાન્યસૌતનઃ ॥

કારણાન્મિત્રતાં યાતિ । કારણાદ્યાતિ શત્રુતામ્ ।
 તસ્માન્મિત્રત્વમેવાત્ર, યોજ્યં વૈરં ન ધીમતા ॥
 વ્રપકારાચ્ચ લોકાનાં, નિમિત્તાન્મૃગપક્ષિણામ્ ।
 મપાહ્નોમાચ્ચ મૂર્તાનાં, મૈત્રીસ્યાદ્ શનાત્ સતામ્ ॥
 યસ્ય ન જ્ઞાયતે વીર્યં, ન કુલં ન વિવેષ્ટિતમ્ ।
 ન તેન સંગતિકુર્યા-દિત્યુવાચ બૃહસ્પતિઃ ॥
 ન યસ્ય ચેષ્ટિતં વિદ્યા-ન કુલં ન પરાક્રમં ।
 ન તસ્ય વિશ્વસેત્ માણો-યદીચ્છેચ્છેયમાત્મનઃ ॥

ઉપર્યુક્ત શ્લોકોનો ભાવાર્થ મનમાં અત્યંત વિચારીને વિશેષ
 જાણે મિત્ર કરવા બોધાયે. સુમિત્રનાં લક્ષણોનો પરિચય કયાં વિન
 મિત્રતા કરવાથી પશ્ચાત્તાપ થાય છે. હૃદયના સ્વયં જાનીને કોઈ જ
 એકદમ વિશ્વાસ ન મૂકવો બોધાયે. જેને મિત્ર કરવાનો હોય તે
 ભૂતકાલીન જીવનચરિત્ર બાણુ બોધાયે. કેટલાક શત્રુનાં ડીકેટીરે
 પોતાના મિત્ર બનીને હિતસ્વી બનીને પોતાની પ્રવૃત્તિને-હીલચાક્ર
 બાણુ લેઈ તે શત્રુને જાણાયે છે. આટલે મિત્ર કયાં પૂર્વે મિત્રો બનનાર
 જોનો ઘણા પરિચય કરવો બોધાયે. દુર્જનનો તે સ્થાનનો સ્થા
 કરીને પણ સજા ત્યજવો બોધાયે. કહ્યું છે કે—

હસ્તાં દસ્તસદસેણ । શતદસ્તેન વાજિનઃ

નૃત્રિણો દશદસ્તેન । સ્થાનત્યાગેન દુર્જનઃ ॥

બને ત્યાં સુધી ઘણા દાહનો પૂર્ણ પરિચય કયાં વિન આયુધ
 લશ્મી, ગદાચિત્ર, મંત્ર, આપદ, મૈથુન, દાન, માન અને અપમાનની
 વાત મિત્રને પણ કહેવી નહીં. કહ્યું છે કે—

આયુર્વિષં ગૃહચિત્રં । પંચમોપચ મૈથુને ।

દાર્દ માનાગમાનોચ । નવ ગોપ્યાનિ કારયેન્ ॥

મિત્ર કેવો હોવો જોઈએ તે સંબંધી મુનિ રત્નચંદ્ર ૬૭ નીચે પ્રમાણે જણાવે છે.

યોમૈત્રો વિપતે વિપતિ સમયે પ્રેમ્ણાસદાનિર્વહે-
દર્તુદુઃસ્વપ્નેષ્યતે યદિ શિરોદાનુંહિ સજ્જોભવેત્ ॥
નેતુંયઃ મુહુર્દંયનેત મુપપે રુદ્વાદુરાચારતઃ
સન્મૈત્રો પદનહંતિ સિતિનલે દક્ષઃ સ એવોત્તમમ્ ॥

કેવળ મનુષ્યો મિત્રતાને લાયક નથી તે જણાવે છે.

યે ક્રૂરા વ્યભિચારિણાં વ્યસનિનો વિશ્વાસપાતેરતા ।
મિથ્યામાપણકારિગથ મલિનામાપાદિનોમાનિનઃ ॥
લુપ્થાઃ સ્વાર્થપરાયણાઃ પરહિતં નિઘ્નંતિ યે નિર્દયઃ ।
મૈમ્માં તે મનુજાઃ પરીક્ષ્યશૃદ્ધિણા ષડ્ધ્યાઃ સદાધેયસે ॥

કુદ મૈત્રીનું શું ? કહી આવે છે તે નીચે પ્રમાણે શ્લોકમાં જણાવવામાં આવે છે.

મણ્ડપાતંદિહુલં વિનશ્યતિ યથા દુષ્ટૈઃ મુતૈરુદ્ધૃત-
માંઘાડશિખિતયા મુતથવનિના વેદ્યાદિસંસર્ગતઃ ॥
પાત્તજ્ઞેનમનિર્વરોડપિનૃપતિ મૂર્ત્યમગ્નીશ્વરૈ
દુર્મિત્તેરમનૈર્વિનશ્યતિ તથા દા માતુષં જોયનમ્ ॥

મૈત્રીના નિર્વાહ કેવી રીતે કરવો જોઈએ, તે રત્નચંદ્ર ૬૭ કૃત શ્લોકથી જણાવવામાં આવે છે.

યેનિષ્ઠે ભરતરંકપયનઃ સ્વાયં રહસ્યં સ્ફુટં ।
શુન્વા ચિત્તપટાન્તરે સ્વ મુનરાં ગોપાયનસ્તત્પુનઃ ॥
યેયોગ્યાનુસદો વિયોચિતરતો ગૃહ્ણાન્નિષ્કર્તવિતાં ।
પ્રસાદાત્કુલમ્ વાસ્તવગુર્ભગૈર્ગતયોઃ શુસ્તિરા ॥

પોતાની છાનામાં છાની વાત હોય તે યોગ્ય મિત્રની આગળ જાહેર કરતાં જેઓ જરા માત્ર અચકાય નહીં, તેમજ સ્વમિત્રની ગુપ્ત વાતને હૃદય પટમાં એવી રીતે ગુપ્ત ગોપવી શખે કે તે વાત જાહેરમાં ન લાવવી હોય તો મરણપર્યંત પણ જાહેરમાં ન આવવા દે. પોતાને ત્યાં પ્રસંગ આવે છતે મિત્રને યોગ્ય ભેટ આપે અને મિત્રને ત્યાં પ્રસંગ આવે તે જે ભેટ આપે તે હૃદયથી સ્વીકારે, ઉચિત રીતે મિત્રની પ્રસંશાથી તેના ગુણોને વિસ્તારે, આવી રીતે પરસ્પર હૃદયમાં ભેટ રાખ્યા વિના ગુણોની આપ લેની સાથે સરલતા રાખવામાં આવે ત્યાં મિત્રતા બધાય છે અને નભે છે. ઉપર પ્રમાણે મિત્રનાં લક્ષણો અને તેના વ્યવહાર જાણી મિત્રતા કરવી જોઈએ. દુર્જન મિત્ર જો કદાચ બન્યો તો તેના સમુ કોઈ દુઃખ નથી; કારણ કે જે મિત્રનો દુરમન થઈ જે કંઈ અશુભ કરે છે તેને અન્ય કોઈ તટસ્થ સમજન કરી શકતો નથી.

મુખ અને દુઃખ કરનારા સંબંધીઓને જણાવે છે.

મિત્ર, નારી, ને શિષ્ય ત્રણ, મુખ કરનારા હોય;
પણ દુઃખ દેનારા બને, એ સમ વિદ્ય ન કોય. ૪૭

આ વિદ્યમાં પોતાનો વહાલો મિત્ર, પોતાની સ્ત્રી અને ગુરૂને શિષ્ય, એ ત્રણ મુખ આપનારા દેખાય છે પણ જો તેઓ નીચ નીકળે તો તેના જેવા દુઃખને દેનારા બીજા કોઈ હોતા નથી. ગૃહસ્થોને મિત્રની પેઠે સ્ત્રી પણ મુખકારિકા હોય છે અને સાધુઓને, ગુરૂઓને શિષ્ય મુખકારક હોય છે. મિત્રની પેઠે સ્ત્રીમાં પણ સમજનતા હોય ■ તો તે મુખકારિકા બને છે, સ્ત્રીમાં વિશુદ્ધ પ્રેમ હોવો જોઈએ. વિશુદ્ધ પ્રેમ વિના સ્ત્રીનું જીવન શોલી શકતું થી. કોપ, માન, ઈર્ષ્યા, અસંતોષ અને શંકારહિત પ્રેમને વિશુદ્ધ પ્રેમ કથવામાં આવે છે. ગૃહિણીનાં કર્તાવ્યો નીચે પ્રમાણે છે.

મન્તવ્યા જનર્નાવ સામ્પ્રતમસૌશ્વશ્રૂઃ પ્રવૃજ્યોત્તમા ।
સંસેવ્યઃશ્વસુસ્તુતાતસદશઃ પૂજ્યઃ કુલીનસિયા ॥

વાન્યઃ સ્ત્રીયપતિ દંદિમદ્રુસમઃ સેન્યકરદૃપાસદા ।

યેન્યેપિસ્વજનાઃ સુધામયાદના દૃપાઃ મમોદેન તે ॥

વધુએ પરણ્યા પૂર્વે સ્વમાત્ર પ્રતિ જેવી પુત્રવપુત્રિ ધારી
હતી તેવી સામુપર સખવી બેઠએ. પતિના પિત્રને સ્વપિતા સમાન
બાળી તેમની સેવ કરવી બેઠએ, કુદીન સ્ત્રીએ દુરવ્યમાં પતિને પ્રમુ
સમાન માની તેની આત્મા પ્રમાણે વર્તવું બેઠએ અને દીવર, નેશાદી
નજીક વગેરેની સ્થળે થયાથેઝ ઘરતા વિવેકથી વર્તવું બેઠએ.
સુધીસ સ્ત્રી ઘરમાં ઘરેલું વચ વગેરે માટે કલેશ-દીસ કરતી નથી,
જે મને છે તેમાં સંતોષ માને છે અને ઘરતાં કર્નવ્યકાયો ને કુષ
લીને ત્યાં કરીને કરે છે. પોતાની કોઈ ટીકા ન કરે એવી રીતે વર્તે
છે. પ્રભુને નમ્ર થાય તે પછી તે સુખમાંથી અનુભવ શબ્દોને બહાર
દાહતી નથી, કોઈની નિંદા કરતી નથી અને કોઈ નિંદા કરે તે તેમાં
ભાગ લેતી નથી, પરપુરુષની સાથે કોઈની થકા પટે એવી રીતે
વર્તતી નથી, પતિના કુખ દુઃખમાં સમાન બાગ લેનારી થાય છે,
તેથી તે અર્ધાંગના દહેવાય છે, પતિના હૃદયને વિષમસંયોગમાં
શાંતવન આપે છે, દરેક બાબતમાં પતિને સાહાય્ય કરનારી થાય છે.
પતિના આત્માની સાથે મનની સાથે અને કાયાની સાથે પોતાનું
અંત્ય કરે છે-પ્રમ, શઠા, સરલતા, કૌમલ્ય અને નમ્રતાને ધારણ
કરી કુદુંબમાં પ્રસન્ન બને છે, પતિના મર્વ બાબતોના આશયોને
અને ચેષ્ટાઓને બાળી શકે છે, સહન શીલતાથી અને ગંભીરતાથી
કુદુંબની મહત્તા આવે છે, બાલ બચ્ચાં. નોકર સંબંધી જાનોની
સાથે યોગ્ય રીતે વર્તે છે અને સર્વના વાહ સંપાદન કરે છે, ગૃહની
દેવી તરીકેના સર્વ કુલોને સંપાદન કરે છે અને પતિને સુખ શાંતિ
આપવા સ્વકર્મ બેઠેને કરે ॥ એવી પતિમત્તા સ્ત્રીથી તેલું ઘર શેષી
શકે છે. પતિમત્તા સ્ત્રી સાસુએ સાંપેલું કાર્ય ચીવટથી કરે છે અને
ઉદારતાથી દેરાણી ચેષ્ટાઓને મદદ કરે છે, નજીક વગેરે કડીન
શબ્દો કહે ॥ તે શાંતિથી સહે છે અને યોગ્ય મીઠા શબ્દોથી

આપે છે, કુટુંબકલેશ ટાળવામાં પોતાના વિચારોનો સદુપયોગ કરે છે, નવરાશ મળતાં પ્રભુને લગ્ન છે, બાળકો અને બાલાઓને નીતિ શિક્ષણ મળે છે, કોઈ જુરી સખીની બદસલાહને માન્ય કરતી નથી, કાચા કાનની અને અસ્થિર મનની થતી નથી, વધીકોની મર્યાદા રાખીને કુટુંબની ચડતીમાં આત્મલોભ આપે છે, શીયલરૂપ આશ્રય તેજ મહાનુભવ છે, સ્વપતિને વ્યાપાર વગેરેમાં સાહાય્ય આપે છે પતિની આરાને માન્ય કરી પ્રવૃત્તિ કરે છે, દુઃકારાં, મહેલું, ગાળો વગેરે તેને વાથરે પણ જતી નથી, પોતાના પતિને દુષ્ટ દુર્ગંધ બચાવ મનુષ્યોથી બચાવવા સલાહ આપે છે, પતિની સાથે વિવેકથી વર્તે છે. પોતાના ઘરની આબરૂ વધે એવા સર્વ પ્રયત્નો તે સેવે છે.

હૃદયને સર્વ બાબતોમાં આશ્વાસન આપે છે, પતિને ધર્મમાં સ્થિર કરે છે, પતિને અનુકૂળ પુષ્ટ ભોજન આપે છે, હેશકાલાનુસાર ઝંડી રીતે વર્તવું તેની પૂર્ણ માહિતી મેળવે છે, પતિની પ્રકૃતિ બધાં આકરી થઈ હોય ત્યારે ક્ષમા મોનવું સેવન કરે છે અને પ્રસન્ન પાત્રી પતિને પોતાના આશયો જણાવે છે, પતિની આવક પ્રમાણે ખર્ચ કરે છે, પતિની સાથે મિત્ર બાબતુ કરે છે અને અતિથિયોનો સત્કાર કરે છે, પતિને સુખ શાંતિ મળે એવી રીતે વર્તનારી સીધી પતિને સુખ થાય છે અને પતિમતાના ગુણોથી જાણી સીધી પતિને સુખ થતું નથી પરંતુ મહા દુઃખ થાય છે, સુલક્ષણોવટે સુક્ત શિષ્યથી ગુરૂને સુખ મળે છે, વિનય, વિવેક, વૈયાવૃત્ય, શ્રદ્ધા અને ભક્તિથી શિષ્ય પોતાની ક્ષેત્ર બનાવીને ગુરૂને સુખ આપે છે, ગુરૂની શ્રદ્ધા વિનાનો શિષ્ય નકામો છે, ગુરૂના પર શિષ્યનો પૂર્ણ પ્રેમ હોય છે તે તે ગુરૂના હૃદયને આનંદ આપી શકે છે, ગુરૂની આરા પ્રમાણે વર્તનાર શિષ્ય હોવો જોઈએ, પોતાના ગુરૂની પ્રતિક્ષા કીર્તિ વધારનાર શિષ્ય હોવો જોઈએ, ગુરૂના મુખે મુખી અને દુઃખે દુઃખી થનાર શિષ્ય હોવો જોઈએ, ગુરૂની મરણ સાચવનાર શિષ્ય હોવો જોઈએ, ગુરૂની ભક્તિનો ભૂખ્યો શિષ્ય હોવો જોઈએ. ગુરૂની પાસે રહી ગુરૂનું હૃદય લેનાર શિષ્ય હોવો જોઈએ. ગુરૂના દ્રોહીઓ અને પ્રતિપક્ષીઓનો

સંગે ન દેશ્વાર મુશિખ હોય છે. ગુરૂની નિન્દાને કદાપિ મુશિખ સાંભળતો નથી. ઉપર્યુક્તગુણવિશિષ્ટ શિષ્ય પોતાના ગુરૂને મુખ આપે છે, અને મુશિખ પોતાના ગુરૂને પગલે પગલે દુઃખ આપે છે. તે પ્રમાણે મુમિત્ર મુખ આપે છે અને મુમિત્ર દુઃખ આપવા સમર્થ થાય છે.

બહુસંગતિવાસથી મિત્રની પરીક્ષા કરવી.

માટે મિત્ર પરિક્ષીએ, કરી બહુ સંગતિવાસ;
દિલ ના દુઃખે એકદમ, ભોળાધ્યાની આશ. ૪૮

વિવેચન:—તે માટે ભોળાધ્યાન મુખમય બનાવવું હોય તો જેની સાથે મિત્રપ્રધિએ શુદ્ધાઓ તેને તમારું હૃદય એકદમ પરીક્ષા કર્યા વિના સોંપશે નહીં. પ્રથમથીજ તેનામાં પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખ્યો નહીં. તેની સાથે પુષ્કળ સંબંધમાં આવી તેની ઉચ્ચતા અને નીચતાનો અનુભવ હોવો જોઈએ, અને જ્યારે તે વિશ્વાસુ મિત્ર તરીકે રહેવા લાગ્યો છે એમ જાણ્યું ત્યારે હૃદયનાં દ્વાર ખુલ્લાં કરી યોગ્ય બાબતોનું તેની મનમુખ ધ્યાન કરવું.

મિત્રની પરીક્ષાએ અનેક પ્રકારે થાય છે. મિત્ર પોતાની આગળ જેટલું બોલે છે તેટલું સાચું છે કે કેમ ? તેની જ્ઞાનગ્રીમાં તપાસ કરવી. પોતાનો મિત્ર સત્યવાદ છે કે અસત્યવક્તા છે તેની અનેક બાબતો વડે તપાસ કરવી. પોતાના વિના અન્ય મનુષ્યોના સંસર્ગમાં આવીને તે કેવા વિચારો વ્યક્તિય છે ? તેના અન્યમિત્રો આગળ પોતાના માટે કેવો અભિપ્રાય ધરાવે છે ? તેની પરીક્ષા કરવી. તેની આગળ પોતાનું જુરૂ બોલે એવા મનુષ્યો એકવવા અને પશ્ચાત્ તેઓની સાથે કેવી રીતે વહે છે તેની તપાસ રાખવી. તેની અહંબુજાનું એકવવાવાળા મનુષ્યો કેવા વિચારવાળા અને કેવા અચારવાળા છે તેનો અનુભવ કરવો. મિત્ર થવા આવેલ મનુષ્ય બોલ્યા પ્રમાણે અચારમાં મૂકી બતાવનાર છે કે હજી તણાઈ મારનાર છે ? તેનો અનુભવ હોવો. મિત્ર બનવા આવેલ મનુષ્યમાં પછી ઠાપણ કેટલું છે અને તે પોતાના પ્રતિપક્ષીએ સાથે કેવી રીતે વર્તે છે તેનો જ્ઞાનગ્રીમાં તપાસ

કરવો. મિત્ર બનવા આવનારમાં આત્મભોગ આપવાની શક્તિ છે કે કેમ ? તેનો અનુભવ લેવો. મિત્ર બનવા આવનાર મનુષ્યને જેટલું સંબંધે કેટલી લાગણી છે, તેનો અનુભવ લેવો. મિત્ર બનવા આવનારને પોતાના કયા વિચારો અને કયા આચારો મમે છે. મિત્ર બનવા આવનાર મનુષ્ય નુરુક કે અનુરુક છે ? તેનો અનુભવ લેવો. મિત્ર બનવા આવનાર મનુષ્યમાં ધર્મભાગ, નીતિભાગ, સાદ્યભાગ કેટલું છે ? તેની પરીક્ષા કરવી. લોકોના અશુભ વિચારોની અને દુર્ગુણોની ભેદ પર તુર્ત અસર થાય છે કે કેમ ? તેનો યુક્તિમયુક્તિથી અનુભવ કરવો. મિત્ર બનવા આવનારનો પોતાના વિચારો અને આચારો સંબંધ શો મત છે ? તેનો અનુભવ કરવો. મિત્ર બનવા આવનાર મનુષ્ય સ્વતંત્ર વિચારનો છે કે પરતંત્ર વિચારનો છે ? લોકોના ડગબાંધે ડગી જાય જોવો છે કે કેમ ? તેનો અનુભવ લેવો. મિત્ર બનવા આવનાર મનુષ્યમાં મનુષ્યસ્થાનમાં કયા કયાં કર્મો કરવાની ઈચ્છા છે અને તેની તે ઈચ્છાઓ ખાળીના પરપાટા જેવી છે કે મક્કમ છે ? તેનો અનુભવ કરવો. મિત્ર બનવા આવનારની બાહ્ય તથા આંતરિક સ્થિતિ તપાસવી. જો તે કોઈ રીતે હાનિ કરનાર કદાપિ થાય જોમક હોય અને ઉલ્લુક પોતાના સહવિચારોમાં અને સહચારોમાં ભાગ લેતો અન્યમનુષ્યોનું સ્થાન સુધારનાર હોય તો તેવાને મિત્ર બનવો જોઈએ. મિત્રોએ પરસ્પર મિત્ર બનાવવામાં ઉપરના વિચારો ધ્યાનમાં રાખવા જોઈએ. સૂર-પસહમી-બીરબલની જેમ હાજર જવાળી, નીતિપશયજી, ઉદારવિચારથી સાંકડાવિચારો પર જ મેળવનાર, દેશભક્ત, રાજ્યભક્ત, સ્વદેશનો સાચો હિતસ્વી, વિદ્યોનોની ઉન્નતિમાં આત્મભોગ આવનાર, જ્ઞાનધ્યાનપરાયણ, સ્વશ્રી, જાતમહેનતુ, આડંબર રહિત, અંદગીનો એક આસોશ્યસ શ્વ નકામો ન કાઢવાની તીવ્ર અસાધ્યજો મનુષ્ય મિત્ર થવાને લાયક છે. મનુષ્યનું હૃદય પારખનાર, ઔત્પાદિકી, વેનચિકી, કાર્મણિકી, અને પોરિણામિકી બુદ્ધિને ધારણ કરનાર અને બહુશ્રુત મનુષ્ય મિત્ર થવાને તૈયાર મિત્ર થવાને લાયક અને છે એમ પ્રસંગોપાત જાણકારોમાં આવે છે.

કંટકસમ મિત્રોનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.

દુષ્ટ જનોની મિત્રતા, પગ પગ દુઃખ દેનાર;
કંટક વૃક્ષો સંગતે, વાગે કાંટા ધાર. ૪૮

વિવેચન:—જગતમાં નીચ મનુષ્યોની સંગતિ ડગલે ને પ
દુઃખને દેનારી છે. જેમ કાંટાની સેજતથી કાંટા વાગ્યા વગર
નથી તેમ નીચ મનુષ્યની સંગતિ, નીચતા પ્રકટાવી દુઃખને
દી નીવડે છે. નીચ મનુષ્યની સંગતિ માટે આગરશ્યન નામે
ધ્યક્ષ કહે છે:—

"Bad company is like a nail driven in to a
plank, which after the first and second blow, may
be drawn out with little difficulty, but being once
driven up to the head, the pincers cannot take
hold to draw it out, but which can only be done
by the destruction of the wood."

"કુસંગ એ એક સાકડાના સ્પર્શમાં બેસાડેલા લોહના ખી-
ની નુસ્ય છે, જે ખીટા ઉપર પહેલો અને બીજો ઘા માર્યા પછી
ને પાછો કાઢી લેવો હોય તો તે ઘોડી પસાડાના એ નીકળી શકે,
પણ એકવાર તેને માર્યો છુક સળંગ બેસાડ્યા પછી પાછો કાઢવો
હોય તો પછી સાવચેતીની યોગ્યતામાં પણ આવી શકતો નથી, અને તે
સાકડા ભાગ્ય સિવાય તે પાછો નીકળનાર નથી." માટે નીચની
મિત્રતા ઉપર મૂળ ઘાલી ન બેસે તે માટે સાવચેતી સખી જાણવી
તેથી મિત્રતાને ટાળવા પ્રયત્ન આદરવો. જેવી રીતે કામગીરી સેજ-
તથી હાંસલ કરવા પડે છે તેવી રીતે તેવા મનુષ્યની સેજતથી
સંબંધનને ખમવું પડે છે. કદાચિ દુર્જન મિત્ર વિદ્યથી અત્યંત
હોય તો પણ તેને ત્યાગ કરવો. મિત્રથી અત્યંત સર્વ શું ભયંકર
નથી ?

કાંટાળાં વૃક્ષોની પાસમાં રહેતાં જલ્દી સાવચેતીથી છુટાં વગે-
રેથી રહેવું પડે છે. કાંટાળાં વૃક્ષોને કાંટા લગાડવાને ધર્મ છે માટે

તેની પાસે બેસતાં ઉડતાં બહુ આવધાનતા સંખવી. આરાં વૃક્ષ પાસે કાંટાળાં વૃક્ષ હોય છે. કાંટાળાં વૃક્ષને ઉછેરવાની મહેનત કરવી પડતી નથી. તેમ દુઃખન મિત્રોને મેળવતાં મહેનત પડતી નથી. શેઠ ચિંતા દુઃખ વગેરે ન યાગ એવી રીતે દુઃખોની સાથે વર્તવામાં કાળજી રાખવી.

પરદેશી યુવરસન કુમિત્રનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.

પરદેશી યુવર સમો, મિત્ર કરતાં દુઃખ;
મર્મ હણી મૃત્યુ કરે, મળે ન ક્યારે મુખ. ૫૭

વિવેચન:—જે મનુષ્યે પરદેશી યુવર જેવા છે, તેઓની સાથે મિત્રી કરવામાં આવે તો દુઃખને દેનારા થાય છે. પરદેશી યુવરના કાંટાનો એવો સ્વભાવ છે કે જો તેનો એક પણ કાંટો વાગ્યો હોય, અને જો તેને કાઢવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે તો બહાર નિકળવાને બદલે ઉંચે ને ઉંચે પેસે છે, અને દુઃખને દૂર કરવાને બદલે દુઃખને વધારનાર થાય છે. પરદેશી યુવર સમાન મિત્ર કરતાં દુઃખ પડે છે. પરદેશી યુવર સમમિત્ર, પ્રસંગે વિરૂદ્ધ પડીને હૃદયનો મર્મ હણીને મૃત્યુ સમર્પે છે. તેવા મિત્રથી પગલે પગલે દુઃખ થાય છે, પણ ક્યારે મુખ મળતું નથી. શુભસત વગેરે દેશોમાં પરદેશી યુવરની વધી ઉત્પત્તિ છે. દેશી યુવર કરતાં પરદેશી યુવર તો બહુ વસમો હોય છે. પરદેશી યુવરનો કાંટો જો પગમાં ઉંચે પેસી ગયો હોય છે તો માસનો ખાટલો આવે છે. પરદેશી યુવરનાં ક્ષોભને ઢેડ લોકો વગેરે નીચળતિ ખાય છે. પરદેશી યુવર સમા મનુષ્યો બહુ કવેશી હોય છે. તેઓની સાથે સત્વન સંતોષી મનુષ્યોનો મેળ આવતો નથી. પરદેશી યુવરના જેવા કંટક મનુષ્યોને મિત્ર ન કરવા જોઈએ. પરદેશી યુવરનો વાડને સ્થાને ઉપયોગ થાય છે, તેમ તેવા મનુષ્યોનો મિત્રની રક્ષામાં વાડના સ્થાને ઉપયોગ કરવાની જરૂર છે પરંતુ તેઓને મિત્ર કરવાની જરૂર નથી. આધ્યાત્મિકદષ્ટિએ રોદ્રપરિણામને પરદેશી યુવર અવબોધવાં. હિંસાનુબંધિરોદ્રધ્યાન, મુખનુબંધિરોદ્રધ્યાન,

અસ્તેશ્વરુષીદ્રધ્યાન અને પરિવ્રજનુષીદ્રધ્યાન એમ
દૈદ્રધ્યાનના ચાર ભેદ પડે છે. દૈદ્રધ્યાનપરિણામથી આત્માને શાંત
ચિત્તથી દેશીલક્ષણવ્યવેશિમાં જતા માત્ર પણ શાંતિ મળતી
નથી જેને દૈદ્રપરિણામના કાંટાઓ વાગે છે તેની શુદ્ધશુદ્ધિ નાશ
પડે છે, અને તે અશુભકર્મના વિષકો ભોગવે છે. દૈદ્રધ્યાન
પરિણામનાં ફળ મહા માદાં આવે છે. દૈદ્ર પરિણામ રૂપ મિત્રની
સખતિથી આ વિશ્વમાં કોઈ જીવ મુખી થયે નથી અને ઘવાને નથી.
જેને દૈદ્રધ્યાનના કાંટા લગે છે તેનું મન જતા માત્ર પણ સ્થિર
રહેતું નથી જાવથી પરદેશી ગુપ્ત તે દૈદ્ર ધ્યાન છે. દૈદ્ર ધ્યાન કર-
વામાં નિમિત્તભૂત થતા મનુષ્યો પણ તેવા છે. દૈદ્રધ્યાનથી આત્માની
સાત્ત્વિક શક્તિઓનો નાશ થાય છે. માટે સાત્ત્વરું ચરણ સ્વીકારીને
દૈદ્રધ્યાનરૂપજીવ ગુપ્તના કાંટાઓથી દૂર રહેવું જોઈએ.

ગુહાન સરખા મિત્રોને આકર કરવો જોઈએ.

ગુહાન સરખા મિત્રના, કાંટા ધીજ સમાન;

મુવાસ અર્પી જીવને, રાખે મુખમાં માન, ૫૧

વિવેચન:—ગુહાન સરખા મિત્રો છે તે મિત્રને મુખમાં સખે
છે. ગુહાનમાં જેમ રક્તતા હોય છે તેમ મિત્રોમાં પ્રેમની રક્તતા હોય
છે. ગુહાનને કાંટા હોય છે તેમ મિત્રોને ધીજ રૂપી કાંટા હોય છે. ગુહા-
નને જેમ મુવાસ હોય છે, તેમ પ્રિયમિત્રોમાં સ્વાર્પણ, ત્યાગ, કપા-
લક્રિય અને પ્રેમરૂપ મુવાસ હોય છે. એવો આત્મપ્રેમી પ્રસંગે અનેક
કુખોમાંથી બચાવીને મુખમાં મુખે છે. પ્રિયમિત્રરૂપ ગુહાનને ચિખા-
મણ રૂપ કાંટા તે હોય છે તેમ છતાં તેની પ્રિયતા, સહાયતા તો એક
સરખી રહે છે. ગુહાન પુષ્પો સવને એક સરખી મુગધ આપે છે તેમ
ગુહાન સરખા પ્રિય મિત્રો સર્વ જીવોને ગુહાની મુગધ આપે છે.
ગુહાનનાં પુષ્પો સર્વ દેવોને ચડે છે. તેમ ગુહાન પુષ્પસમાન મિત્રો
વિશ્વમાં સર્વ મનુષ્યોને પૂજ્ય હોય છે. મુનિઓમાં ગુહાનના રંગની
ચેડે શુદ્ધ રંગરૂપ રક્તતા પીવેલી હોય છે. મિત્રોમાં શુદ્ધપ્રેમ, શુદ્ધ

રાગ હોય ॥ તો તેઓની આંખો અન્ય લવમાં અવતાર લીધે છતાં એક બીજાને તુલ્ય ઓળખી શકે છે. દૃઢપ્રેમવિના મિત્રતા હોતી નથી. પ્રેમથી શ્રદ્ધા, પૂજ્યતા, સહાનુભૂતિ વગેરે ગુણો પ્રકટે છે. એક બીજાના હજારો અપરાધોને પણ પી જનાર પ્રેમ છે. એક બીજાના હજારો દોષોને નહીં ગણનાર અને એકીભાવે રસનાર પ્રેમ છે. પ્રેમ છે ત્યાં જીવતી મેરી છે અને ત્યાં પ્રેમ નથી ત્યાં જીવતી મિત્રતા નથી. પરસ્પરમિત્રને એકતામાં જોડનાર પ્રેમ છે. લયલા અને મજલુની પેઠે પ્રેમથી પરસ્પર મિત્રોમાં એક બીજાની સાથે તન્મયીભાવ થાય છે. એક બીજાને માટે પ્રાણપાલ્ય કરાવનાર પ્રેમ છે. પ્રેમવિના પ્રથમ મિત્રોમાં મૈત્રીભાવનું ચિત્તન્ય આવતું નથી. એક બીજાને દેખી ત્યાં સહેજે પ્રેમ ખીંચે છે ત્યારે મિત્રતા બંધાય છે. આંખે આંખ મળવામાં પણ આંખો પરસ્પર પ્રેમી દેખાય છે તો મિત્રતા થાય છે. પ્રેમવિના પરિપક્વ, દુઃખો વેડી શકતાં નથી. મુક્તિમાં પણ પ્રેમવિના આગળ પ્રવૃત્તિ થઈ શકતી નથી. માટે સર્વ પ્રશસ્યસંબંધોમાં પ્રેમની આવશ્યકતા છે. બન્ને મિત્રોમાં એક સ્વરૂપે રમનાર તો પ્રેમ છે. પ્રેમ રસવિના મિત્રતામાં રસ આવતો નથી. પ્રેમરસવિનાની વાતોઓ તો લુલુપ્તા જેવી લાગે છે. આ ઉપરથી અવગ્રહારો કે પ્રેમવિના મિત્રતા સંબંધ નથી. એક પ્રભુને પ્રગટાવવાની પેઠે વિશુદ્ધપ્રેમને પ્રગટાવવામાં આત્મલોભ આપવો પડે છે. વિશુદ્ધપ્રેમ વાળા શુભાખ સરખા મિત્રોના સહવાસથી આનંદ ખુમારી પ્રકટે છે અને તેથી સ્વર્ગીય સુખનો એક ન્હાની સરખી સુખડીમાં પણ અડલવ આવે છે. પ્રેમી મિત્રનું યુગલ વનમાં ભટકીને ફળ ફલ ભરીને જે આનંદ માણે છે તે આનંદને શહેનશાહો પણ અનુભવી શકતા નથી. નૈસર્ગિક શુભાખોના સમાન નૈસર્ગિક પ્રેમી મિત્રોની ગોખીમાં જે સુખ મળે છે તે સુખને લક્ષ્મીવંત અને સત્તાધીશ પામી શકતા નથી. પ્રભુમસ્તભકતપ્રેમીઓના લાઘ્યમાં નૈસર્ગિક સુખ લખાવું છે. શુભાખપુષ્પસમાન મિત્રોથી ઘેરા દૂર રહેનારા મનુષ્યોને પણ તેઓના ગુણોની મુવાસ આવે ॥ માટે તેઓને પણ ધન્યવાદ થટે છે, કે તેઓ શુભાખોની પાસે રહેવાને ભાગ્યશાળી થયા છે. શુદ્ધપ્રેમ

જેઓ પ્રકટાયે છે તેઓને તેવા મિત્રો મળે છે 'વાદ્યો મા-
વના વસ્ય સિદ્ધિર્નયતિ તાદ્યો' જેને જેવી ભાવના હોય છે તેને
તેવી સિદ્ધિ મળે છે. મુશળ સરખા મિત્રો યત્નવા તેવા મુશ્કે પ્રકટાયે
છે તેને તેવા મિત્રો અવશ્ય મળે છે.

કમલ સમાન મિત્રનું સ્વરૂપ કહે છે.

કમલસમ મિત્રોં ભણા, રહે નિર્લેપ સદાય:

હસોને રાજી કરે, નિર્મલ સદા મુહાય. ૫૨

વિવેચન:—કમલનો સ્વભાવ નિર્લેપ છે તે હસોને વિસતાંતુ
વગેરે સમર્પણે રાજી કરે છે. કાદવથી વૃદ્ધિ પામી વધે છે છતાં નિર્મલ
રહે છે. તાવનું કમલ સમાન મિત્રો વિશ્વમાં મિત્રની દરજ્જા અદ્ય કર-
વાને મટે ભણા હોય છે. તેઓ મિત્રોના મર્વાઓમાં પોતાની શક્તિ
પ્રતિ મુલ્ય કરે છે. બેદખતું માનવા નથી તેઓ મિત્રોના મર્વાઓમાં
કેમ, કંઈ, કુસંધ આદિઓથી નિર્લેપ રહે છે. પોતાના આત્મ
સમાન હસમિત્રોને મનઃકમાં રાખે છે અને બેદખત, કામ ગેરરૂપ
અન્યો દૂર કરી નિર્લેપ રહે છે.

જેમ જલમાં કમલ રહે છે તેમ જલથી નિર્લેપ રહે છે. વિસ-
તાંતુ વગેરેથી કમલ રાજી કરે છે તેમ કમલસમાન નિર્લેપ મિત્રો
આ વિશ્વમાં રાગદ્વેષથી ન્યાસ રહે છે. વિશ્વમાં કમંચોગીઓ બનીને
નિપ્રામયણથી સ્વાધિકારે મર્વાઓ કરે છે પણ અન્તરમાં કોઈ
પણ પ્રકારની અસહિન શખના નથી આ સંસારમાં અસહિનિન્યા
કર્મો કરતાં કોઈ જાનું બધવ પ્રમ થતું નથી. અસહિનિન્યા કર્મ
કરવાને મર્વાઓને અધિકાર છે જેમ બચવાગીન્યા વિવેચનમાં
નિલકે સમ્યક્ વર્ણન કર્યું છે. કમંચોગી મુખિએ વિશ્વમાં સર્વ
કામોને કુલકર્મના અનુકરે કરે છે પણ તેમાં તે જાણવા નથી ઉત્કુ-
તેથી તેમના આત્માની મુદ્દના મળે છે. મિત્રકમંચોગીઓ મિત્રો
મટે કુલકર્મના અધિકાર પ્રમલે જે જે કામો કરતાં ય? તે કરે
પરંતુ તેમાં તે હેતુ નથી. મટે તેઓને કમલસમાન નિ

કહેવામાં આવે છે. આત્માનો સ્વભાવ, કમલની જેમ નિર્લેપ છે. આત્મા પોતાના શુદ્ધોપયોગવડે સર્વકર્તાવ્યકર્મોને કરે છે પરંતુ તેમાં તે લેપાતો નથી. ભરતરાજ, કૃષ્ણ, શ્રેષ્ઠિક વગેરે સમ્યક્ત-વિવેકી આત્માઓ કમલસમાન નિર્લેપ હતા એમ અપેક્ષાએ કહેવામાં આવે છે. કમલસમનિર્લેપકર્મયોગીઓ સ્વાત્મમિત્ર રૂપ હોવાને અનેક પ્રકારના શુદ્ધોપયોગના વિચારે આપીને પ્રમુદિત હોય છે. મિત્રોએ વિશ્વમાં શુભાશુભમાં મનની સમાનતા રાખી કમલ જેવા બનવું જોઈએ. કમલ સમાન બનવાથી આશા સ્વાર્થ વગેરે હોયોને નાશ થાય છે. સર્વ મનુષ્યોને કમલ પ્રિય લાગે છે અને સર્વ મનુષ્યોને સુગંધી આવે છે, તેમ કમલ સમાન મિત્રો પોતાની પાસે આવનારા સર્વ મનુષ્યોને શુભોની સુવાસ આવે છે. તેઓ સર્વ મનુષ્યોમાં શાહ્ય-પ્રિય થઈ પડે છે. માટે કમલસમાન મિત્ર રૂપ પોતે બનવું જોઈએ અને સ્વમિત્રોને કમલ સમાન નિર્લેપ બનાવવા જોઈએ કે જેથી તેઓ સંસારમાં રાગદ્વેષથી લેપાય નહીં. આધ્યાત્મિક શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરવાથી અને તેનું મનન કરવાથી કમલ સમાન નિર્લેપતા ધારણ કરવાને આત્મા સમર્થ બને છે. દૂરથી પશુ પ્રીતિ કરીને સૂર્યની સાથે કમલપ્રીતિ નભાવે છે. ચક્રોર અને પર્વત-ગીચો ચંદ્ર તથા દીપકની સાથે પ્રીતિ કરીને નભાવે છે તેમ પ્રીતિને નભાવવી જોઈએ કહ્યું છે કે:—

કર્તવ્યા સ્વભૂતૈવ ધર્મવિમુક્તૈર્મૈત્રી વિચારં વિના ।
જાતા ચેત્ સહસા કયંચિદપિવા પ્રાણાન્તકષ્ટેઽપિસા
સંરક્ષ્યા નિઝમિત્ર નિષ્ઠુરહદિ સ્નેહેપ્યલબ્ધેમના
મેતદ્વીતિસમાધયેણ કમલાયેષુ સ્થિરા દૃઢયતે ॥

એક પાક્ષિકી પ્રીતિ કરીને કમલ, ચક્રોર અને પર્વતગીચાની જેમ નિર્લેપી જોઈએ તે માટે એક કવિ કહે છે કે:—

પદ્મસૂર્યનિરીક્ષણે વિકસિતં સૂર્યેન પદ્મેક્ષણે.
ચન્દ્રર્વાક્રપચક્રોરકઃ પ્રમુદિતમન્દ્રો ન સંપ્રેક્ષ્યતમ્ ।

દુષ્ટો દોષ નિરોક્તેન શલ્ભો દોષસ્તુ તદાહકઃ
કિં વંપસ્ય મિદં મહત્તરપદો ન પ્રીતિવિચ્છેદકમ્ ॥

કમલની પડે નિવેંપ પ્રીતપી તથા એક પાસિકાદિપ્રીતિને
ખાંસી કરી મિત્રો નિવેંપપણે સહેજે મિત્રકર્તાવ્યોને કહે છે. તે અત્ર
જાણવામાં આવેલ છે.

જલે દુગ્ધથી મિત્રતા, કરી બળે તે પહેલ;
એવા મિત્રો વિશ્વમાં, મળવા બહુ મુશ્કેલ. ૫૩

વિવેચના:—દુધ જળની સાથે સંબંધમાં આવતાં પોતાની
મધુરતા અર્પે છે, અને એકમયરૂપ બને છે. અગ્નિને સંયોગ થતાં
દુધને બળનું જોઈ જળ, મિત્ર ધર્મ સમજી પ્રથમ બળે છે. મિત્ર
પ્રાપ્તર પોતાનું સ્વાર્થજી કહે છે. પોતાના પ્રિય જળમિત્રને આપણીમાં
જોઈ પોતે બળવાનું શરૂ કરે છે, ઉભરાવા લાગે છે, પણ પર અર્થે
જેનો દેહ છે, મિત્રના બલ પ્રાપ્તિને જોઈ દેહ ધારણ કર્યો છે તેવો તેનો
જેનું મિત્ર હર્ષથી છંડાય છે, અને ઉશ્કરાતા બળતા દુધમિત્રને સાહાય
બાંધી દુઃખ ટાળે છે. બળનાં બચાવે છે. એ રીતે જળ પોતાના
સ્વરૂપનો નાશ કરે છે. એવા જલ સમાન મિત્રો ખરેખર આ વિશ્વમાં
પ્રાપ્ત થવા એ મુશ્કેલ કાર્ય છે. સ્વપ્રાણને સમર્પણ કરી મિત્રને
જીવતા રાખવા એ કંઈ સામાન્ય વાત નથી. ત્યારે મેવાડનો પ્રતાપ
રાણો અરવલ્લીના પર્વતમાં સચીમની સાથે મુદ્દમાં ચડ્યો, ત્યારે બાદ-
શાહી પ્રવંડ સૈન્યથી ઘેરાઈ ગયો. તે વખતે તેના મિત્ર માનસંગ
જાણ્યો પ્રતાપનું છત્ર ચિર્ષ પર બહાનું તેથી પ્રતાપરાણો નાશી
ગયો, અને માનસંગ જાણ્યો મુદ્દમાં સ્વાહા થઈ ગયો. મિત્રો ! જીવતર
સર્વને પ્રિય હોય છે. કોઈ મરવા ઇચ્છતું નથી, પરંતુ ખરી વખતે,
મિત્રની હાડમારીના પ્રસંગે, તેના મૃત્યુ પ્રસંગે, દેશ ભક્તિ પ્રસંગે
મિત્ર જીવનારે સ્વપ્રાણની આતુનિ આપવામાં આવે છે. ત્યારે જળ
સમાન મિત્ર બની શકાય છે. પ્રતાપને માનસંગ જાણ્યો જેવા મિત્રો

હતા તેથી તેણે મેવાડનો ઉદ્ધાર કર્યો. જળ સમાન સ્વાર્થણ કરનાર મિત્રો મળે છે તો કોઈ બાતનું દુઃખ રહેતું નથી, અને સર્વ પ્રકારની શુભોત્તતિ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે.

ઉત્કટ મૈત્રીના ઉદાહરણનો શ્લોક અત્ર જણાવવામાં આવે છે.

મૈત્રી લક્ષણમુત્તમં શુભતરં ચેદ્વાંચ્છસિમેક્ષિતું ।
પશ્ય મેમ તદાગ્ર દુગ્ધજલયો રૈકયં સમાપન્નયોઃ ॥
દૃઢુકસ્ય વિનાશનં કિમપરં સ્વાસ્થ્યં સમાલમ્બતે ।
યદ્વા સ્વસ્પતરાપિ કિં વિપમતા મધ્યેડનયોર્વિચતે ॥

ઉપરના વિવેચનમાં આ શ્લોકનો ભાવ સમાઈ જાય છે. દુગ્ધ જલની મિત્રતાનું દૃષ્ટાંત વિચારીને મનુષ્યોએ જલસમાન મિત્ર બનવું જોઈએ અને મિત્રાર્થે આત્મત્યાગ કરવો જોઈએ. મનુષ્યોની બીતરાગદેવપર એકપાક્ષિકી પ્રીતિ પ્રગટે છે. એકપાક્ષિકી પ્રીતિમાં કોઈનો નિષ્કારણ સ્વાભાવિક અધિક પ્રેમ હોય છે અને તે પ્રેમથી સામાને મળવા સર્વ સ્વાર્થણ કરે છે. પ્રેમમાં મરણ્યુતો સ્વાભાવિક છે. દેવ, શુક્ર, ધર્મના પર પ્રેમ ધારણ કરીને આત્માની શુદ્ધતા કરે છે તેઓ મિત્રને ધર્મમાં આકર્ષાને તેને શુદ્ધ-ઉત્તમ બનાવે છે. મિત્રોની સાથે એકપાક્ષિક શુદ્ધપ્રેમધારક મિત્રોની પ્રાપ્તિ થવી મહાદુર્લભ છે. આત્મજ્ઞાની મિત્રો તેવા હોઈ શકે છે.

પ્રમાણિક મિત્રનું સ્વરૂપ કયે છે.

મિત્ર પ્રમાણિક જો મળે, તો સહુ નાસે દુઃખ;
વાત વિસાગો મિત્ર છે, તે વણ મળે ન સુખ. ૫૪

વિવેચન:—પ્રમાણિક મિત્ર મળવાથી સર્વ દુઃખનો નાશ થાય છે. જે મિત્રમાં પ્રમાણિકપણું હોય છે ત્યાં દગો, ફીસાદ, ચેરી અવિશ્વાસ, વિશ્વાસઘાત, સ્વાર્થપણું વગેરે દુર્ગુણોને તિલાંજલિ આપવામાં આવી હોય છે, તેથી પોતાના મનમાં કોઈ પણ બાબતની વિશ્વસતા રહેતી નથી. અને નિશ્ચિતપણે પોતાના માર્ગમાં રહ

કહેવામાં અતિશયોકિત નથી વાનનો વિશ્રામબૂત પ્રમાણિક છે. પ્રમાણિક મિત્રની પૂજ્યતા માટે જેટલું કટીએ તેટલું ન્યૂન છે. પ્રમાણિક મિત્રના બગથી પ્રમાણિકતા આવે છે અને અનેક દુઃખેને નાશ થાય છે માટે મનુષ્યોએ પ્રમાણિક મિત્રો પ્રાપ્ત કરવા જોઈએ. સત્જનન મિત્રમેળથી આત્માની કેવી ઉન્નતિ થાય છે તે જણાવે છે.

સત્જનનમિત્રના મેળથી, જીવન સફળતા હોય;
' જ્ઞાની મિત્ર મળ્યા થકી, નડે ન નિજને કોય. ' ૫૧

વિવેચન:—સત્જનન મિત્રના સંગથી જીવનની સફળતા થાય છે. જીવનનો ઉદ્દેશ જ્ઞાન, તપ અને ચારિત્ર સેવી આત્મામાં રહેલું પરમાત્મશક્તિ ફારવવાની વધાશક્તિ મહેનત કરી દિવ્ય-ધારે પહોંચવા જીવનપ્રવાહ આગળને આગળ વધારવાનો હર્ષ તે ઉપર શાનુસાર જે આન્તરિક સૃષ્ટિની ગુદિની જરૂર છે, તેવીજ રીતે બહુ સૃષ્ટિની શાન્તિની આવશ્યકતા છે. Man is the creature of circumstances સંયોગો માણસને બનાવે છે. તે પ્રમાણે મિત્રો નીકટના સંબંધી હોઈ સંયોગોની ઉત્પત્તિમાં ભાગ લેનાર છે. સત્જનન મિત્રના સંબંધથી શુભસંયોગો દુર્જનના સંબંધી અશુભ સંયોગો અને અનુક્રમે ક્ષણપ્રાપ્તિ પણ તેજ પ્રમાણે થાય છે. સત્જનનની મિત્રાચારીમાં જીવનમાં કલેશ, દુઃખ, વિહ્વળતા, ઉદાસીનપણું વગેરેને બદલે શાન્તિ, સુખ અને આનંદ નજરે પડે છે. જીવનમાં રસ માદ્યમ પડે છે અને જીવનઝરણું શુષ્ક થતું નથી. કહ્યું ॥ કે,

મહાનુભાવસંસર્ગઃ કસ્ય નોઘતિકારકઃ ।

રથ્યામ્બુ જાન્હવી સજ્ઞા ત્રિદશૈરપિ વન્ધતે ॥

“મહાત્મા પુરૂષનો સંબંધ કોની ઉન્નતિ કરતો નથી ? સર્વની કહે છે. શેરીના પાણીને ગંગાના સંગથી દેવતાઓ પણ નમે છે.”

વંળી સફરગતિથી અવગૃહ લાલો થાય છે. એમરસન કહે છે કે

in good company the individuals merge their
soul into a social soul exactly co-extensive
the several consciousnesses there present.
જાનમાં રજુ છે કે "Keep good company and you
are of the member." સમજનમિત્રની સંગમિત્રી વિશ્વ
માં વિચરતા મનુષ્યોના ગુણ રૂપ ગુણની ખીલવણી થાય છે.
વમથ વાસ અર્થો સ્વજીવન અને પરજીવન રસકમલાગુ કરે
પ્રકાર પ્રકારે છે, અને જીવનમાં લાલિષ્ય અર્થ છે.

જાની મનુષ્ય જ્ઞાનથી સાક્ષાર વસ્તુને પારખી શકે છે. વિવેક-
દેથી સમજાવસ્તુને ત્યાગ કરી પ્રપંચભગથી દૂરતો બને છે,
ને પરિણામે જાની મિત્રના સંગથી અનુપમ આનંદની ખુમારીને
પી બની અનંત મુખોત્સાહ લે છે.

જાની મિત્રથી સર્વ દિશાઓ મુલે છે.

સર્વ દિશાઓ મુજલી, જાની મિત્રથી માન;
સરસ જીવન નવકું થતું, પ્રમદે દૈવિકે તાન. ૫૬

વિવેચન:—જાનથી સર્વ દિશાઓનું જ્ઞાન થાય છે. શારીરિક
જ્ઞાનથી શારીરિક કાર્યો કરી શકાય છે, માનસિકજ્ઞાનથી જીવિતમાં કામો
કરી શકાય છે, અને આત્મજ્ઞાનથી નિવૃત્તિમાર્ગના સેવે સમજી
સંસારની અસરતા, દેહનું નષ્ટપણું, પુણ્ય, પાપ, સુખ, દુઃખ, શરીર
અને આત્માનું લિન્નપણું પરજાય છે અને તેથી તેની ખોટી મમતા,
અગ્રદેષ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ વગેરે અનીતિના માર્ગે પસંદનારા
અને નરકની ખરી દેખાડનારા દુઃખીઓના નાશ કરી શકાય છે. સારા-
સાર વસ્તુનું જ્ઞાન થાય છે. દુનીઆના મધ્યાધિ પડદા પાછળ પ્રકાશ
કરતી દેવી ઝાંખીનું જ્ઞાન થતાં જ સત્ત્વિજ્ઞાનસ્વરૂપમાં હ્રુદય થઈ
એકરંગી બની, દિવ્યઆનંદરસનું પાન કરાય છે, દસ્ય વસ્તુઓની
સલિકતા સમજી પોતાની જાનને દુનિયાના પટમાં લિન્ન માની
જીવનની સાક્ષ્યતા કરાય છે અને અનંત આનંદરસનું અર્પણ કરે.

સ્વરૂપ પ્રકટ કરાય છે, ત્યારેજ તેને મનુષ્યજન્મની કિંમત સમજાય છે, તથા દેખાને પણ દુર્લભ એવા મનુષ્યભવની ઉત્પત્તિ વધારવા પ્રયત્ન કરાય છે. મનુષ્ય પુરુષાર્થ કરી ચતુર્કિંચિત્ સાર્યકંડ પણ મેળવે છે, જીવન તેથી નવત્રું બને છે, અને વિશેષ જીવન લાયક થાય છે. આત્માના પ્રદેશમાં દેવીતાનની મોરલી વાગે છે. તેદ દિવ્ય આજ્ઞાપમાં આત્મા લીન બને છે, અને તે શાન્તસમાધિમાં એકરંગી બની યોગીઓએ પીધેલા અમૃતરસનું પાન કરી અનંત આનંદને પ્રાપ્ત કરે છે. તેનું અત્તાકિક સ્વરૂપ તેના અનુભવીઓ કિંવાય કોઈ જાણી શકતું નથી. ખરેખર જ્ઞાનીઓની સંગતિની મહત્ત્વ મહાપુરુષોએ અત્તાકિક કહી છે તે યથાર્થ છે.

લાખો કરોડો રૂપેયાના વેલવોને ત્યાગ કરીને અને રાજ્યસત્તાને ત્યાગ કરીને આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ માટે મનુષ્યો અનુભવી આત્મજ્ઞાનીઓની સેવા કરે છે, કારણ કે આત્મજ્ઞાન પામ્યાથી સર્વદિશાએ મુક્તિ છે. અજ્ઞાનાવસ્થામાં દશેદિશાઓમાં શૂન્યતા લાગે છે, પરંતુ આત્મજ્ઞાનાવસ્થામાં આત્માનો સાક્ષાત્કાર થવાથી સર્વદિશાઓમાં પ્રકાશાવની ધ્યેયદૃષ્ટિયોગે કંઈક નવું અનુભવાય છે, અને એકાંત જંગલમાં પણ જડ વસ્તુઓના જ્ઞાનના સંબંધે કંઈક અત્તાકિક આનંદ અનુભવાય છે. ગૃહસ્થાવસ્થામાં અને ત્યાગાવસ્થામાં આત્મજ્ઞાન પ્રકટાવી શકાય છે. આત્માના અનુભવજ્ઞાનથી દૈનિક તાન પ્રકટે છે. આત્મજ્ઞાની મિત્રોની સેવત કરવાથી આત્મશક્તિયોનો વિકાસ થાય છે, અને સર્વત્ર પ્રભુમયજીવન અનુભવી શકાય છે. આત્મજ્ઞાનના બળવડે શોક, ચિન્તા વગેરે દુઃખનાં વાદળોને મનપર આવડા જ દૂર હટાવી શકાય છે. આત્મજ્ઞાની મનુષ્યોને મિત્રો કરવાથી સર્વ દર્શનના મતકંઠાઓમાંથી જૂઠું સત્યપ્રભુસ્વરૂપને ઓળખી શકાય છે. આત્માની પાસે મન છે તે સિધ્ધ સમાન છે અને શુદ્ધ બુદ્ધિ છે તે પ્રધાન છે. આત્માનો શુદ્ધોપયોગ છે તે આત્માની પરમાત્મતા કરે છે તેથી તે આત્માનો સત્યમિત્ર ગણાય છે. શુભાશુભ પરિણામ વિના શુદ્ધોપયોગથી કર્તવ્ય કાર્યો કરાય છે, ત્યારે પરમબ્રહ્મ

સંબંધ બાંધવો જોઈએ. જેનામાં કુદ્રતી પ્રેમ ૥ તેનામાં મિત્ર રહે
 જીવવાની શક્તિ રહેતી નથી. અકબર બાદશાહના મિત્રે મનુ
 પામ્યા બાદ અકબર બાદશાહ પછીથી ઘણાં વર્ષ જીવ્યા નહોતા. શ્રી
 હેમચંદ્રપર શ્રી કુમારપાલ રાજાનો અત્યંત પ્રેમ હતો. પોતાના કે
 રૂના મૃત્યુ પછી થોડા વર્ષમાં કુમારપાલ મરણ પામ્યા હતા. તમણે
 મૃત્યુ થવલુંકયો બાદ તુર્ત લક્ષ્મણે સ્વદેહનો ત્યાગ કર્યો હતો. દેહપ
 મિત્રનો સંયોગ જ્યારે આત્મા ત્યજે છે, ત્યારે દેહ પોતાનું મૂળસ્વરૂપ
 બદલી નાખે છે. જગમાં કમલને જે આનંદ પ્રકટે છે, તે સ્વચ્છ
 પ્રકટતો નથી. આત્મા સ્વચ્છસ્વરૂપ મિત્રની સંમતિથી જીવી શકે
 છે. તે વિના જીવી શકતો નથી. સત્-ચિદ્-આનંદસ્વરૂપ આત્મા છે.
 હર્શનરૂપનિરસ્વરૂપ આત્મા છે. પોતાના શુદ્ધસ્વરૂપને
 આત્માઓના મિત્રો ખરેખર આત્માઓ છે પણ જડ પદાર્થો નથી.
 જડ પદાર્થોની અહંતા અને મમતાથી કદાપિ સત્ય શાન્તિનો દમ
 કોઈને મળ્યો નથી અને ભવિષ્યમાં કોઈને મળનાર નથી. જડ પ
 દાર્થો કદાપિ આત્માપર પ્રકાશ કરી શકવાના નથી. આત્માની પત્ત
 પ્રભુતા અને પરમાનંદને સમજવા માટે જડ પદાર્થો કદિ સમર્થ
 થવાના નથી, માટે જડ પદાર્થોની પ્રાપ્તિ માટે જડ પદાર્થોને અને જ
 જીવોને, જ્ઞાની મિત્ર કરી શકતો નથી. જડવિષયોની તૃષ્ણાનો કો
 અંત આવતો નથી. વિષયો પણ આત્માની મિત્રતા સમજવા શક્તિ
 માન્ય થતા નથી માટે વિષયોમાં મુજાઈને જ્ઞાની આત્માઓએ કદાપિ
 આત્માઓપર તુચ્છતા ધારણ કરવી નહિ. આત્માના જ્ઞાનાર્થન
 ચારિત્રગુણોની આત્માની સાથે મિત્રતા છે તે આત્માનો ત્યાગ કરીને
 અન્યત્ર રહેતા નથી. આધ્યાત્મિકદષ્ટિએ આ પ્રમાણે મિત્રની મિત્ર
 અવજોડીને આત્માની મિત્રતા પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ. હરે વ્યાવહારિક
 જલકમલ મિત્રતા સંબંધી સ્પષ્ટ જોષ આપવામાં આવે છે. જલક
 રહેલા કમલની પેઠે સ્વમિત્રોની સાથે મૈત્રી સંબંધ બાંધવો જોઈએ
 સ્વમિત્રોનો કદાપિ ગમે તેવા પ્રસંગોમાં ત્યાગ કરીને પ્રેમી મિત્ર
 જીવી શકતા નથી. ઉત્તમ પ્રેમી સી પોતાના પ્રાણવદલભની સહ
 શરીરની ખાળ કરે છે. તેમ મિત્રો પણ સ્વમિત્રો માટે પ્રાણપંથ

રે છે. પ્રેમી મિત્રોના સહકાર વિના પ્રેમી મિત્રોને ગમતું નથી.
ફર દેશમાં રહ્યા છતાં તે સ્વમિત્રોની સ્થિતિ તપાસે છે. તેમને ફર
રહ્યા છતાં સાકાર્ય આપે છે. મિત્રોના મનને આનંદરસ આપવા
પ્રયત્ન કરે છે.

કુસુમચંદ્ર મેત્રીનું સ્વરૂપ દર્શાવે છે.

મેત્રી કરીને પોયણું, ચન્દ્રધરી વિક્રમાય;

કુદ્રત મેત્રી ના દળે, કરતાં હોડ ઉપાય. ૫૮

વિવેચન:-જ્યારે ચન્દ્ર, અગ્રાશમાં પોતાની આન્તરગ્રિમધોને

ચેષ્ટા દેલાવતો ખીલે છે કે પોયણું પણ પોતાના સ્વરૂપને ખીલવતું
જાય છે. ચન્દ્ર ઉગતાંજ પોયણું સ્વભાવિક રીતે ખીલવા માડે છે.
ચંદ્ર અને પોયણામાં કુદ્રતીરીતે મિત્રતાનો એવો સંબંધ છે કે
એકને વિશ્વાસ થતાંની સાથે પોયણાનો વિશ્વાસ થાય છે, અને એકની
હીલવા થતાંની સાથે બીજાની હીલવા થાય છે. ગુરૂથી કહે છે કે
કોયેટો ઉપાયો કરતાં તેજો વચ્ચેની મિત્રતા દળવી નથી. તેઓની
મિત્રતા અખંડ રહે છે; નારદના જેવા કેટલાક કુલન મનુષ્યો
મિત્રોને પરસ્પર લાગવવા કોયેટો ઉપાયો કરે છે પરંતુ જે કુદ્રતી મેત્રી
હોય છે તે દાણી દળવી નથી. મિત્રોને પરસ્પર વિરુદ્ધ કરવા અંગે
કુદ્રતે એક બીજાની આગમ નિન્દા ક્યો કરે છે અને એક બીજાની
ખૂબ ભલેરે છે. પરંતુ કુદ્રતપ્રેમીમિત્રોની મેત્રી ઉલટી તેથી જ
જામે છે પરંતુ કદાપિ દાણી દળવી નથી. દેશભ્રમથી વિદ્યુત, વજ્ર,
પણ કુદ્રત મેત્રી જેવી હોય છે તેવીને તેવી રહે છે. મિત્રોના સંબંધ
સત્ય, માન, પ્રતિષ્ઠા, દીર્ઘિતિ વગેરેનો નાશ થએલો કે અગ્રાશમાં
તેપણ કુદ્રતી મિત્રોને ખાદ્યાની ઉચિત અમર દેતી નહીં. જો
એક સાહેબ રહેતો હતો. તેના બીજા સાહેબ મિત્રોના સંબંધ
સાહેબના પુત્રને પહેલા સાહેબે અજાણ્યે પડેલા મિત્રોના સંબંધ
દેને પોતાનો મિત્ર થતો હતો તેના સંબંધ દેને મિત્રોના સંબંધ
રહાણ ક્યું અને પૂર્વની પેઠે તેની મેત્રી કરવા નહીં. મિત્રોના
વસિષ્ઠના પુત્રોનો નાશ ક્યો હતો કે મિત્રોના સંબંધ દેને મિત્રોના સંબંધ

અમૈત્રી દર્શાવી નહોતી. પરસ્પરની હાનિ થતાં પણ કુદ્રત મૈત્રી કરે છે. સૂર્યના તાપથી કમલો કદાપિ કરમાઈ જાય છે તેમજ તે સૂર્યના ઉદયથીજ વિકસે છે. કુદ્રત મૈત્રી આગળ બાહ્ય પદાર્થોની અને તેના લાલનો હિસાબ ગણતો નથી. કુદ્રત મૈત્રીમાં પરસ્પરના સ્વ અપરાધોનો હિસાબ ગણવામાં આવતો નથી. કુદ્રતીમિત્રોને પર એક બીજાનું આકર્ષણ થાય છે. કુદ્રતી મિત્રોમાં પરસ્પર કુદ્રતી હોય છે. આવી મૈત્રીનો જો દેશોન્નતિ, ધર્મોન્નતિ, શુદ્ધોન્નતિ જેવાં ઉપયોગ કરવામાં આવે છે તે તેથી પરસ્પરની શુભ પ્રતિષ્ઠા વિના રહેતી નથી. જ્યાં આત્મભાવનેજ જોવામાં આવે છે મિત્રતા તૂટતી નથી. મનની પેલીપાર રહેલા આત્માના દૃષ્ટાંતે પરસ્પર જે મિત્રતા થાય છે તેનો કોટિ ઉપાયે ન શકે તેથી તેથી મિત્રતા કરવા યોગ્ય છે.

કમળે રવિની સાથે કરેલી મિત્રતાના દૃષ્ટાંતથી મિત્રતા પ્રગટે છે.

કમલે રવિની પ્રીતડી, કરી ન છાની રહાય;

રવિ ઉદયે ખીલે કમળ, કુદરત મૈત્રી ન્યાય.

વિવેચન:—સૂર્ય અને કમળની મિત્રતા છાની રહેતી નથી. સૂર્ય ઉગતાની સાથે કમળપત્રો વિકસે છે અને તેથી રીતે સૂર્ય અસ્ત થયા પછી કમળ પોતાના પત્રોને ખીડી દે છે. કુદરતી રીતે કમળ અને સૂર્યનો આવો સંબંધ છે. ઉપર્યુક્ત દૃષ્ટાંતપ્રમાણે પરસ્પર જ્યાં કુદરતી પ્રીતિ હોય છે ત્યાં કુદ્રતી મૈત્રી થાય છે. મિત્ર વિચારો અને આચારો, મિત્રનો આત્મા ઇત્યાદિક સર્વ પર મિત્ર સ્વાભાવિક પ્રીતિ પ્રગટે છે, પરસ્પરના આત્માઓ એક બીજાને જે વિકસિત થાય છે અર્થાત્ આનંદમય થાય છે. પરસ્પર એક બીજા ક્ષણ માત્રનો વિરહ કોટિ વધે સમ લાગે છે. એક બીજાના મિત્રો સર્વ સ્વાર્થથી કરે છે, અને બીજાને લાંબા ઠાળે મળતાં શો ફગમ થાય છે અને હર્ષનો પાર રહેતો નથી. હૃદયે માઇલ મિત્ર હતાં ક્ષણે ક્ષણે તેનું સ્મરણ થાય છે અને તેને મળવા મન તર

જ્ઞાની મિત્રનું સ્વરૂપ દર્શાવે છે.

સફળી અર્ધી છ'દગી, મળતાં જ્ઞાની મિત્ર;
દુર્ગુણ, દોષો સા દળે, થાવે છત્ર પવિત્ર.

વિવેચન:—ખરું છે કે જ્ઞાની મિત્રની સંગતિથી એ છ'દગી સફળ થઈ જાય છે. કારણ કે જ્ઞાની મિત્રની સંગતિથી એ આર વિચાર ખટલાઈ જાય છે, અને ખરા જોડાનો સાસ થતાં વિવેક બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે. પરિણામે છ'દગીની સાર્થકતા સમજાય જાય છે મનુષ્યદેહની કીમત સમજાય છે, ત્યાર પોતાનામાં સુધારવાસ કરી રહેલા દુર્ગુણોનો નાશ કરવા તરફ લક્ષ દોરે છે. અને નિરીક્ષણ કરી દુર્ગુણોને દાળવા અર્થે ઉપાયો યોજી દુર્ગુણોથી શિથિલાય છે, અને સફળોનું પ્રજ્ઞા વંચાય છે. સફળોને પામવાના પ્રયત્નમાં પ્રગટે છે, અને દુનિયા દુઃખરૂપ લાગવાને બદલે મુખ્ય ભાસે છે અને આત્મ જીવન સહેલું, સરળ અને પવિત્ર બને છે. મૃત્યુ પછી તેને ડર રહેતો નથી, અને તેને ભેટવા હોંશી જીવ તૈયાર છે. કહેવત છે કે સોખત તેવી અસર. જેટલા દુર્ગુણી મનુષ્યની સંગતિથી દુર્ગુણ પ્રગટે છે તેટલાજ સફળીની સંગતિથી સફળ પ્રગટે છે. જ્ઞાની મનુષ્યની સંગતિથી પરિણામે જ્ઞાની બની શકાય તેવા મિત્રો માટે કવિ એમરસન કહે છે કે:—

Oh friend, my bosom said,
Through thee alone the sky is arched
Through thee the rose is red.
All things through thee take noble form
And look beyond the earth.
The-mill-round of our fate appears.
A sun-path in thy worth.
Me too thy noble ness has taught
To master my despair.
The fountain's of my hidden life.
Are through thy friendship fair.

સ્વાચિન્સ્યાર્થહીનસ્ય, દેદાન્તરગતમ્બવ
તસ્ય શોકદગ્ધસ્ય, સુહૃદ્મૈત્ર્યમૌચિત્ ॥
શોદારાવિમત્તવાનં, શાંતિવિશ્વમ્બમાનન
કેન સ્તનિદં સુતં, ત્રિવિધસ્યમ્બદૂત ॥
વાનંતપિ દિશઃ શક્તિઃ, સ્ત્રોતોઽપ્પાનવર્ગનત
જાત્મનીરાવિદાશન, મેત્ત્વમૌચિત્ ॥

અર્થઃ શ્રેષ્ઠેષ્ટી મિત્રની અવગતિને સ્ત્રોતરૂપે કહીને સન્નિ-
વર્તી પ્રાપ્તિ કરવી એકાએક.

મિત્ર વિદેષીને પાપી ચંડાલની ડાઘા અપે છે.

મિત્ર વિદેષી તે બને, તે પાપી ચંડાલ:

મિત્રધર્મથી અપે તે, પામે દુઃખ વિચાર. ૧૨

વિદેશલ—જે મનુષ્યે વિદેશ મિત્રથી વિદેષી બને
છે, તેને એક વખત મિત્રપણે કે.ક. અપે છે, અને પશ્ચાત્ત
તેની કાનૂની મના નોટ છે, અપેલા વચનને બાજુ કરે છે
નેજ મનુષ્યે મને દુઃખ. અજાણ્ય પ્રકાર સુધે કહે છે કે તેજ
મનુષ્યને “જાણીયું” એવું લેખને નીચમાં નીચ કામ
કરે તેને અપેજા જાણીયું કહીને હીએ કામગીરી તરીકે કામ
વિદેશ કરે કામગીરી હીએ જાણીયું કામગીરી નામે કામગીરી છે ૧૩
કામગીરી વિદેશ કરે કામગીરી જામ પ્રકાર છે ૧૪ મિત્રને વિદેશ
અપે વિદેશકામ કરે છે. અજાણ્ય ની ૧૫ નામગીરી
કામગીરી છે કે કામગીરી કામ કરે, કામગીરી છે. ૧૬
કામગીરી કામગીરી મનુષ્યને કામ કરે બધેજર સમ
કામગીરી છે કામગીરી મનુષ્ય પડે છે કે તેમાં વિદેશકા
મનુષ્યને કામગીરી પડે છે. ખરી વિદેશ ને એ છે
કામગીરી કરે એકાએક. મિત્રથી વિદેશ કરે
કામગીરી કરે કામગીરી છે કામગીરી તેના કામગીરી
કરે. ૧૭ કામગીરી ન કરે.

અવગોષીને ગુણગુણ વિશે : મિત્રની પ્રાપ્તિ કરવી જોઈએ. એક
મ એટલે ગુરી કષ્ટ કે કેવળ જાન જ નહીં જાનમમાં જાને
મિત્રનો વિશેષ ન થયે. જો જાન નહીં જાનમમાં જાનતું,
વિશેષ ન થયે. (અર્થ : એક જાન વિશેષ થયેથી અપ્રમાની
સમાન મિત્રના વિશેષ ન થાય જોઈએ) અથવા આત્મક્રાયા
ન મિત્ર વિના એકમજી નહીં ન નોંધુ જોઈએ. જો ત્યાંથી
ને થોડા મિત્ર પ્રાપ્ત કરે. તેમજ અને નાવિકગુણથી મિત્રી
નું રક્ષણ કરવું જોઈએ. નહીં નહીં અપ્રમાણ મિત્ર છે.
મિત્ર છે શુદ્ધપણે ન મિત્ર ન થાય ને ને
આ વિશ્વમા કોઈપણ મનુષ્યને અવશ્ય મિત્ર તો હોય છે.
પણે સ્વભાવ એવો છે કે તેણે કોઈની આગળ પાતાનું નહીં
કરવું જોઈએ. મનુષ્યનો સ્વભાવજી એવો છે કે તેને કોઈ
નહીં જોઈએ છે. કષ્ટ છે કે-

मयेकं पश्चित्ते तनुभृतां दुःखं सुखं चान्वहे ।
 दुःखे सन्निहिने सुखे च विगते चित्तभृजं शिल्पयते
 न स्युः चेत् शुद्धदो विज्ञानमनस, एवस्मिन् प्रसङ्गे तदा.
 हृषादाश्वमेध महायमपरा तस्मै निराज्ञाय कः ॥

પ્રત્યેક મનુષ્ય પર મુખદુઃખનું એક ફર્મા કરે છે. વરણાવળતે
જન્મના વૃત્તિશક્તિના સામાન્યરૂપ સુરેશ્વરના, જન્મતેજીશક્તિના
પાછા દુઃખ અને દુઃખની પાછા મુખ લાગે છે. મુખ
અને દુઃખ પ્રાપ્ત થતાં ચિત્ત દુઃખી થાય છે. તેના સમયમાં
જ મનના જો મિત્રે ન હોય તો તેના નિરાશ મનુષ્યોને
સમ અથવા સદાય દેવ આપી શકે. મિત્ર જેવા કોઈના, જે
વાળા, કાંઈ જણાવે નિરુદ્ધ. તેમજ ન હોઈ જાય. મિત્ર
કોઈના, જેના કોઈના સુર કાંઈ પ્રેમના. માંદે દુષ્ટને
જેવા કોઈના, જેના કોઈના રમ, વિશેષે રમ થઈ જાય
જાણે. મનુષ્યોને મિત્રો નિરુદ્ધ આપે.

ધ્યાપિતસ્વાર્થહીનસ્ય, દેગાન્તરગતસ્ય
નરસ્ય શોકદગ્ધસ્ય. મુઠ્ઠદર્શનમૌષમ્ ॥
શોકારાતિમયત્રાણં, માંત્રિવિશ્વમ્ભમાજનમ્
કેન રત્નવિદં છદ્મં, મિત્રમિત્વક્ષરદ્વયમ્ ॥
માર્ગરૂપિ દિગ્ધા દૃષ્ટિ, દ્વોહોન્યાતરર્ણનમ્
આત્મનાંસવિયાધાન. મૈત્ર્યમૈત્રીમહાગ્રમ્ ॥

દુઃખદિ શ્લોકોથી મિત્રની અવરૂપકતાનો સ્વીકાર કરીને સન્નિ-
વની પ્રાપ્તિ કરવી જોઈએ.

મિત્ર વિરોધીને પાપી ચડતીની ઉપમા આપે છે.

મિત્ર વિરોધી જે બને, તે પાપી ચડાણ;
મિત્રધર્મથી જાદ તે, પામે દુઃખ વિશાળ.

વિવેચન:—જે મનુષ્યે પોતાના મિત્રથી વિરોધી બને

છે, જેને એક વખત મિત્રતાનો ફાલ આપે છે, અને પશ્ચાત્ત
તેની સાપના મેલ નાંડે છે, આપેલા વચનનો ભંગ કરે છે
તેના મનુષ્યો મને રૂઢિ, શબ્દના પ્રહાર સાથે કહે છે કે તેના
મનુષ્યને “પાપીચંડાળ” જેવું લેખવું. નીચમાં નીચ કામ
કરે તેને આપણે પાપીચંડાળ કહીએ છીએ. હાજલા તરીકે કસાઈ
પોતાના કૂર કર્તવ્યને લીધે પાપીચંડાળના નામે ઓળખાય છે પણ
કસાઈ તો પોતાના કૂર કાર્યથી જમ પ્રસિદ્ધ છે પણ મિત્ર તો વિશ્વાસ
અપી વિશ્વાસઘાત કરે છે. *character of character* નામના પુસ્ત-
કમાં લખે છે કે લાગણીને ઘાત કરવું, લાગણીને છેડવી, દુઃખવવી,
જડ મુગ કરવી તેથી મનુષ્યને ઘાત કરવા બરોબર સમતુલ્ય. બરોબર
જેટલું તો એકસ માત્રમ પડે છે કે તેમાં વિશ્વાસઘાતને ક્ષેત્ર થયેલા
મનુષ્યને રીતારણ પડે છે. ખરી યિશ્વાસ તો એ છે કે મિત્રથી વિરોધ
અપિ ન કરવું જોઈએ. મિત્રથી વિરોધ થાય એવા માત્રો ત્યાગવધમાં
તેનો સ્વાર્થ હેય તોપણ તેનો ત્યાગ કરવો. મિત્રનું દિલ દુઃખમ
જેકપણ શબ્દ દોષ કહે ન કહેવું જોઈએ. મિત્રને દોષ

અવગ્રાહીને ગુણગણ વિશિષ્ટ મિત્રની પ્રાપ્તિ કરવી જોઈએ. એક
એ એટલે સુધી કહ્યું છે કે આ જગતનું રાજ્ય જાહેનમમાં જન્મે
મિત્રનો વિયોગ ન થયો. “ જન્મે રાજ્ય જાહેનમમાં જગતનું,
વિયોગ નટળયો ” (સ્વ. ડા. ધો.) ઇત્યાદિ વિચારોથી આત્માની
સમાન મિત્રનો વિયોગ ન થવો જોઈએ. અથવા આત્મછાયા
ન મિત્ર વિના એકક્ષણ માત્ર ન રહેવું જોઈએ. ગમે ત્યાંથી
જોઈએ થોડું મિત્ર પ્રાપ્ત કરવો જોઈએ અને સાત્વિકગુણથી મૈત્રી
નું રક્ષણ કરવું જોઈએ. અધ્યાત્મદૃષ્ટિએ આત્મજ્ઞાન મિત્ર છે.
ક મિત્ર છે. શુદ્ધોપયોગ મિત્ર છે ધર્મ મિત્ર છે.

આ વિશ્વમાં કોઈપણ મનુષ્યને અવશ્ય મિત્ર તો હોય છેજ.
અને સ્વભાવ એવો છે કે તેણે કોઈની આગળ પોતાનું ક્ષય
કરવું જોઈએ. મનુષ્યનો સ્વભાવજ એવો છે કે તેને કોઈ
તરીકે જોઈએ છે, કહ્યું છે કે—

મર્યેર્ક પરિવર્તે તનુભૂતાં દુઃસ્વં સુસ્વં ચાન્દદં ।
દુઃસ્વે સન્નિહિતે સુસ્વે ચ વિગતે ચિત્તંભૃશં કિલિયતે
ન સ્યુઃષેત્ સુહૃદો વિશાલમનસઃ, સ્તસ્મિન્ પ્રસન્ને તદા.
દયાદાશ્વસનં સહાયમથવા તસ્મૈ નિરાશાય કઃ ॥

મત્તેક મનુષ્યપર સુખદુઃખનું થક કર્યું કરે છે. કસ્યાપન્તે
મુપતત્ત. દુઃખને કામત વા. નાવેર્ગદિત્ત ચુપ. રેવદશા, ચક્રનેમિક્રમેણ ॥
ની પાછળ દુઃખ અને દુઃખની પાછળ મુખ લાગેલું છે. મુખ
અને દુઃખ પ્રાપ્ત થતાં ચિત્ત દુઃખી થાય છે. તેવા સમયમાં
જન મનવાળા જો મિત્રે ન હોય તો તેવા નિરાશ મનુષ્યોને
ધસન અથવા સહાય કોણ આપી શકે. મિત્ર જેણે કોજાણ, જેણે
કે ચાલ, કાટે કટાચ વિતુ કટે, તોમિ ન છોડે ચ્યાલ ॥ મિત્ર
કોજાણ, જેણે સોંગોડા, નુપર કાંટા પ્રેમકા. માંદિ દુષ્કલેલા ॥
જેણે કોજાણ, જેણે મોરિયા રંગ, રિલે રંગ વધે ઘણો, હાંચલ
અમંગ ॥ ઇત્યાદિ કહેણીઓથી મિત્રની આવશ્યકતા અને ગુણોનું
પ્રમાણ સાદું જ્ઞાન થાય છે.

મુખી હોય પણ તેનું મુખ જગતમાં ખીલેલાં શુભાશ્ચર્યોનું નિરર્થક છે. મહા સમુદ્રમાં ખુબી રહેલાં કિંમતી મોતી જેવું છે કમનસીબે અટવટે માર્ગે ફસી પડ્યો તો તેના દુઃખની ગણતરીજ નહિ. ગીચગીચ ગલીમાં ફસી પડેલા મુસાફર બોળા મનુષ્યને ધાત્રી માર્ગે લાવી સ્ત્રીપો રસ્તો દેખાડનાર મનુષ્યની ખામી હોવાથી દુનિયા અમિની ભૂતી જેવી લાગે છે કે જેમાં પોને અને પાતાનાં સમાં વડાલાંબો જાણી જઈ ખાખ થઈ જાય છે. ખાટે વિદ્યની મુસાફરીમાં સદાય અર્થે મિત્રની આવશ્યકતા નિવિવોદ છે. જે રમ માળામાં છે તે પિનામાં નથી, પિનામાં છે તે માળામાં નથી, બાઈયોમાં છે તે સ્ત્રી તથા બહેનોમાં નથી, અને સ્ત્રી તથા બહેનોમાં છે તે બાઈયોમાં નથી. મિત્ર એક એવી વસ્તુ છે કે દોષગમ્યે માળાના રોડની પેઠે પિતાની વૃત્તિ પેઠે. બધુબોની સાદાવળા પેઠે અને સ્ત્રીની મૂઢતાની પેઠે અનુપમ સદાય આપનારો હોય છે તેથી તેની ઉત્તમતા જગતમાં કહી જતી નથી.

મિત્ર વિનાની શુષ્ક છ'દગી છે.

મિત્ર વિનાની છ'દગી, વનતા પુષ્પ મુખાન;

મિત્ર વિના જગ લાભ નહિ, સમજો ભવ્ય સુખાણુ. ૧૪

વિવેચન:—જેમ વનમાં ખીલેલાં મુગધિ પુષ્પોની સુવાસ નાખી છે અને પરિભ્રમી કીમતી પુષ્પો બીન ઉપયોગનાં ઠરે છે તેમ મિત્ર વિનાનું જીવન શુષ્ક લેખાય છે. અત્મજીવનમાં રતને બદલે શુષ્કતા માલમ પડે છે, જામનને બદલે ઝેર માલમ પડે છે, અને પરિભ્રમી જીવન નિર્મોલ્ય બને છે. ગ્રહ મહારાજ કહે છે કે ભવ્ય મુરદોશ મનુષ્યો! ઘાટ રાખજો કે દુનિયાના વ્યવહારમાં મિત્ર વિના કંઈ લાભ યન્તર નથી. " મિત્રને બાઈબંધ " કહેલા છે એટલે જાણ કરતાં પણ એક બંધ વધારે એટલે મિત્ર સારેને મંજબ લેખાય છે. જ્યારે તે સંલગ્નની ખામી હોય છે તે જેમ ભગ્નમાં ભગ્ન નિષાઈ પડે દુનિયા તત્તવાર હોય પણ રહજુએ કાળ ન હોય તેમ મિત્ર વિના મનુષ્યનું સમજવું, દુઃખોથી પેસાયલા અને આપણિએથી નપાડાયલા મિત્ર

ભરમાએ દોષ તો પોતાના હૃદયને ખુલાસો કરવો જોઈએ, અને તે ન ખાને તો બિનિચ્છર આધાર રાખવો જોઈએ, પણ મનસા કોઈ અશુભપ્રવૃત્તિ ન કરવી જોઈએ. મિત્રને કોઈ જાળનમાં ખોટું લાગ્યું દોષ તો તેની માફી માગવી જોઈએ અને તેના હૃદયને શાન્ત કરવું જોઈએ તેમ છતાં કોઈ પાપ બુદ્ધિથી મિત્ર વિરોધી બને છે તો તે મિત્રમત્થી જાન્ય થાય છે. વનમાં ઝુંપડી બાધી થયે જીવન માગ્યું તે સાડું છે પરંતુ મિત્રના વિરોધી બનવું તે મહા અપ્રમદાય ન્ત-ભુવું. મિત્રના વિરોધી બનવાથી અન્ય બનના મહા દુઃખી અવનારની પ્રાપ્તિ થાય છે અને શુભ મિત્રોની પ્રાપ્તિ થતી નથી. મિત્ર માટે ઘણું ખમવું પડે તો ખમવું પણ મિત્રના વિરોધી ન બનવું જોઈએ. કોઈ પાપના ઉદયથી મિત્રની સાથે બનવું ન આવે તો મિત્રથી દૂર રહેવું વા પ્રસંગે તેના અંબમાં આવવું. પરંતુ મિત્રની સાથે વિરોધ વધે એવા પ્રસંગમાં મહે નેવો લાભ થવનો હેતુ તોયજી ન આવવું. આ પ્રમાણે વર્તવાથી પુણ્ય કર્મનો ઉદય થાય છે અને અંતે મન્યને જય થાય છે. મુક્તિમિત્રેએ કદાપિ મિત્ર વિરોધી ન બનવું જોઈએ એજ પ્રસંગમાં દિનગ્રિયા માથે કવવી જોઈએ.

મિત્ર વિનાના મનુષ્યની કેવી દશા થાય છે તે જણાવે છે.

મિત્ર વિનાનો માનવી, મનમાં બાહુ મુશ્કયાય;

સત્ય ન સૂઝે માર્ગમાં, ત્યાં ત્યાં બાહુ ભટકાય. ૬૩

વિવેચન:—જે મનુષ્યને આ જગતમાં કોઈ મિત્ર નથી તે

મનુષ્ય દુનિયાના બ્યવહારમાં ઘણેજ મુશ્કયાય કહે છે. કારણકે દુનિયાના બ્યવહારમાં કંટાળી એવી બજાએ, ઉપજે છે કે અવિશ્વશુ મનુષ્યને ઘીડ જોડી કહેવાની નથી. વિશ્વનુ મિત્ર આગળ ઘીડતો હજારે હાજારમાં તે મેજાદિ અન્ય રીતું જોડે કમી કરી દુરવને હાડ માંડ કરી દુરાવનું હાં વિદારે છે. મિત્ર અનિહિતું રથન છે, વિદ્વ સાનું દેવન છે અને અનિહિતના દેશની દુરેકમાં દસી પડેલી દોડીની મદદમાર રિવાંડી છે. જે મનુષ્યને મિત્ર ન હોય તેને દુનિયા મુખરૂપ લાગતી

મુખી હોય પણ તેનું મુખ જગતમાં ખીલેલાં ગુલાબ જેવું નિરંયક
મહા સમુદ્રમાં મુખી રહેલાં કિમતી મેતી જેવું છે કમનદીએ અટ
મગેં ફસી પડ્યો તે તેના દુઃખની ગણતરી નહિ. ગીચગી
મહીમાં ફસી પડેલા મુસાફર જેવા મનુષ્યને ધારી મગેં લા
મીપો વસ્ત્રો દોખાવાનાર મનુષ્યની ખામી હોવાથી કુનિયા અમિન
ભૂતી જેવી લાગે છે કે જેમાં પાને અને પાનના સમાં વડાડાએ
જાની જાળ ખાખ થઈ જાય છે. મારે વિદ્યની મુસાફરીમાં સદાય
અર્થ મિત્રની અવગચકા નિવિવાદ છે. જે રમ માતામાં છે તે
પિતામાં નથી, પિતામાં છે તે માતામાં નથી, બાઈએમાં છે તે મી
તથા બહેનેમાં નથી, અને સ્ત્રી તથા બહેનોમાં છે તે બાઈએમાં
નથી. મિત્ર એક જોવી વસ્તુ છે કે કોઈ મમમે માતાના સ્નેહની જે
પિતાની વૃત્તિ પેટે, બહુએની સાહચર્ય પેટે અને મીની મૂઠ
તાની પેટે અનુષમ સદાય આપનારા હોય છે તેથી તેની ઉગનના
જમતમાં કદી જાની નથી

મિત્ર વિદ્યાની શુષ્ક હાલતી છે.

મિત્ર વિદ્યાની હાલતી, વનના પુષ્પ સમાન;
મિત્ર વિદ્યા જગ લાભ નહિ. સમજો સવ્ય સુબાણ. ૧૪

વિવેચન:—જેમ વનમાં ખીલેલાં મુખપિ પુષ્પની મુખસ
નામી છે અને પરિણમે કિમતી પુષ્પ. જીન ઉપરે:વનાં દરે છે તેમ
મિત્ર વિદ્યાનું હવન શુષ્ક લેખાય છે. અમહવનમાં રસને બાહે
શુષ્કતા માત્રમ પડેલે, જમતને લાહે જે અત્રમ પડેલે, અને પરિ
ણમે હવન નિર્માસ્ય બને છે. સુરે મહાસજ કહેલે કે બન્ધ મુરતીવ
મનુષ્યે! શા રાખલે કે કુનિયાના અવધરમાં મિત્ર વિદ્યા કાંઈ લાભ
પાવત નથી. " મિત્રને બાંધવે " કહેલ છે કોટલે બાંધ કરનાં પણ
જેક જાણે વધારે કોટલો મિત્ર સારને સંબંધ લેખાય છે. જરૂર ને
જાણેની ખામી હોય છે તે જેમ ભગવાનનાં ભાગ્ય તિપડે પડે તેમ
જરૂર હોય પણ રસજે ભગવાન હોય તેમ મિત્ર વિદ્યા મનુષ્યનું
મજબુત. કુ:ખે. પી દેશકલ: અને અપરિણે પી નેવડકલ: મિ

હૃદયને સહાય અર્થે વા ધાકેલા હૃદયને ધાક ઉતારવા અર્થે મિત્રહૃદયની જરૂરિયાત નહેજે સમગ્રતઃ છે. એમરસને ૧ મિત્ર ઉપરના નિબંધમાં લખ્યું છે તે પ્રમાણે ખાતરી થ ન્યારે અનન્ત ઘણા આનંદ થાય છે.

Let the same be repeated that some who the universe is should regard its friend as a world in which we find the truth for the reason.

આજથી અઢી હજાર વર્ષ પર થએલ મગધદેશના રાજા કનો પુત્ર અભયકુમાર મહુ તકંબુદિવાળો અને ધર્મબુદિ હોતા તેની માથે એક કનાઈના પુત્ર મુલસે દોરતી બાંધી. અભય પિતાના નિશ્ચિન્નતાના જગથી મુલસને દયાવંત બતાવ્યો અને તેણે કનાઈના ધર્મના મનાવું અશુભકર્મ ત્યાંથી મુલસના મનાવું સમયા પચાળ મુલસને તેના કુટુંબે પશુઓ મારવા ઉ મુલસે છરીનો ધા પિતાના પગપર કયો તેથી તેને દુઃખ થયું કુટુંબીઓને બોલાવી કહ્યું કે મને દુઃખ થાય છે. તેમાંથી તમે વેચી લો. કનાઈ કુટુંબે કહ્યું કે એ અમારથી બહેચી લેમ શકાર નથી. ત્યારે મુલસે કહ્યું કે મને પાપકર્મથી જે પાપ લાગે તે તમે લે ચી તકં શકો છો આ ભવના કરેલા પાપોને પરબવમાં મારે લો ગવમાં પડે. કનાઈ મગધેથી તેનું કુટુંબ બોધ પામ્યું. મારની મ નિચી નુતનની શુદ્ધબુદ્ધિ થઈ અને તે અનેક સફળ શોભાયમાન થયા. અભયકુમારની માથે દોરતી બાંધનાર એક આદ્રકુમારને પાલુ અભયકુમારે ધર્મ બતાવ્યો. મારે શુદ્ધબુદ્ધિ મિત્રો કરવાની જરૂર છે. પશુઓને અને પક્ષીઓને પણ આત્મ બનાવવાં જોઈએ. જેને મિત્ર છે તેને અણધારી સાહાય છે બધી નિષ્કામપણે મિત્રો કરવા જોઈએ.

વિદ્યાના સર્વ અસત્યમેળ છે. જીવ-આત્મા વિદ્યાના મૃતકશરીર સમાન પ્રીતિ આદિ ગુણો વિદ્યાનો મેળ છે. એવા મેળથી મળવા કરતાં નિર્જીવ દશા વિશેષ સારી છે, જેમાં શુદ્ધ પ્રેમરસ ચેતન્ય નથી એવાની સાથે મિત્રમેળ કે જે ન્યામ માત્ર છે તે કરવાથી સ્વ-પરને આનંદ પ્રાપ્ત થતો નથી, નિર્જીવ મૃતકોના મેળ તે મેળ નથી, તેમ જેઓનામાં આત્મસાન, વિવેક, સ્વાર્થહીન, શુદ્ધ પ્રેમ, આત્મભાવ, કૌમ્યભાવ, પરસ્પરતા-મયભાવ નથી તેવા ન્યામમાત્રમિત્રો ખરેખર મહાં સમાન છે. માટે મિત્ર ગુણોને અનુભવ કરીને મિત્રતાને મેળ કરવો જોઈએ કે જેથી કદાપિ કાલે આત્માની પતિત દશા ન થાય. આત્માની અપોદશા કરનાર દુર્જન અસત્ય મિત્રોની નિર્જીવ મિત્રી કરતાં અરણ્ય પશુઓની સાથે વાસ કરવો તે શ્રેષ્ઠ છે. નિર્જીવ મેળ સંબંધ કરનારાઓને અખિલ વિશ્વમાં ભેટો નથી. એવું અવ-ગ્રાહીને સજીવન મિત્ર મેળ કરવાની જરૂર સ્વીકારવી જોઈએ.

મિત્ર ધર્મ સમજ્યા વિદ્યાની મિત્રી નકામી છે.

સમજ્યા વણુ શી મિત્રતા?, સમજ્યા વણુ શો? મેળ;

વાત વાતમાં વાત છે, પત્ર રહ્યાં જેમ કેળા. ૧૮

વિવેચન:—એક એકના સ્વભાવ અને હિત સમજ્યા વિના સંબંધ બાંધતો નથી. જ્યારે એક એકના સ્વભાવનું અનુભવથી જ્ઞાન થાય છે ત્યારે સંબંધ બાંધાય છે, મિત્રતા કુદયમાં કપટને વાસ છે કે નિઃસ્વાર્થ વૃત્તિ પર કરી રહેલી છે? તેનું જ્યાં સુધી જ્ઞાન થાય નહિ ત્યાં સુધી ખરો સંબંધ બાંધતો નથી. સાધારણ વ્યવહારમાં વિદ્યાર્થીની જરૂર રહે છે તો યોગીને કલાકનું સંબંધમાં વિદ્યાર્થી ન હોય તો વ્યવહાર શી રીતે નહીં થકે? મિત્રની સાથે સંબંધ થતાં પ્રસંગોપાત્ત અનેક વર્તાવો થાય છે. અને ધીમે ધીમે મિત્ર કુદયનું જ્ઞાન થાય છે અને પરિણામે સ્વભાવ મેળે મિત્રતા દલીલ થાય છે. જ્ઞાની, ચતુર, દક્ષ મિત્રની જ્ઞાન યોગીમાં વાત પરથી વાત થાય છે. એક વાતમાંથી બીજી વાત અને ત્રીજીમાંથી ત્રીજી.

આત્મેક્ય મિત્ર પ્રાપ્તિથી મું થાય છે તે વળાવે છે.

હું તું ભેદ રહે નહીં, એકરૂપતા થાય;
એવો મિત્ર મળ્યા પછી, દુઃખો સહુ વિસરાય.

૭૦

વિવેચન:-મનોવૃત્તિના બેદે હું તું ભેદ રહે નહીં અને એક-
રૂપતા થાય એવો મિત્ર મળ્યા પશ્ચાત્ સર્વ દુઃખો વિસરાય છે.
આન્તર અબેદી મિત્રમેળ થયા પશ્ચાત્ માનસિક દુઃખો ભુલાય છે.
મિત્રો પરસ્પર એકબીજાને આત્મરૂપ યદને મળે તો તેઓને પશ્ચાત્
પરસ્પર એકબીજામાં બાહ્યસ્વરૂપાધ્યાસ રહેતો નથી. હું તુંની
અહંતાવૃત્તિના ઉછાગાના કલ્પોએ જ્યાં પરસ્પર આ-માઓ ભિન્ન
ભિન્ન બ્યક્તિના અભિમાની બની સ્વાર્થાદિભાવે રજેગુણી તમોગુણી
બને છે. એવાઓ. મિત્રની એકરૂપતાને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. પરસ્પર
હું તુંના બેદે પરસ્પર એકબીજાને આ-માપંજુ યદં શકતું નથી,
અને તેથી એકબીજામાં પરસ્પર એકબીજાના હૃદયમાં પ્રતિગિર્ભ
પડતાં નથી. એકરૂપ મિત્રોમાં રજેગુણી અને તમોગુણી હું તુંવૃત્તિ
રહેતી નથી. એકબીજાને દેખી કષાયેનો અભાવ થાય છે, અને એક
બીજાનું ગુણગતિ: શુદ્ધસ્વરૂપ દેખાય છે, ત્યાં ક્રોધ, સ્વાર્થ, પ્રપંચ
અને વિશ્વઅધ્યાન વિગેરે દોષો રહેતા નથી. પ્રેમની શુદ્ધતાથી એક
બીજાનું એકમ સ્વરૂપ અનુભવાય છે. આવી એકરૂપતા મેત્રીને પ્રાપ્ત
કરવા માટે આત્મસત્ત્વ, ત્યાગવૃત્તિ, શુદ્ધપ્રેમ, અભુદ્ભાવ, અભેદભાવ
વગેરે ગુણોને પ્રાપ્ત કરવા પડે છે, અને બાહ્યભાવ, લક્ષ્મીના રૂપનો
ભેદ, અહંતાધ્યાસ ભુલણ પડે છે. એકબીજાના ફક્ત આત્મને દેખી
મળવાનું થાય છે. અને તેમાં અભેદના અનુભવાય છે, ત્યારે એક-
રૂપમિત્રની થાય છે.

મનના મેળે જે મિત્રતા થાય છે તેનું સ્વરૂપ વળાવે છે.

મનના મેળે મિત્રતા, દેખો વિશ્વ મઝાર;
મન બદલાતાં મિત્ર નહિ, મનની રચનાધાર.

૭૧

વિવેચન:-વિશ્વમાં સર્વત્ર મનના મેળે મિત્રતા છે. એમ મુલવદ્દિધી દેખાય છે. મિત્ર ભાવયુક્ત મન બદલાવાની સાથે મિત્ર નથી. મિત્ર ભાવનાનો વિપરીત સંયોગો મળતાં લય થાય છે, એ મિત્ર તે પણ અમિત્ર રૂપે દેખાય છે, મનથી બાંધેલી મિત્રતા એ અમિત્રતા એ બે મનના ધર્મ પ્રમાણે પર્ચાય રૂપે રૂપાં કરે છે. બુદ્ધિ, એકબીજાના પરસ્પર મનના સહવાસમાં આવીને મિત્રતા થાય છે. તે મિત્રતા ખરેખર મનની સ્થિતિ હોવાથી બદલાય છે, શાસ્ત્રમય ચર્ચા છે. તેથી પરસ્પર એકબીજાના ચર્ચાથી બાંધેલી મિત્રતા પણ મન બદલાવાની સાથે નષ્ટ થાય છે. એમાં પણ આશ્ચર્ય નથી. વિશ્વમાં મનની દશાએ પરસ્પર મિત્ર થનારો મિત્રતા લાંબા વખત સુધી ટકતી નથી, એમ અનેક મનુષ્યો દર્શાવેલી ખાતરી થાય છે. મનની જે જે પર્યાવરણથી જે જે તે સ્થિતિ બને છે, તેથી મનથી મિત્રમેળ કરવાના કરતાં પર એકબીજાના આત્માને દેખી મિત્રતા કરવી જોઈએ કે જેથી આત્મા શુદ્ધિ પરસ્પર એકસરખા હોવાથી એકબીજાના આત્માની નિત્યતા સાથે આત્મરૂપ મિત્ર દેખીને નિત્ય મિત્રની પ્રાપ્તિ શકાય. મનના મેળે મિત્ર મેળ છે તે વિપરીત સંયોગોમાં ટળી જાય છે. માટે આત્માના મેળે મિત્રમેળ કરવાની જરૂર છે.

મન મિત્ર અને મન શત્રુ છે.

‘મન જો મિત્ર બની રહે, જગતું’ તો જગ મિત્ર;
‘મન જો શત્રુ બની રહે, તો સહુ વિશ્વ અમિત્ર. ૭૨

વિવેચન:-મન જો વિશ્વ જીવોનું મિત્ર બને છે, તો સર્વ અમિત્રમય જણાય છે, અને મન જો શત્રુ બને છે તો સર્વ વિશ્વ મિત્ર અર્થાત્ શત્રુમય દેખાય છે. હજુમાં મન આ વિશ્વનું મિત્ર છે, અને હજુમાં વિશ્વનું અમિત્ર બને છે. મનની આવી દશાનો આધિકારો વિશ્વજનોને અનુભવ આવ્યા વિના રહેતો નથી. મન કદપાયલા શુદ્ધ, મિત્ર, ભક્ત, સ્વામી, પતિપત્ની આદિ સર્વ

દાનના ઈ. આત્માથી થયેલા ત્રણ આત્મરૂપ મેગમાં
પ્રધાનમૂળદોષથી તેનું રચનીયત્વ કાયમ રહે છે, અનેક
ચંચલ, બપ, ઉચ્ચ, અચ્ચ, હંધો, સંકુચિત્વનિ
મન દોષથી તેનાથી પ્રગટેલી દાનિક પ્રમવાસનાના
પર સોદાનમૂળના ઉભરા જેવા દોષ છે, એવા મનના
આદિના સંબંધે પરંપર આત્માપંચ કરાવવા, કરવા
નથી. એકબીજાના મનરૂપ પરસ્પરાચો એકાગ્રીબની
ને ક્યાં સુધી કાયમ રહી શકે વાડું તેને વિચાર કર-
વે સ્વીકારવી જોઈએ, અને પરસ્પર મનના સંબંધે મિત્રતા
ને અનુભવ કરવે. જોઈએ કે જેથી સુરેષીકાલ્યોની
અમિત્રતા ઉભરી શકે એવો પ્રમત્ર ન આવે.

મુખ મન મેગનું સ્વરૂપ.

મુખ સહુ મેગમાં, મન વર્તે છે મુખ્ય;
તે મિત્ર બની રહે, તો જગમાં છે સાખ્ય. ૭૩

વેચન:-મુખમુખ મેગમાં મનની મુખ્યતા વર્તે છે. આત્માની
પર મન જો સત્વગુણવડે મિત્ર બની રહે છે તો જગતમાં
ખ્ય વર્તે છે, મિત્રોના ગુણો જો જો છે તે જો મનમાં પ્રગટે
શમાં જ્યાં ત્યાં મિત્રોને બનાવી શકાય છે, અર્થાત્ સાત્વિક
ગુણવડે સુખ મન થાય છે તો આત્માને સર્વત્ર મુખનો
આવે છે. મનને આત્માને મિત્ર બનાવ્યા વિના બાહ્ય અન્ય
પણ પોતાના મિત્ર તરીકે કરી શકાતા નથી. આત્માની
રહેનાર મનને મિત્રરૂપ ક્યાં વિના બાહ્યમિત્રોની પ્રાપ્તિ
તો રામદેવમય ન. છે, તેજ આત્માને શત્રુ છે; અને ક્યા,
આત્માના, પ્રાપ્તિવાદિ ગુણોવડે સુખ મન છે તેજ આત્માનો
મનને મિત્ર ક્યાં વિના દુઃખ સાગરની પેલી પાર ઉતરી
થી, આ વિશ્વમાં મન જો મિત્ર બને છે તો સહે સહે નવા
મય અનુભવેને પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. બાહ્યના ઉત્તમ ગુણો

મિત્રોને પ્રાપ્ત કરવા માટે આત્માના સંબંધી મનને મિત્ર બનાવવાની અત્યંત જરૂર છે.

મનની અને આત્માની મૈત્રી કયે છે.

પ્રશ્નશ્રિક મનથી મિત્રતા, ક્ષણિક સઘળી લાથ;
આત્મસમા સહુ મિત્ર ત્યાં, આત્મ મિત્રતા માન. ૭૪

વિવેચન—ક્ષણિક મનની સઘળી મિત્રતા ક્ષણિક છે. ક્ષણમાં મનમાં રૂપતા આવે અને ક્ષણમાં મનમાં તુષ્ટતા આવે, આવી મનની સ્થિતિ કયવામાં આવે છે. જેવા સાનુકુળ વા પ્રતિકુળ સંયોગો પ્રાપ્ત થાય તેવું મન થાય અને સત્ય શ્રદ્ધા ન થાય એવી ક્ષણિક મનની સ્થિતિથી મિત્રમૈત્રીની પણ ક્ષણિક સ્થિતિ થાય છે. મનની પેલી પાર રહેલ અરૂપી આત્માનું સ્વરૂપ અનુભવવું અને પોતાના આત્મા સમાન સર્વજીવોને અનુભવવા. અન્યજીવોની બાહ્ય સ્થિતિની ગમે તેવી પ્રતિકુલતા છતાં અન્યોના મૂળઆત્માઓપર સ્વાત્મવત્ એકસરખો મિત્રલાવ રાખવો તે આત્મમિત્રતા ગણાય છે. સ્વાત્મા સમાન અન્યોના આત્માઓને ડેખવા, અને અન્યોના આત્માઓને સ્વાત્મવત્ આચરવા, પરંતુ પ્રતિકુલલાવથી તો તેઓને ન જોવા એજ આત્મમિત્રતાના પગથીયે આરોહવાનો મુખ્યોપાય છે. અન્યોની મન, વાણી, કાયાની જોષ્ટાની ઉપેક્ષા કરીને તેઓમાં રહેલા આત્માઓને ડેખો, અનુભવો, અને આત્મવત્ તેઓની સાથે વતો, એજ આત્મમિત્રતા કરવાનું લક્ષણ કહ્યું. આત્માના શુદ્ધોવડે અન્યમનુષ્યોના આત્માઓની સાથે વર્તવું તેજ આત્મમિત્રતા પરમબ્રહ્મપદ અર્પનારી છે.

આત્મારૂપ મિત્રની પ્રાપ્તિથી અનન્ત સુખ થાય છે.

✓ આત્મા મિત્ર બની રહે, વર્તી મનથી મિત્ર;
તો દુઃખ જગ ક્યાંયે નાં ચેતન લીન. ૭૫

વિવેચન—મનથી મિત્રતા આત્મા પોતાનો મિત્ર રહે છે અને તે મિત્ર શુદ્ધોવડે

વર્તિ સર્વંલ્લોચને આત્મવત્ ગણે છે, ત્યારે વિશ્વમાં કયાંયે દુઃખ રહેતું નથી, અને આત્મા સ્વયં સુખમાં લીન થાય છે. દયા, ક્ષમા, સત્ય, આત્મરૂઢિ વગેરે, આત્માજી આત્માને મિત્ર છે અને વિશ્વને મિત્ર બને છે. સાત્વિકગુણોવડે આત્મા સ્વર્ગરૂપ બને છે અને રાજેગુણ, તમેગુણ વડે આત્માજી નરક રૂપ બને છે. શુદ્ધપ્રેમ, એક્ય-ભાવ, એક રૂપના આદિ ગુણોવડે આત્મા પોતાને મિત્ર બનીને આત્માને સહજ સુખની પુખ્તારીની ઘેન સમર્પી શકે છે અને અનેક અનુભવોથી વિશ્વને સત્યને પ્રકાશ સમર્પી શકે છે. “ત્યાં લગી આત્માત્વ ચિહ્ન્યો નહિ ત્યાં લગી સાધના સર્વ ભૂડી.” આત્માનું પરિપૂર્ણ શુદ્ધસ્વરૂપ અનુભવવાથી આત્માની કેવલસ્થાનરૂપ અનંત-આપકતાને અનુભવ આવે છે. શરીર, મન, વાણી આદિ સહુ એક આત્માનાં સાધનો છે. એ ત્રણનો ઉપયોગ કરનાર આત્મા એ દેહથી ભિન્ન જ્ઞાન દર્શનચરિત્રમય, સુધ્ધિદાનનદમય, શુદ્ધસ્વરૂપ છે. એ શુદ્ધસ્વરૂપ મિત્રની પ્રાપ્તિથી સર્વ વિશ્વ મિત્રરૂપ બની રહે છે. પશ્ચાત્ વિશ્વમાં કંઈ પણ પ્રાપ્ત કરવા જેવું રહેતું નથી.

મનોવૃત્તિ મિત્ર રહસ્ય જણાવે છે.

મનોવૃત્તિની મિત્રતા. સિદ્ધસિદ્ધ હૃદય લાલુ;

મનોવૃત્તિ લાલુયા પછી, મિત્ર રહસ્ય પ્રમાણુ. ૭૬

વિવેચન:—વિશ્વમાં અનંત હોય છે. મનોવૃત્તિ ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની છે. ૧૫૭ ૥ કે “તુદેમ્મદેમતિમિદા કુદેકુદેતત્તવય: દેરોદેરોતશાલાદા ન મ્નો ન મોવિષ્યતિ” મનોવૃત્તિની ભિન્નતાએ મિત્રની ભિન્નતા વર્તે છે, અસંખ્ય પ્રકારની મનોવૃત્તિ જેમ જેમ જુદા જુદા પ્રકારની થાય છે તેમ મિત્રે પણ જુદા જુદા પ્રકારના થતા જાય છે. જેની જેવા પ્રકારની મનોવૃત્તિ છે તેને તેવા પ્રકારના હોયની મિત્રતા ગમે છે. મનોવૃત્તિઓનાં સ્વસ્થે લાલુયા પછી મિત્ર રહસ્યનું જ્ઞાન થાય છે. જેઓ મનોવૃત્તિની સમસ્યાવત્તા તાલે થઈ અન્યહોનેની મનોવૃત્તિઓની અનુકૂળતાએ મિત્રો બને છે, તેમાં

મિત્રેનો પાક બજવનરી પરપરની મનોવૃત્તિયો મુખ્યતાએ હોવાર્થ
મનોવૃત્તિનાં પરિવર્તનોનો માથે મિત્રવૃત્તિયોની મિત્રતામાં પણ અને
પરિવર્તને થાય છે, તેથી મનોવૃત્તિની દૃષ્ટિએ નવું જનું અને
પ્રકારનું દેખવું પડે છે. એકજીવ, મનોવૃત્તિયોનાં પરિવર્તનોથી
અનેક મિત્રેને જાણનો રહે છે તેમાં મનોવૃત્તિ મુખ્ય પાક બજવે
છે. જેવો મનોવૃત્તિનુ સ્વરૂપ જાણવું છે તે મનોવૃત્તિપરથી થતાં
મિત્રતાનું સ્વરૂપ પણ કુદરત ન્યાયથી ગારી રીતે જાણે છે. તેથી
મિત્રની મનોવૃત્તિયોનો મિત્રતામાં જે ફરફેર થાય છે તેમાં તેને
અવગણ્ય લાગવું નથી. મનના મન પે થવાનું નવું મંજૂર થાય ત્યારે
એક સરખા રહેતા નથી. મનજન્ય વિચારોપજાવની મિત્રતાની
પણ સહિષ્ણુ દૃષ્ટા છે. મનોવૃત્તિનો પેટાપાનું નહેવું મુદ્દા-માત્રકેવ
અવગણ્યાથી નવ્ય મિત્રને અનુભવ થાય છે

મનોવૃત્તિ પ્રમદો મિત્ર મન છે

મનની વૃત્તિ જેવી છે, તેવું સર્વ જણાય;
અનુભવીએ એ અનુભવ્યું, મિત્રાવરણ પાલ. ૭૭

વિવેચન—જેવી મનોવૃત્તિ દા.૪ છે તેવું નવ જાણવું છે.
મિત્રતામાં પાત્રને એ અનુભવીએ અનુભવ્યું છે દિગ્દિગ્દિ
દૃષ્ટિ છે. જેવો વૃત્તિ તેડુ કેમ ન્યાય છે પે ન્યાયના ન્યાયમાં
મનોવૃત્તિ જેવી છે તેવું જાણવું પડે છે તે મનથી પણ કહેવામાં
આવ્યું છે. મનોવૃત્તિને અવગણી કદી જાણે ન્યાયના મનોવૃત્તિ-
યોને મિત્રતામાં છે તેવો દૃષ્ટિ મનોવૃત્તિના પાકના જેવો
જાણવું નો મિત્રતામાં અનુભવ કેવળ દિગ્દિગ્દિ પાક ન્યાય મન
મનોવૃત્તિને મિત્રતામાં અનુભવ કેવો છે તેવો અનુભવે મનો-
વૃત્તિના પાકે મિત્રતામાં અનુભવ કેવો વૃત્તિ મિત્રતામાં અનુભવ્યું
તેવું તેવો મનોવૃત્તિને જાણ ન્યાયના દિગ્દિગ્દિ મનના જુદાન.
જુદાન જુદાનને જાણવું પડે છે તેવો જાણે મનોવૃત્તિ મનોવૃત્તિ-
યોને મનોવૃત્તિને જાણ ન્યાયના દિગ્દિગ્દિ મનોવૃત્તિને જાણવું

૧૫૨ એક ભીજને અનુકુલ વૃત્તિઓ મિત્રતાની લીલાના ખેલો ખેલે છે, અને તેમાં વૃત્તિ દેર અનેક પરિવર્તનો કથી કરે છે. આવી મનની લીલાનો ખરો અવગણ નથી. જ્યારે તેઓ આત્માઓને ૫૨-૧૫૨ મિત્રો માનીને આત્મગુણોપદે મુકત બની ૫૨૨૫૨ એક બીજાના આત્મની સાથે એક રૂપ બની જાય છે ત્યારે તેઓ આત્મગુણમય હવન રસધી રસિક બને છે અને દુઃખોથી મુક્ત થાય છે.

રત્નેશુભી, તમોશુભી અને સત્વશુભી મિત્રોનું સ્વરૂપ જણાવે છે.

રત્નેશુભી મિત્રો ઘણા, તમો શુભી નહિ પાર;

સત્વશુભી મિત્રો અહા, વિરલા જમ નિરધાર. ૭૮

વિવેચન:—રત્નેશુભી મિત્રો ઘણા છે અને તમોશુભી મિત્રોને વિશ્વમાં પાર નથી. સત્વશુભી મિત્રો તે વિશ્વમાં વિરલા હોય છે. સ્વાર્થી, લેખી, કપટી એવા રત્નેશુભી મિત્રો હોય છે. અહંકારી, દ્વેષી, માની, પ્રપંચી, ઘટ્ટીમા રંગનો જંગ કરનાર એવા તમોશુભી મિત્રો હોય છે. તમોશુભી મિત્રો ક્રોધ, કલેશ, હંધ્યા, વેર, પ્રપંચ, અને મુદ્દ વગેરેથી મિત્રોનું અશુભ કરવા સમર્થ બને છે. અનેક પ્રકારના દુર્ગુણોને ધારક તમોશુભીમિત્રોને એટલે કરે છે તેઓ પણ દુર્ગુણો અને દુર્બલોનેના દાસ બને છે. રત્નેશુભીમિત્રો અને તમોશુભી મિત્રો ૫૨૨૫૨ એક બીજાની મિત્રતાને જંગ થતાં નિન્દા, હંધ્યા, અને એક બીજાના નાશની પ્રવૃત્તિમાં પ્રવૃત્ત થતાં ખચકાતા નથી. તમોશુભી મિત્રો ક્રોધાદિકથી પેનાના આત્મનો નાશ કરે છે, અને સ્વાત્મને અનેક વિપત્તિઓનું ધર બનાવે છે, તો તેઓ પોતાના મિત્રોને મુખ શાંતિના માર્ગે ક્યાંથી લઈ શકે ? તમોશુભી મિત્રો ક્રોધ વખત પ્રતિકુળતા થતાં સર્વથી ભૂંડ થાય છે. તમોશુભી મિત્રો ઘટ્ટી-ઘટ્ટીમાં પ્રસંગ પામીને ગુરને થાય છે. રત્નેશુભી મિત્રો સ્વાર્થી, લેખ, કપટ, પ્રપંચથી મિત્રોને ફાંસી ખાવા પ્રવર્ત્ય કરે છે. તેઓ મુખે મીઠા હોય છે અને હૃદયમાં કેરી હોય છે. લક્ષ્મી-સત્તાવંત મનુષ્યોના સંજોગમાં આવી ને સ્વાર્થી સાધવા કેટલાક મિત્રો બને છે. રત્નેશુભીવૃત્તિ અને તમોશુભીવૃત્તિ રહિત સત્વશુભીમિત્રોમાં અનેક

પ્રકારના સારવિધા, દામા, શુદ્ધપ્રેમ, પરમાર્થવૃત્તિ વગેરે ગુણો હોય છે, તેઓ મિત્રો ને સર્વ શુભગુણોની ઉન્નતિમાં આદામ્ય કરે છે. સત્વગુણી મિત્રથી લોકચુંબકના આકર્ષણની પેઠે ગુણોની પ્રાપ્તિ થાય છે, અને તેઓ આત્મભગવાની સત્વગુણની અગર અન્યોપર કરીને દુર્ગુણો તથા દુષ્ટ વ્યસનોથી મિત્રોને બચાવી શકે છે.

સત્વગુણી મિત્રોને કોઈ પ્રસંગે રજ્જેગુણી અને તમોગુણી મિત્રો ઉપયોગી થઈ પડે છે.

કાંટાની વાડો સમા, રજસ્તમોગુણ્ય મિત્ર;
સત્વગુણીને જાણવા, અને પ્રસંગે અમિત્ર. ૭૬

વિવેચન:—શત્રુને કાંટાની વાડ હોય છે. કાંટાની વાડ વિના શત્રુપાકનું રક્ષણ થતું નથી, સત્વગુણી મિત્રોના રક્ષણથી કાંટાની વાડ સમાન કોઈ પ્રસંગે રજ્જેગુણી અને તમોગુણી મિત્રો બને છે. કાંટાથી કાંટો દૂર થાય, જગી જગીને છોટે, તેની પેઠે દુષ્ટ મનુષ્યોથી બચવા માટે રજ્જેગુણી મિત્રો અને તમોગુણી મિત્રો પ્રસંગે ઉપયોગી બને છે. રાજ્ય, ધર્મ, સંઘ વગેરેનું રક્ષણ કરવા દ્વારકમંથોગીની જેમ આવશ્યકતા છે તેમ સત્ત્વન લોકોને દુષ્ટ મનુષ્યોથી બચવા માટે તેવા રજ્જેગુણી, તમોગુણી મિત્રોની આવશ્યકતા છે. પરંતુ તેઓની સાથે બહુ સાવચેતીથી કામ લેવું પડે છે. તેઓ અમિત્ર-દુરભન ન બને એવા ઉપાયો આદરવા પડે છે તો પણ પ્રસંગે તેઓ શત્રુ બને છે. સિંહની સાથે ખેલ કરવા બરોબર તેવા મિત્રોની સાથે વર્તન કરતાં સાવચેતી રાખવી પડે છે, સત્વગુણી મનુષ્યોને રજ્જેગુણી મિત્રો અને તમોગુણી મિત્રો પ્રસંગે અમિત્ર બને છે. રજ્જેગુણી મિત્રો કરતાં અને તમોગુણી મિત્રો કરતાં સાત્વિકગુણી મિત્રોનું અનંતઘણું બળ ખીલે છે, તેથી તેઓ આત્મશક્તિઓને ખીલવવા માટે શક્તિમાન થાય છે. રજ્જેગુણી વૃત્તિયો અને તમોગુણી વૃત્તિયોના પૂજારી મિત્રો આત્માની જ્ઞાનાદિ શક્તિઓના પૂજારી બની શકતા નથી માટે તેઓ સત્યસ્વાત્માન્નતિ કરવાને શક્તિમાન થતા નથી.

નિજ વૃત્તિ પ્રમાણે મિત્રો મળે છે.

જેને જેવી વૃત્તિ છે, અને જ તેવા મિત્ર:
તેથી તે રાજી રહે. છવો ગુણે વિચિત્ર. ૮૦

વિવેચન—જે મનુષ્યોની જેવી મનોવૃત્તિ છે તેને તેવા પ્રકારના મિત્રો અને છે અને તે તેવા પ્રકારના મિત્રોથી રાજી રહે છે. છવો મનોવૃત્તિ ગુણે વિચિત્ર પ્રકારના હોય છે. મનોવૃત્તિયોને અનુભવ કરવાથી વૃત્તિ મેળે મિત્ર મેળ પરસ્પર થાય છે. તે સહેજે સમજી શકાય છે. જુગારીનો મિત્ર જુગારી અને છે સરખે સરખી વૃત્તિવાળા મનુષ્યો પરસ્પર મિત્ર મેળે યોગ્ય થાય છે, અને તેઓ તેવા મિત્ર મેળે રાજી રહે છે. મનોવૃત્તિની મુખ્યતાએ પ્રવર્તનારા છવો પરસ્પર સરખી મનોવૃત્તિની ચેષ્ટાએ પરસ્પર મિત્ર મળે અને બાંધે છે. મનોવૃત્તિની સાથે સરખા અવ્યવસ્થા અને ગુણોથી પરસ્પરની મિત્રતા થાય છે અને તેમાં ફેરફાર (પરિવર્તન) થતા મિત્ર મેળનું પણ પરિવર્તન થાય છે, વધારાં માટે કેટલાક મનોવિકૃત કરીને, આચાર વિકૃત કરીને મિત્ર મેળ સંબંધ બાંધે છે. પણ તે કૃત્રિમ મેળ હોવાથી અનંદ રસ આપવા સમર્થ થતા નથી. વય, સ્થાન, લક્ષ્મી, વિદ્યા દરજ્જા વગેરેથી જે મિત્રાચારીમાં ભેદ રહે છે તે મિત્રાચારી ઉપર ઉપરની કૃત્રિમતા વાગી છે. વિચાર આચાર મેળે બાંધેલી મિત્રતા પણ વિચારાચારની બિન્નતા થતાં ટકી શકતી નથી. મનોવૃત્તિને મુખ્ય કરી અન્ય મનોવૃત્તિયોના આકર્ષણે જે મિત્ર સંબંધ બાંધે છે. તેમાં મુખ્ય આત્મા આત્મભાવ પ્રધાનમૂળ ન હોવાથી તેમાં પ્રેમના ઉભરાઓ પ્રકટે છે તેથી પણ તે ચિરસ્થાયી રહેતા નથી એમ સર્વ મનુષ્યો સ્વવૃત્તિના અનુભવથી જાણી શકે છે.

રમેશુણ, તમેશુણ અને સત્વશુણની પેઠી પર જન્ય વિશ્વ મિત્ર બને છે.

સત્વ રજસને તમયકી, ગયો જે પેઠી પાર;
વિશ્વ મિત્ર પ્રભુ થઈ રહ્યો. સંબંધાતીન ધાર. ૮૧

વિવેચન:—વિશ્વ મિત્ર સ્વરૂપ અને તેથી પ્રભુ સ્વરૂપ થઈ ગયેલાનું સ્વરૂપ દર્શાવવામાં આવે છે. સત્ત્વગુણ, રજોગુણ અને તમોગુણથી જે પેલી પાર ગયો છે, જેણે મનને આત્મામાં સમાવી દીધું છે, તેથી જે શુદ્ધાત્મા ભાવની શુદ્ધદષ્ટિથી વિશ્વપ્રતિ સ્વદેશને અઢા કરે છે, તે વિશ્વવૃત્તિસર્વજ્ઞોનો મિત્ર બની શકે છે અને તે વિશ્વ જીવોનો પ્રભુ બને છે. તીર્થકરો, મહર્ષિયો વગેરે જેઓ આત્મજ્ઞાન સમ્પાદિથી ત્રિગુણાતીત થઈ ગયા છે, તેઓ વિશ્વના ખરેખર મિત્ર બન્યા છે. વિશ્વમિત્ર બનનારાઓને સર્વ જીવો પર એક સરખો સમાન ભાવ રહે છે. સર્વ જીવોની રક્ષા કરવા તે યથાશક્તિ પ્રવૃત્તિ કરે છે. સત્ત્વગુણ, રજોગુણ અને તમોગુણથી પેલી પાર ગયેલાઓ, સર્વ જીવોને આત્મભાવે દેખી શકે છે. રજોગુણ અને તમોગુણાદિ પ્રકૃતિ સંબંધથી અતીત થયેલો આત્મા, સર્વસંબંધાતીત બની વિશ્વમિત્ર બની શકે છે. આવી વિશ્વમિત્રપ્રભુતા મેળવું સ્વરૂપ, આત્મજ્ઞાનિએ અવગોઠ્યું છે. સર્વ સંબંધોથી મુક્ત હોવાની આવી મિત્રતાનો એવી દશા પ્રાપ્ત થયા પછીત અનુભવ આવે છે. રજોગુણવૃત્તિ અને તમોગુણવૃત્તિથી થએલા મિત્રમેળનો આનંદ કલુષિત અને પરિમિત છે, સાત્વિકવૃત્તિથી થએલ મિત્રમેળનો આનંદ કંઈ શુદ્ધ અનેક પરિમિત છે. ત્રણ પ્રકારની વૃત્તિની પેલી પાર થએલ આત્માઓના પરસ્પર મેળનો આનંદ પરમ વિશુદ્ધ નિત્ય અને અપરિમિત છે. બ્રહ્મજ્ઞાનીઓ આત્માની મિત્રતાનો અનુભવ કરીને વૃત્તિથી અતીત સહજાનન્દની ઝાંખી પ્રાપ્ત કરી શકે છે, આત્માની પરમાત્મતા પ્રગટ્યાથી આત્મા વિશુદ્ધ બ્રહ્મરૂપ બની અનંતજ્ઞાનદર્શન, અનંત સુખનો લોગ કરે છે. ત્યાગીઓ, ઋષિઓ, મહાત્માઓ આવી આત્મ મિત્ર દશા પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરે છે.

પ્રેમ વૃત્તિની પુષ્પની, ખીલવણી કરનાર;
મિત્ર, સ્ત્રી, ગુરુ, દેવ એ, ચાર જ છે નિર્ધાર. ૮૨

વિવેચન:—પ્રેમવૃત્તિરૂપ પુષ્પની ખીલવણી કરનાર મિત્ર, સ્ત્રી,

જુદ અને દેવ છે. મિત્રથી પ્રેમને વિદ્યમાન જુદા પ્રકારનો થાય છે. પતિવ્રતાશીલો અને આત્મસ્થપતિથી પ્રેમને વિદ્યમાન થાય છે. જીવ-મરણનો મિત્ર અને જીવ-મરણનો પતિવ્રતા શીલો જન્મે જન્મની મુદતવાચનો મુદત પ્રેમ ખીલવે શકે છે. દેવતા થોમો જે પ્રેમને વિદ્યમાન થાય છે તે ભક્તિ મેળા રૂપમાં પરિવર્તિત છે. માનવિત્તાના સંબંધે મનુષ્ય પ્રેમમાં પુનર્જન્મ, નવજન્મ સ્વાદિ જુદો જુદો છે. માનવિત્તાદિ મુદતજનના થોમે પ્રેમને વિદ્યમાન થાય છે તેથી જન્મે ભાવિત જુદો ખીલી ઉઠે છે. જોજુદો પ્રેમ જન્મે વર્મા-જુદો પ્રેમ જન્મે. માનવિત્તાદિ પ્રેમની જન્મજુદો વિમુદ્ધતા છે. પ્રેમની ખીલવણી દરજ્જા ઉપરુકત થાય છે તેજોના સંબંધથી જન્મની પ્રિયજન સંબંધ ઉપરિ ભેદ ઉપરુક થાય છે. ઉપરુકત થાય સંબંધમાં જે મનુષ્ય જન્મે છે તે પ્રમજ્જેદિને હરથમાં પ્રા-દર્શને જન્મજન્મની ઉપમતા પ્રાપ્તિ કરી શકે છે. જો, મિત્ર, જુદ અને દેવને નામરૂપની સ્વપ્નની ઉપરિ જુદીને મૂળ જન્મસ્વરૂપે દેખાય જોઈએ, અને તેજોના અને સ્વ વચ્ચે જન્મસ્વ જન્મસ્વરૂપે જોઈએ. જો પ્રમાણે જન્મસ્વરૂપે પ્રેમની જોઈતિ પ્રકટાવવાથી તેમાંથી જન્મે જુદો પ્રાપ્તિ થાય છે. પ્રવૃત્તિ કે—

“Love is only the reflection of a man's own worthiness from other men.”

પ્રેમની જોઈતિથી જન્મસ્વરૂપે મનુષ્ય-વર્તણૂં અનેક દેવો-વર્તણૂંનો નાશ થાય છે અને જન્મની વિમુદ્ધિને અવિભાવ થાય છે. નીચે પ્રમાણે જોમનને જુદો છે. તે પ્રમાણે પ્રેમની ખીલવણી દેવી જોઈએ.

“Love, which is the essence of God, is not for loving, but for the total worth of man.”

પ્રેમ વિમુદ્ધિને મિત્રપણું અનુભવાય છે.

પર્યાયો સદુ અનુભવી, આગળ ચલતો ભાય:

મિત્રપણું તે અનુભવે, વિમુદ્ધિને ન્યાય. ૮૩

વિવેચન:—આત્મશક્તી, આત્મપ્રેમી મિત્રદશાના આસાદોના સર્વપર્યાયોને અનુભવીને આત્મશક્તી આગળની દૃશ્યદત્તો જાય છે, અને તે સ્વાધિકારદશા યોગ્ય મિત્રત્વને અનુભવ પ્રથમ મનમાં વિશુદ્ધપ્રેમે વિશુદ્ધ મિત્રતાના મુખનો અનુભવ છે, વિશુદ્ધપ્રેમે આત્મામાં સર્વ પ્રકારના શુભ મિત્રત્વતાના રસસાધો સોજવાય છે. અશુભમિત્રોના આચારોનો અને વિચારો અનુભવ લેખને આત્મા શુભમિત્રોના આચારોનો અને વિચારો અનુભવ લેવા પ્રયત્ન કરે છે, અને રજોશુભી અને તમોશુભી પ્રેમમાં જે દોષોની અશુદ્ધતા છે તેને શાન્તિકમિત્રપ્રેમથી ટાળી વિષયવાસના સ્વાર્થ વિનાના વિશુદ્ધપ્રેમે તે આગળની દૃશ્યદત્તોને સત્યમિત્રત્વનો અનુભવ કરે છે. મનમાં વિશુદ્ધ પ્રકટાવ્યા વિના વિશુદ્ધ મિત્રની પ્રાપ્તિ થતી નથી. વિશુદ્ધ મિત્ર વિશુદ્ધ પ્રેમની જરૂર છે. લાયક થશે તેટલું મળશે. જેવું જ્યાં ઇચ્છો છો તેવું પ્રથમ પાનાના આત્મામાં પ્રકટાવ્યા આત્મામાં મિત્રપણાના આત્મિક જેવા પર્યાયો પ્રકટાવ્યા છે પર્યાયોવાળા અન્ય મિત્રોની પ્રાપ્તિ થાય છે. હુનિયામાં સર્વે વસ્તુ છે, અન્તરમાં તે વસ્તુ માટે યોગ્ય થશે તો બાહ્યથી તે વસ્તુ મેળવી શકશે. મિત્રદશાના જેવા પર્યાયો ઇચ્છશે તેવા પ્રાપ્ત શકશે. અશુભનો ત્યાગ કરીને શુભ મિત્રપર્યાયો પ્રગટાવવા લાયક બનવું જોઈએ.

પ્રેમનું રહસ્ય દર્શાવે છે.

પ્રેમ મરણ વા શરણ છે, પ્રેમ (પ્રધુપને ઝેર;
પ્રેમી મિત્ર મળ્યા પછી, રહે ન ઈર્ષ્યા વૈર.

વિવેચન:—પ્રેમ તે એક દૃષ્ટિએ મરણ છે, અને એક દૃષ્ટિએ શરણ છે. પ્રેમ તે અમુક દૃષ્ટિએ અમૃત છે અને એક દૃષ્ટિએ ઝેર-વિષ સમાન છે. પ્રેમ મરણ વા પ્રેમ શરણ છે, અનુભવ વસ્તુતઃ વિચારીએ તો જ્ઞાનીઓને આવી શકે તેમ

અગુપ્ત જીવનનો નાશ કરીને ગુપ્ત જીવન અર્પવા માટે પૂર્વાવસ્થાના જીવનનું મરણ પ્રેમ છે, અને સર્વ પ્રેમના પ્રકારના પ્રમાણમાં, દેવગુરુ પર્મના તાનમાં પ્રેમ તે ચરણપૂત છે. પ્રેમ વિના કોઈ મનુષ્ય ઉચ્ચ-દિવ્ય-પ્રભુમયજીવને જીવી શકતો નથી. પ્રેમ ન મળતો વાટે ઘાટે, પ્રેમ પ્રભુ પરખાવે રે: કોઈ મારે! પ્રેમીડો ખતલાવે, પ્રેમના પ્યાણા પીધા જોણે, તેને કશું નહીં બાવે રે. કોઈ. “જડ બીજ મીન કમડ જડ જોવો” હત્યાદિ ઉચ્ચ દિવ્યપ્રેમી મિત્ર મન્યા પશ્ચાત્ ઇર્ષા વેર રહેતું નથી. ઇર્ષા વેર અને પ્રેમનો પરસ્પર વિરુદ્ધ સંબંધ છે. જ્ઞાની પ્રેમીમિત્ર મન્યાથી ઇર્ષા વેરનો નાશ થાય છે, અને આત્મા સર્વ જીવો પર અમૃતમય દષ્ટિ ધારણ કરી શકે છે. પ્રેમથી ગુરુ દ્વંદ્વવાગામનુષ્યો દીન, દીન, ઉદાસીન બને છે, અને તેઓ પ્રભુ પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. પ્રેમની મર્યાદા-અવધિ નથી. પ્રેમના અનન્ત વર્ગમાં સર્વ પ્રિય મિત્રોનો સમાવેશ થાય છે. પ્રેમામૃત જીવનથી જીવનાર પ્રેમી મિત્ર ખરેખર સ્વમિત્રને અમૃતમય સજીવન તથા અમર જોડું પુનરુજ્જીવન સમર્પી શકે છે.

આત્મ સ્વાર્પણથી મિત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે.

આત્મસમર્પણ વણ કદી, ઉઘડે નહિ સ્વરૂ દ્વાર:

આત્મા મિત્ર થતો નહી, આત્મભોગ વણ ધાર. ૮૫

વિવેચન:—આત્માનું સર્વસમર્પણ કયો વિના સ્વરૂનાં દ્વાર-દેવ દોરનાં દ્વાર ઉઘડતાં નથી. ભાવાર્થ એ છે કે આત્માનું સમર્પણ રૂપ ત્યાગ કયો વિના સાગ્ર આત્મસમર્પણ કરનાર મિત્ર મળતો નથી. પ્રતાપ રાણાએ ઝાલા રાણાને આત્મસમર્પણ કરી મિત્ર બનાવ્યો હતો, તેથી તેણે અરવલીચુડમાં પ્રતાપ રાણાને બચ્ચવણ તેનું રાત્ર્યછત્ર પેટે જોડ્યું અને પોતાના પ્રાણનું સમર્પણ કર્યું. આત્મસમર્પણ કરીને જે મિત્રોનાં કાર્યો કરે છે, તેઓ માટે સર્વ વસ્તુઓને ત્યાગ કરે છે, તે આત્મસમર્પણ મિત્રોને પ્રાપ્ત કરી, અનંતસાગરજીવનને પ્રાપ્ત કરી અનેક દુ:ખોથી મુક્ત થાય છે.

આત્મલોગ આપ્યા વિના અન્ય મિત્રોમાટે સ્વાત્મા મિત્ર બનતો નથી. તેમજ આત્મલોગ આપીને આત્માને અન્યો માટે આત્મારૂપ મિત્ર બનાવી શકાતો નથી. તન, ધન, સત્તાદિ સર્વ પ્રિય વસ્તુઓનો લોગ આપ્યા વિના આત્માને મિત્રરૂપ બનાવી શકાતો નથી. આત્માની અનંત શક્તિયો પ્રાપ્ત કરવાને માટે અને વિશ્વ જીવોના ત્રેય માટે આત્મ લોગઆપીને કર્મ યોગી સન્ન્યાસી બનવું પડે છે. દેહાધ્યાસનો ત્યાગ કરવો પડે છે, આત્મસમર્પણ કરીને મિત્રોમાટે કર્મ કરનાર મનુષ્ય સત્યમિત્ર બની શકે છે, અને તે સર્વ મનુષ્યોને પોતાના તરફ આકર્ષી શકે છે. આત્માની પરમાત્મતા કરવા આત્મ સમર્પણ કરી પ્રવર્તવાની જરૂર છે. આત્માને મિત્ર કયાં વિના મન, બાહ્ય અને કાયાનો, લોગ આપી શકાતો નથી ગુણોવડે આત્માને મિત્ર બનાવી શકાય છે. આત્મસમર્પણ કરીને જે આત્માને મિત્ર બનાવે છે તેને માટે સ્વર્ગનાં દ્વાર ખુલ્લાં થાય છે.

મિત્ર વિનાની મનની કેવી સ્થિતિ હોય છે ?

મિત્ર વિનાનું બોલવું, રણમાં પોક સમાન;
ફરવું મિત્ર વિના અરે, રોઝ જ્રમણ સમ જાણુ. ૮૬

વિવેચન—આ વિશ્વ આત્માને અને આત્મસ્વરૂપ અન્યને મિત્ર બનાવ્યા વિના જે કંઈ બોલવાનું થાય છે, તે રણમાં પોક સમાન છે. આત્માને ગુણોવડે મિત્ર બનાવ્યા વિના અથવા ગુણોવડે સુકેત અન્યને મિત્ર બનાવ્યા વિના જ્યાં જ્યાં પરિશ્રમણ કરવું તે રણના રોઝ સમાન પરિશ્રમણ બાણવું. આ દોહસનો મુખ્ય સાર એ છે કે વિશ્વમાં મનુષ્ય જીવનને સહચારી આત્મદર્શી-આત્માનુભવી-આત્મસ્વરૂપ મિત્ર કરવો જોઈએ. મનુષ્ય જીવનમાં વિશ્રામ ભૂત મિત્ર કયાં વિના આનન્દરસનાં ઝરણાં પ્રગટે એવા ઉપાયો પ્રાપ્ત કરી શકાતા નથી. પ્રેમ, લકૃષ્ણતા, ધીરતા, વીરતા, દયાહુન, પ્રમદ્ભિક્ષતા, આસ્તિક્ય, આત્મેક્ય કરનાર કર્મયોગી રાત્રી આદિ ગુણોવડે સુકેત મિત્ર સ્વઆત્માને દીપકની પેઠે અધઝરમાં ઉચ્ચ

શુદ્ધ હવનના પ્રકાશમાં સહાયી અને છે. મનુષ્યે પોતાની ચારે બાજુએ મિત્રો જનાથી રાખવા જોઈએ કે જેથી આત્મોન્નતિ કરવામાં સહા સમવડના જની રહે. વિશ્વમાં સહેજે જ મિત્રો અને છે તથા પોતાના ગુણોથી વા પૂર્વ જવના સ્નેહે જ મિત્રો અને છે તેવા મિત્રોથી દિવ્ય હવન પ્રાપ્ત થાય છે માટે તેવા મિત્ર કયા વિના રહેણું નહીં.

મનોવૃત્તિ દેરે જદલાતા મિત્રો.

થયા થાય મિત્રો ઘણા, મિત્ર ઘણા જદલાય.

વૃત્તિદેરેદેર છે, મનોવૃત્તિપદાય.

૮૭

વિવેચન:—મિત્રો અનેક થયા થાય છે અને લવિષ્યમાં ઘણા થયે. જૂનકાલમાં ઘણા મિત્રો જદલાયા. વર્તમાનમાં કેટલાક જદલાય છે અને લવિષ્યમાં મનોવૃત્તિ દેરે ઘણા જદલાયે, તેમાં મનોવૃત્તિને દેરદાર સમજવો. મનોવૃત્તિ પથોથો જેમ જેમ જદલાય છે તેમ તેમ મિત્રપથોથોમાં પણ દેરદારો થયા કરે છે. મનોવૃત્તિના વિચારો અને આચાર મજતા આવતાં તે તે જતાના મિત્રો થાય છે. અને તે તે વિચારો અને આચારો જદલાતાં મિત્રોની દૃષ્ટિમાં દેરદાર થાય છે. જોડકું જ નહીં પરંતુ મનોવૃત્તિના વિચારોની અને આચારોની વિરૂદ્ધતાથી મિત્રો જનેલાઓ પણ પ્રસંગે શત્રુ અને છે. સદાકાલ એક સરખી કોઈની મનોવૃત્તિ રહેતી નથી. વિચારોના અને આચારોના લેદથી તે તે વૃત્તિવર્ગો. પરસ્પર એક બીજાને ઘોર અન્યાયી માને છે. અને તેથી પરસ્પર વૃત્તિલેદે લડી મરે છે, ત્યાં મિત્રતા સ્તી શકતી નથી. પરસ્પરવિરૂદ્ધમનની માન્યતાઓથી જે એક બીજાને પાપી, શત્રુ, અધર્મી માનતા હોય તેવા જનો શી રીતે મનોવૃત્તિની મિત્રતાને સદાકાલ સંરક્ષી શકે શકે? પરસ્પર શાસ્ત્રોથી વિરૂદ્ધ વિચારોની માન્યતાઓવડે, દેશલેદવડે, આચાર વેવવડે, નૃતિલેદવડે જે પરસ્પરના આત્માને અવલોકી શકતા નથી તેઓ મિત્ર જાવની સ્થાવિતા સંરક્ષવા શક્તિમાન થતા નથી. વિચારલેદે,

યથેચ્છી મિત્રતા અન્ય પ્રસંગે મગતાં કરી બાધ છે. માટે જેને મિત્ર કરવો છે તેના શરીરને, મનને, વાલીને, મિત્ર ન બનાવનાં તેના આત્મા-ને મિત્ર બનાવવો જોઈએ કે જેથી શરીર, વાલી અને મનની સિન્ન બિન્ન પ્રવૃત્તિ છતાં તેઓની ઉપેક્ષાપૂર્વક આત્મારૂપ મિત્રનું દર્શન થાય અને તેથી સ્વાત્માની ગુણતા કરી શકાય.

આત્મામાં સર્વ મિત્ર દ્રશ્ય અલેદ મિત્રી ધારક બને છે.

આત્મામાં જગ દેખતો, આત્મામાં સદુ મિત્ર;
અલેદદ્રષ્ટિએ અહો, સહજાનન્દ પવિત્ર. ૯૬

વિવેચન:—જાનીમિત્ર, આ-મજાન દ્રષ્ટિથી આ-આમાં સમા એકા સર્વ જગતને દેખી શકે છે. જે જે મિત્રો છે તે તે સર્વ આ-ત્માએ છે. અન્ય-આત્માને દેશદ્રષ્ટિએ ક્યાંચિત્ સ્વાત્મામાં સમાવેશ થાય છે, અલેદદ્રષ્ટિએ આ-આરૂપ મિત્રને દેખતો છતો અને અનુભવતો છતો, આ-મજાની સહજાનન્દ મિત્રની પાસિપૂર્વક પવિત્ર બને છે. મિત્રે.મા પરપર અલેદભાવ વળવો જોઈએ. જ્યાં હૃદયમાં ભેદ છે ત્યાં મિત્રે.માં અ.ભેદતા નથી. ભેદદ્રષ્ટિ ધારક મિત્રોના હૃદયમાં સ્વાર્થ.તિ વિદ્યો રહે છે અને પરપરનાં હૃદય એક સ્વરૂપ થતાં નથી. તેથી પરપર માટે આ-મસમર્પણ થતું નથી. વિશ્વાસપા-ત, સ્વાર્થ, બ્યક્તિમહત્તા, અહંતા, ઉચ્ચનીચતા, અપ્રમાદ્ય, દુષ્ટતા વગેરે દોષોથી પરપર મિત્રોમાં જ્યાં સુધી ભેદદ્રષ્ટિ રહે છે, ત્યાં સુધી અલેદ મિત્રતાના અનન્દસન્ને અનુભવ થતો નથી. અલે-દ્રષ્ટિ થતાં કાંઈનું મિત્રની રહ્યે અર્દનભાવ થતાં આત્મામાં વિશ્વ અને સર્વ મિત્રો દેખાય છે, તેથી નિર્દોષ જીવનની પ્રગતિ થતાં વિષયાતીન સહજાનન્દની પ્રાપ્તિ થાય છે. જેમર્મન રહે છે કે:—

The only joy There in Pic being king is
that the not mine is mine.

અહીં દશમાં વિષયનિ સર્વમનુષ્યો આવેલો સ્વાર્થ સમાન

ખાકે સ્વયંચાં ઉચ્ચ શુદ્ધ વિદ્ય મમાજ અને, એમાં કાઈ આશય નથી માટે ઉપયુક્ત અભેદરૂપિની મિત્રતા મુક્ત વિદ્યરૂપિ મનુષ્યને એવા ઉપાયે યોજવા ભેટુંએ.

અભેદ અરૂણ મિત્ર દગ્ધ.

આત્મા જગ ઉચ્ચરસાનુ, અભેદરૂપ જગ્યાય,
સર્વ જગત્ના એવ સદુ, મિત્ર પદે પરખાય. ૬૭

વિવેચન—આત્માની અર્થેનુ જગત્ની, તથા મમાપિ, મદજ મમાપિ, સજ્જેમ મમાપિની પરિપક્વતા કરીને તથા જગત્ જાણની એકતા કરીને શુદ્ધ વિદ્યરૂપ જાની પ્રાપ્તિ કરે છે, આદે તેને આત્મામાં જગ, દગ્ધ, મર્મ મમાયેનું લાગે છે. આત્માના કેવળ જ્ઞાનમાં મર્મ એવેનું પરિણમન થાય છે, તેથી તે દૃષ્ટિએ જ્ઞાન અને જ્ઞેયપદોની કથામિત્ અભેદતાએ આત્માની પ્રાપ્તિ મર્મ અભેદ રૂપ લાગે છે, તેથી તેને તેથી દયામાં વિદ્યરૂપિ સર્વજ્ઞે સ્વાત્મ મમાન મિત્રપદે અનુભવાય છે. આવી કેવળ જ્ઞાનની દૃષ્ટિ થયા પદ્યાત્ કષ્ટપલુ કર્નંબ બાકી રહેનું નથી. આવી અભેદરૂપિની પ્રાપ્તિ કરવા માટે મોહનીયપ્રકૃતિયોને નાશ કરવો ભેટુંએ. દેહાધ્યાસ વગેરે મર્મઆધારો દાગીને આત્મામાં મમાપિનિષ્ઠ થવું ભેટુંએ. આત્માની મિત્રતારૂપ અનન્તવર્તુલની પ્રાપ્તિ ખરેખર કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્તિની સાથે સંબંધ ધરાવે છે. સ્વાત્મચરિત્રની જેમ જેમ શુદ્ધતા થતી જાય છે. તેમ તેમ આંતરિક આધ્યાત્મિક મિત્રાધ્યવસાયોને અનુભવ પ્રાપ્ત થતો જાય છે, અને તેથી અનેક દોષોથી આત્મા મુક્ત થાય છે. વિશ્વવૃત્તિસર્વજ્ઞેના શુદ્ધોત્તરક આત્માપયોગે વર્તવાની સાથે શુદ્ધાનુસંગદૃષ્ટિ ખીલતી જાય છે અને દોષરૂપિને નાશ થતો જાય છે. આ રીતે મિત્રેના શુદ્ધોની આરિષ્ટ દયાની પ્રાપ્તિ થતાં થતાં ઉપરે પરમાત્મદયાની પ્રાપ્તિ થાય છે તે સમયે ઉપયુક્ત અનુભવ આવે છે તેથી તે સંબંધી વિશેષ અનુભવ તો તેથી દયા પ્રાપ્ત કર્યા પદ્યાત્ જગ્યાય છે.

જાની યોગીની મિત્ર દયાનું સ્વરૂપ.

એવા જ્ઞાની યોગીને. રહે ન બાકી કાંઈ;

મુક્તિ તેના હૃદયમાં, મુક્તિ મુખ છે આંદિ. ૯૧

વિવેચન:—ઉપરુંડા દુઃખમાં જે જાવ કર્યો છે તેને હૃદયમાં ઉતારીને આ દુઃખના વિવેચનનો અનુભવ કરવો જોઈએ. ઉપરુંડા અદ્વિતની યોગીને આ વિશ્વમાં સર્વજ્ઞ્યેના અદ્વિતિક મિત્રો બન્યા પશ્ચાત્ કદંબજ બાકી રહેતું નથી એવા મર્મ જ્ઞાની યોગીના હૃદયમાં જાત અમુકાપેશજે મુક્તિ છે અને મુક્તિનું મુખ છે. અદ્વિતની શુદ્ધતાને જોઈ અનુભવી છે તેને ઉપરુંડા કથ્યનારનો અનુભવ આવે છે. સંપૂર્ણ મહાન્ યોગીને મુક્તિ મુખને હૃદયમાં સાક્ષાત્કાર થાય છે. સર્વવૃત્તિયોની પેઠીપાર મયેસ જ્ઞાની યોગીનો સર્વવ્યાપક અનુભવ પ્રાપ્ત કરવો, તે કદં સામાન્ય જાન નથી. સ્વૃજ્યજાતમાં વસ્તુનાં જોડો દુષ્ટવાઙ્માની પેઠી પાર બાય છે. સર્વદા સ્વાયત્ક્રમ, આનંદમાન, અને અહંભાવને વચ્ચે છે તે ખરેખર, મરણ્યો બની, નિર્મોહી બની સિદ્ધાન્ત પ્રાપ્ત કર છે.

દુષ્ટ મિત્ર ન કરવો જોઈએ.

ખાઈ ખોઈ ખાંતધી, સામો પાછો થાય;

મિત્ર હરે ના એકલો, નાશ કરે એ ન્યાય. ૯૨

વિવેચન:—મિત્રનું ખાઈ પાછું તેનું ખાંતધી ખોઈ છે અને પુનઃ મિત્રના સામો થાય છે, મિત્રનું સર્વથા અગ્રુત કરવા અનેક પ્રયત્નો રહે છે, મિત્રને સન્નિવવા પૂર્વત્ક કરી કાંઈપણ બાકી રાખતો નથી એવો મિત્ર કદાપિ કરવો નહીં કરવું કે એવો મનુષ્ય મિત્ર બનીને મિત્રના સર્વસ્વનો નાશ કરી શકે છે. મિત્રની પાસે જે કાંઈ હોય તેમાંથી સ્વર્થી મિત્ર કદને કદ ખાવા થાય છે. ધીપાવરાબનું ધવલોટો જેમ અગ્રુત કરવા બાકી રાખતું નહીં તેમ મિત્રને પોતાના પર વિશ્વાસ પાડીને પશ્ચાત્ મિત્રનું ખાંતધી ખાય છે માટે મિત્રો કરતાં પૂર્વે મિત્રની વૃત્તિયોને અને તેનાં આચારવ્યોને તપાસી, તેને ખુબ મુજબની ચેટો કરવો, તેની પૂર્વ પરીક્ષા કરવી, એકદમ કોઈના

અમિત અર્થોત્થ શત્રુ કોણ છે ? તે મૂખ પરિપૂર્ણ બાણી શકતો નથી. તથા ત્રણ હિત શાખાં રહેણું છે તે પણ તે બાણી શકતો નથી. તથા હિતસ્વીએ કોણ છે અને અહિતસ્વીએ કોણ છે ? તે પણ તે શકતો નથી એવો તે મૂખ મિત્ર બાણવો. મૂખ મિત્રને મિત્રના કલ્યાણનું હેતુ નથી તેમજ અહિંસા વળતે સાધ્ય કાઢવા જેવી પ્રવૃત્તિ છે, તથા વિવાહની વરણી કરી નાખે છે તથા મૂખ મિત્રોની પેઠે દુષ્ટિ બાણવાં. મૂખ મિત્રના હૃદયમાંથી પુત્ર મનુષ્યો યુક્તિ કિતથી સર્વ વાતો એકાદ છે અને પશ્ચાત્ તેને નાશ કરી શકે. વનમાં વાસ કરવો સાધ્ય, પણ મૂખ મિત્ર કરવો સાધ્ય નહિ. પગલે મૂખ મિત્રના સહવાસથી દુઃખ થાય છે. પેલાની પ્રમાણે મૂખ મિત્ર પ્રવર્તતા હોય તો પણ નૃપતિરક્ષક મૂખવાન પેઠે તે સ્વાભાવે નાશક અને છે. પંદિતોઽપિ ઘટં શત્રુ, નર્ચ હિતકારકઃ, વાનરેણદત્તાં રાજા, વિત્રચૌરેણ રક્ષિતઃ ॥ મિત્રોના સહવાસથી દૂર રહેવામાં યાંત્રિ છે. મૂખ મિત્રને ગમે તે પ્રસંગે કોઈ પુત્ર ભાગીને મિત્રોને દુરમન બનાવી દે છે. આ ઉપરાંત મૂખ મિત્રની સંગત કોઈ ન કાજમાં હોય સારી, આ છે દુઃખ બહુ ભારીદે ॥ મિત્રની ॥ એ કવિતા વાંચવી (ભજ સંગ્રહ ભાગ ૧).

भूषण मित्रधी मती हानि.

અવસર દશા ન લાણુવો, શક્તિ હેરા અજાણુ.
મિત્ર ભલો ના તેહવો, કરેજ મોટી હાણુ.
વિવેચન:—

વિવેચન:—હાનિકારક મિત્રનું લક્ષણ કયે છે. જે મિત્ર બને છે પણ શુભાશુભ અવસર ભાળી શકતો નથી, મિત્રની અને પોતાની દશાને અને આત્મબુદ્ધિના શુભાશુભ પ્રસંગોને ખ્યાલ કરી શકતો નથી. ધન, સત્તા, વિદ્યા, આધ્યાત્મિક આદિ શક્તિયોમાંથી પોતાની પાસે કંઈ કંઈ શક્તિયો છે અને પોતાના મિત્રની પાસે કંઈ કંઈ શક્તિયો છે, તે જે ભાળી શકતો નથી, તથા મિત્રના દુરુપને જે ભાળી શકતો નથી,

મિત્રના સર્વ શુભાશુભ વિચારોને જે જાણી શકતો નથી, તે હાનિકારક મિત્ર જાણવો. તેવા મિત્રથી હાનિ થાય છે. કારણ કે તે મિત્રની દશા, અવસર, શક્તિ, દેશ, સ્થિતિ, વગેરેનો જ્ઞાતા ન હોવાથી મિત્રને હાનિ થાય તેવી પ્રવૃત્તિને કરી શકે છે, અવસર દશા જાણ્યા વિના મિત્રની પાસેથી આહામ્ય માગવા ઇચ્છે છે, તેથી મિત્રને હાનિ થાય છે, અવસર દશા શક્તિ દેશ આદિના જ્ઞાન વિના તે મિત્રને હાનિકારક બનાવવાથી મુક્ત કરી શકતો નથી. તેમજ તે પોતાના આત્માને પણ હાનિકારક પ્રસંગોથી મુક્ત કરી શકતો નથી. મિત્રની દશા તેની આધ્યાત્મિક વિચાર સંકલનને જાણ્યા વિના તે મિત્રના શેષમાં ભાગ લેઈ શકતો નથી. ઉત્કૃષ્ટ એવા અણુદ્રમિત્રથી હાનિકારક પ્રવૃત્તિઓમાં ભાગ લેઈ શકાય છે. માટે એવા મનુષ્યને મિત્ર કરવો ન ભેદભે. મિત્રનું દુદય ન સમજે તે મિત્ર નથી. મિત્રની ચકલી પ્રકૃતિના પ્રસંગો ન સમજે તે મિત્ર થવા લાયક નથી. મિત્રને જે મોજ શોખમાં અને વ્યસનોમાં પ્રવૃત્તિ કરાવે છે તે હાનિકારક મિત્ર છે.

હંસ અને સિંહ સમ મિત્ર લક્ષણ કહે છે.

ઠાકે સમા મિત્રો ઘણા, ધ્યાનસમાજ હજાર,
વિરલ હ સ ને સિંહ સમ, સહાય શક્તિ દેનાર. ૬૬

વિવેચના:-આ જગતમાં દરેક વ્યક્તિઓને પોતાની જાતની અનેક મિત્રો મળે છે, પોતાનું યથાર્થ કાર્ય સિદ્ધ ન થવાથી તેજ પાછા શત્રુ સમાન બને છે. કોઈ વખત એકાદ વ્યક્તિને એવો પણ મિત્ર મળી આવે છે કે પોતાના જાન માલ, તન, મન, ધન, સગાવહાલાં, ખેરી ઊકરાં માળાપની પરવા નહિ કરતાં દરેક કાર્યમાં સ્વાત્માર્પણ કરે છે તો તેવા મિત્રોને અનેકવાર ધન્યવાદ આપવો તે આપણી દુરજ છે. તેમ તેવા મિત્રોનું જીવન પણ આદર્શરૂપ છે. અકસોસ માત્ર એટલોજ કે જગતમાં ઉપર કથિત સાચા મિત્રો મળવા મુશ્કેલ છે. તેથીજ ઉપર કાવ્ય-કથિત ઉપદેશ યથાર્થ છે. આ જગતમાં ઘણા મિત્ર ઠાકે સમાનજ મળે છે, તેમજ કેટલીક વખત તેવા પણ મિત્રો જોવામાં

આવે છે કે પોને જેની સાથે મિત્રતાવાળો હોય તો તે પોતાના
અન્ય સંબંધને સાથે જોડવા નિરોધ કરે છે, કારણ કે પો
મળેલું છે તેનો લાભ બીજો ન લેઈ શકે તેવીજ દુષ્ટ ધારણા
મનમાં આવે છે. તેથી તેવા મિત્રોને જ્ઞાન જેવા દંખાંથી કહેવામાં
છે, એ વ્યાજબી છે. સાદાત્મ્ય અને શક્તિ આપનાર એવા સિંહ
મિત્રો વિરુદ્ધ દુશ્મન થાય છે. પરસ્પર એ મિત્રો એક બી
દંખાં કરે છે. એક બીજાની સ્ત્રીએ કવેશ કરે છે, તે જ્ઞાન સમા
બાણવા, હંસના સમાન દુશ્મન નિર્મલ અને સિંહ સમાન પરા
પુરુષ સિંહ મિત્રોની પ્રમિયથી દુર્લભ છે. હંસ અને સિંહ સ
મિત્રો સહાય કરે છે. એક બીજાને આત્મસોગ આપવામાં કશું
સખતા નથી માટે કાકજ્ઞાન સમાન મિત્રોને ત્યાગ કરીને હંસ
સિંહ સમાન મિત્રો કરવા જોઈએ.

ચંદ્રી પડતી પ્રસન્ને મિત્ર કર્તવ્ય પરીક્ષા.

ચંદ્રતીર્થા પાસે રહે, પડતીર્થા નહિ પાસે;
એવા જન નહીં મિત્ર છે, સત્તા ધનના દાસ.

વિવેચન:—બાહ્ય વસ્તુઓમાં અનંદ માનનાર એવા મિત્રો
કેાઈને પણ ઉપકાર કરી શકતા નથી, કારણ કે તેવા મિત્રો પોતાની સાથે
ત્યાં મુખીજ દડી શકે છે કે ત્યાં મુખી અપદ્વી. ચંદ્રતી દશ્ય હોય છે.
અનેક પ્રકારના હુન્નર ઉદ્યોગ બનાવવામાં સહાયકપણું હોય ત્યાં
મુખી તેઓ સાથે બને છે તેમ કરતાં એ તે ધનવાન થાય અને તેની
પાસે કેાઈ અપૂર્વ હુન્નર કર્યા બાણવામાં આવે તો પોતાના ઉપર
કરેલા હાજર ઉપકારોને બુઝી જઈ તેને હુન્નર ઉદ્યોગ નહિ બતાવતાં
કદાચ તેની પાસે ધનને નાશ થાય તો તેના મૂળ સાચુ પણ નહી
તેતાં તેની હિપેશા કરે છે, અને જેને હીધે પોતે ઉપરોક્ત રિયતિએ
પહોંચે છે તેનું જ્ઞાન નહિ સખતાં પોતાનું હીનત્વ બતાવવા
ફક્તો નથી તેવા મનુષ્યો ખરા મિત્રો કહી શકતા નથી પણ સત્તા અને
ધન જે બાહ્ય વસ્તુ તરીકે લેખાય છે. તેઓના તેઓ દાસ બની રહે છે.

સત્તા અને ધનની લાલશામાં રાખ્યોઆખો રહેનાર મનુષ્ય અને તેમાંજ ગુણ માનનાર કદાપિ કાળે સાચા મિત્ર તરીકે લેખી શકાતો નથી.

દુર્લભ મિત્રોને જાણવે છે.

સંકટમાં સાથે રહે, કરે સમર્પણ પ્રાણ;
મિત્રો જોહવા હોહીલા, મુણે ન નિન્દા કાન. ૯૯

વિવેચન:—દુનિયામાં કદેક મનુષ્યને મિત્ર કરવા અભિલાષા રહે છે. કારણ જગત્ વ્યવહારે વિચરતા મનુષ્યને પ્રત્યંગોપાત્ત નેક સલાહની જરૂર છે અને તે સાચો મિત્ર પૂરી પાડે છે. સાચા મિત્રની આશાએ મનુષ્યો મેત્રી કરે છે પણ સ્વપરમિત્રોની ફરજ સમજી સાચા મિત્રો બનેલા જગત્માં કવચિત્ દેખાય છે. મિત્ર પોતાની મિત્રફરજ ત્યારે સમજી શક્યો કહેવાય છે કે ત્યારે તે મિત્રનાં અનેક દુઃખો અને સંકટોના સમયમાં સાથે રહી તન, મન, ધનથી મિત્રનાં સંકટોનું નિવારણ કરે છે, અને મિત્રને આનંદશાન્તિ આપવા સ્વાન્યાનું વખને સમર્પણ કરવાની જરૂરીયાત હોય તોપણ લેશ માત્ર ન ડમનાં પા-
હોમ કરી સ્વફરજને અછા કરે છે તેજ સાચા મિત્ર લેખી શકાય છે. કહું છે કે:—

વસવે વ્યસને વૈવ, દુર્મિતેરાટ્વિષ્ણવે ।

રાગદ્વારે, સ્વચ્ચાને વ યસ્તિષ્ઠનિસવાન્પરઃ ॥

ઉઃસવમાં, દુઃખમાં (વ્યગ્રનમાં) દુઃખમાં, દેગની પાવઝ-
લીમાં, રાગદ્વારમાં અને રમશનમાં જે સાથે ઉભો રહે છે તે જયે
બંધન કે મિત્ર છે.

જે મિત્રે સ્વર્થો ॥ તેજ મનુષ્યોથી મિત્રનું બહુ ધનું નથી
સાચા મિત્રે મિત્રના બહામાં જ સદા તત્પર રહે છે. દોષપણ મનુ-
ષ્ય, પોતાના મિત્રની નિન્દા કરતો દેવ વા કુન્દુ' એટલે દેવ તે
સાચો મિત્ર લેશ માત્ર તે સ્વમુક્તિ નિન્દાની સાંખી શકાતો નથી અને

સાંભળવો પણ નથી. કારણ કે તેને મિત્રના સહવાસન માટે પૂર્ણ વિશ્વાસ હોય છે. કહેવત છે કે 'વહુરના વહુવણ' સ્વપ્નમાં અનેક રત્ન છે. માટે પોતાના ગુણ સ્વસ્થાવને મગતા મનુષ્ય સાથે મેત્રી જાંધી સરસર મુસાફરીમાં વિચરવું. ગુરૂની અને માત્રાપત્ની નિન્દા સાંભળનાર અને તેને સાંજનાર સત્ય મિત્ર જની શકેતો નથી.

શુભોદયીજ મેત્રી દેકે છે.

મિત્ર ગુણો વલુ મિત્રના, કદી નહીં દેકનાર;
ધ્યાન મગ લેગો મળી. જાણ ન દાંડી દાર. ૬૬

વિવેચન:—દરેક વ્યક્તિએ મિત્ર કરતાં પ્રથમ મિત્રગુણો તપાસવા જોઈએ. પોતાનામાં મિત્રગુણો પ્રથમ પ્રગટાવવા જોઈએ. યથા યોગ્ય ગુણ મિત્રાથ મિત્રના દલી શકતી નથી. સાંભળ તરીકે પ્રથમ તેનામાં ઉપકારશુદ્ધિ હોવી જોઈએ. તેમજ પોતાનાં વચનને માન્ય રાખવાવાળો હોવો જોઈએ. કારણ કે જ્યાંમુખી મિત્ર વચન ઉપર યકા ન હોય ત્યાં મિત્રતા લાંબી વખત મુખી રાખી તે આશય હુમમવત છે. જો કે મિત્રગુણો અન્ય પણ વજ્રજ છે, અને જો તેનું વર્ણન કરવા બેસીયે તો જાણુ પુસ્તક મિત્રગુણોના વર્ણનનું થઈ જાય, તેથીજ જાતેસંસેપથી જણાવવામાં આવે છે. જાડી વિશેષ ઇચ્છાવાળાએ શુભમથી જાણી લેવું. ઉપર કથિત ગુણો જો ન હોવામાં આવે તો તેવા મિત્રે કદાપિ કરવા નહિ અને તેમ છતાં જો કરે તો સ્વાનના સમુદાય જેવું થાય. જેમ જ્ઞાનને સમુદાય કદાપિ કોઈ ગામથી જીજી ગામ જઈ શકેતો નથી. કારણ અન્ય ગામનો જ્ઞાનસમુદાય તેની સાથે કડીને કડી સુકે છે. જ્ઞાનસંઘ જેમ કાંઈકેત્રમાં પ્રવેશ કરી શકે નહિ, તેમ. નિત્યંત્રી મિત્ર જોતું મળી દોષ પણ કદાં કરી શકે નહિ. કારણ કે શુભો સિદ્ધ મિત્ર દરજ બજાવી શકતી નથી મિત્રેની જાદર પસપર એક બીજાને પેમાદિને સખથ સખથે નહિ, કારણ જગત્માં પેમે, એવેરનું મુખ્ય

કારણ હિ તેમ છતાં કદાચ પેશનું મંજૂર કરશે. પટે તો પણ પૂર્ણ પ્રમાણિકતા રાખવી. પોતાની જાણના શુદ્ધ હોવી જોઈએ. જોકી નિર્ગુણ મિત્રો કરવાથી સ્વપરને કોઈ જાનનો લાભ થતો નથી અને તેજ પ્રમાણે સ્વપર કાવંની સિદ્ધિ પણ થતી નથી.

ગપાટીઆ મિત્રો ઘણા, ઘણા મોજાલા મિત્ર;
શુભ ગોષ્ઠી વળુ મિત્રના. કદી ન હોય પવિત્ર. . ૧૦૭

વિવેચન:—આ વિશ્વમાં અનેક પ્રકારના ગપાટા, નકામી વાતો કરનારા ઘણા મિત્રો થાય છે. ગપાટાં મારવાથી પરસ્પર કોઈનું શુભ કરી શકાતું નથી ત્યારે ગપાટાં મારવાની શી જરૂર છે ? ગપાટાં મારવાથી વિક્રમામાં થતી જવાય છે અને તેથી દેશ, કામ, ધર્મ, કુટુંબ આદિની સેવા કરી શકાતી નથી. ગપા મારનારા મિત્રોથી અશ્વત્થમાર્ગમાં—અધર્મમાર્ગમાં પ્રવૃત્તિ થાય છે. જે મિત્રો ગપાટાં મારવાની વૃત્તિથી દૂર રહેવા હોય અને વિશ્વમાં કંઈ શુભજીવન-પ્રવૃત્તિ કરવા ઈચ્છતા હોય તેજ ખરા મિત્રો છે. વિશ્વમાં મોજ-ચોખમાં જીવન શુભરત્ન અને સમાજ. દેશ, સંઘ વિગેરેની સેવાક્ષ-ક્ષિમાં ભાગ લેતાં ખચકાતું જોવી વૃત્તિવાળા ઘણા મિત્રો હોય છે. મોજાલા, ચોખીલા મિત્રોની સંગતિથી આત્મા, મન, ધન, વિદ્યા, સ્ત્રી વગેરેના પરમાર્થમાં ઉપયોગ થતો નથી. મોજાલા, ચોખીલા મિત્રોની સંગતિથી દેહની, રાજ્યની, ધર્મની, સંઘની પ્રગતિ કરી શકાતી નથી. જે મનુષ્યો મોજચોખમાં પડીને જીવન ગાળે છે તેઓના જીવનથી અન્યોને કરોડ લાભ થતો નથી. માટે મોજાલા, ચોખીલા મિત્રોથી દુષ્ટ દુર્ગુણ બચસો. વગેરેમાં ફસાવાનું ન થાય તે માટે ખૂબ ચેતીને શાલવાની જરૂર છે. જેઓ શુભોથી પરસ્પર ગોષ્ઠી કરે છે તે ખરા મિત્રો છે. શુભોની—સંક્રિત્યોની પરસ્પર શુદ્ધપ્રેમ અને નિઃકામલાવે આપ લે કરવી, જોજ સત્યમિત્રનું લક્ષણ છે. માટે શુભગોષ્ઠીવિ-નાની મિત્રતા કદી પવિત્ર રહેતી નથી એવો દૃઢ નિશ્ચય કરીને મિત્રોને મેળવવામાં શુભોથી ઉપયોગી બનવું જોઈએ.

અનેક પ્રકારના મિત્રો હોય છે.

મિત્રોના સેદો ઘણા, કહેતાં નાવે પાર;
ઐક્યભાવ વણ મિત્રતા, ખરી નહીં થાનાર.

વિવેચન:—મિત્રોના અનેક સેદો છે તેનું વર્ણન કરતાં આવે તેમ નથી. ઐક્યભાવ વિના ખરી મિત્રતા કદાપિ થઈ નથી નથી બને યથે નહિ. નિમ્નમ શુદ્ધપ્રેમવડે પરસ્પર મિત્રોમાં ભાવના યાવ છે ત્યાં સત્ય મિત્રતાની આંખીને અનુભવ થાય છે. વાણી અને કાયાની સર્વ પ્રવૃત્તિઓમાં ઐક્ય હોય છે ત્યાં મિત્ર રસ અનુભવ્ય છે. પરસ્પરના આત્માનું ઐક્ય થયા વિના આત્મ રસને પ્રાપ્તિ થતો નથી. આત્માના ઐક્ય વિના આધ્યાત્મિક શક્તિઓના સમૂહને પ્રવૃત્તિથી શકતો નથી. આત્મેક્યરૂપ મિત્રતા સર્વ પ્રકારના આધ્યાત્મિક સુખને વાસ છે. આધ્યાત્મિક ઐક્ય સાથે બાહ્યનું ઐક્ય પ્રાપ્ત થઈ શકે તેમ છે, માટે આત્મેક્યભાવ મિત્રતા કરીને વિશ્વમાં અનંત સુખમય જીવન પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. મન, વાણી અને કાયાનો ઐક્યમિત્રભાવ ખરેખર આત્માના ઐક્યભાવથી ચિરસ્થાયી રહી શકે છે, અન્યથા નષ્ટ થઈ શકે છે, માટે પરસ્પર આત્માઓનું ઐક્ય કરવું જોઈએ. જ્યાં ઐક્ય ત્યાં મિત્રતા છે.

પવિત્ર મિત્રનું લક્ષણ કયે છે.

મિત્ર હૃદયમાં પેચીને, કરે મિત્રનું કામ;
નિષ્કામી થઈ સંચરે, પવિત્ર તેનું નામ.

વિવેચન:—પવિત્ર મિત્રનું સ્વરૂપ પ્રકાશે છે. મિત્રના હૃદયમાં પ્રેમથી પ્રવેશીને જે મિત્રનું હિત કરવું કરે છે, અથવા કરવામાં સાહાય્ય કરે છે, પેદાની શક્તિઓને મિત્રના કાર્યોમાં એકરૂપ થઈને જે ચાલે છે, તથા જે મિત્રોનાં કાર્યો કરીને પછગળી સામે બાંહેલે દેવાની હિત રાખતો નથી, મિત્રે માટે જેની મન કાંઈ

એક સરખી પવિત્રતા છે, મિત્રોની પાસેથી કંઈપણ સ્વાર્થબુદ્ધિએ મેળવવા પ્રયત્ન કરતો નથી, મિત્રો પ્રતિ જે કંઈ કરે તે સ્વદેશ-રૂપ ધર્મને લઈને કરે છે, તે પવિત્ર મિત્ર અવગોચરો. મિત્રોવડે અપ-માનિત થવા છતાં પણ જે મિત્રોના સામે અપવિત્રવિચારો કરતો નથી. તથા અપવિત્ર પ્રવૃત્તિઓ કરતો નથી, તે પવિત્ર મિત્ર જાણવો. કદાપિ મિત્ર કોઈ કારણ પામી અપવિત્ર થઈ જાય તો પણ જે મિત્રના હૃદયની માર્મિક વાતોને તથા શુભ પ્રવૃત્તિઓને અન્ય મનુષ્યોની આગળ પ્રકાશતો નથી તે પવિત્ર મિત્ર જાણવો. મિત્રોનાં કંદોડો કાચોં કરે પણ પ્રતિબદ્ધો હોવાની કદાપિ જે ચાહના રાખતો નથી, તથા સામે મિત્ર પોતાની પેઠે ન વર્તે તોયે જે મિત્રના માટે કરેલાં કર્તવ્ય કાર્યોને અન્યની આગળ પ્રકાશ કરતો નથી, તે પવિત્ર મિત્ર જાણવો. મિત્રોના પવિત્ર વિચારોથી અને પવિત્ર આચારોથી જે વર્તે છે તે પવિત્ર મિત્ર છે.

ઉત્તમ મિત્રનું સ્વરૂપ દર્શાવે છે.

મિત્ર હૃદયમાં પેસીને, મિત્ર હિતસ્વી થાય;

છાયાવત્ સાથે રહે, ઉત્તમમિત્ર ગણાય. ૧૦૩

વિવેચન:—ઉત્તમ મિત્રનું લક્ષણ કયે છે. મિત્રની ફરજે અહાં કરીને જે વિશ્વાસ, આભાવ્ય તથા આત્મલોગથી મિત્ર હૃદયમાં પ્રવેશીને મિત્ર હિતસ્વી થાય છે. તથા જે છાયાની પેઠે મિત્રની સાથે રહે છે. તે ઉત્તમ મિત્ર થાય છે. સુખમાં અને દુઃખમાં મિત્રની સાથે જે વર્તે છે અને સ્વાર્થોને ત્યાગ કરીને મિત્રને સ્વાત્મવત્ માની તેની સાથે વર્તે છે, તે ઉત્તમ મિત્ર જાણવો. મિત્રના હૃદયમાં પ્રવેશીને તેના સર્વાશયોને જાણવા અને તેમાં ભાગ લેવો એ કંઈ સામાન્ય કાર્ય નથી. મિત્રની સાથે સર્વ પ્રસંગોમાં આત્મવત્ જની સાથે રહેવું એ ઉત્તમ મિત્રના ગુણો પ્રાપ્ત થવા વિના કદાપિ જની શકે તેમ નથી. મિત્રની છાયાવત્ જનીને તેની સાથે શુદ્ધપ્રેમથી વર્તવું એ કંઈ સામાન્ય કાર્ય ગણાય નહિ. પવિત્ર વિચારો અને પવિત્ર આચારો તથા આત્માની એકચિત્તા કરીને મિત્રની છાયાવત્ જનવાથી

મિત્રોની ફરજ અથા કરી ચક્રાય છે. મુખની વેગમાં મિત્રોની
છાયાવત્ જનનતા અનેક મિત્રો મળી આવે છે; પરંતુ ભય, વિપત્તિ
દુઃખી, સંકટ દશા વગેરે કારણથી મિત્રની દુઃખી અવસ્થા યતાં તેની
સાથે છાયાવત્ જનનતાએ તો કે:છ સરકારી પરમર્થો નિષ્ક્રાંતી કમ-
ચે:ગીએ જ હોય છે. જેઓ મિત્રોની છાયાવત્ સાથે રહી સ્વકુરજને
અથા કરી વિશ્વમાં મિત્ર:દશાં દેખાંતીપૂત જની ચક્રે છે, તેઓ
ઉત્તમ મિત્રો બાલુષા.

મુજન મિત્ર સ્વરૂપ.

છાની સાહાય્ય કરે ઘણી, ચહે ન મનમાં માન;
અપમાને ના ખીજતો, મુજન મિત્ર તે બાલુ. ૧૦૪

વિવેચન:—મુજન મિત્ર બહુલ કાય છે. મિત્રને મુખ રીતે જે
અનેક પ્રકારની સાહાય્ય કરે છે અને જે મિત્રના મન અપમાનની આહવાન
પણ કરતો નથી. તેમજ જે મિત્રોના અપમાનથી સાહાય્યક ઇલાં પણ
ખીજતો નથી, કોપી યતો નથી, તે મુજન મિત્ર બાલુએ મિત્રોને
ધન:દિની સાહાય્ય તો મુખપણે કરી બેઠે. જ્યારે મિત્રને
સ્વત્ત્વા કરતાં અધિક ચર્યો ત્યારે તેને જે જે સાહાય્ય કરવામાં
આવે તેની વિશ્વ જગતને બાલુ કરવાની જરૂર જણાવી નથી. પોતાના
કર્તાં મિત્રની દરેક બાબતમાં હીન દશા હોય તેથી મિત્ર પોતાનો
વેઠો છે એમ જે માની લે છે તે મિત્રને મે:કર મહુન્દર છે. તેવા
મિત્રો એ ખરેખર મિત્ર નથી અને તેવા મિત્રોને જે સ્વર્થમટે
માને છે તે સત્ય મિત્ર નથી. પરંપરને ગમે તેવા પ્રસંગોમાં એક
બીજાની સાહાય્ય લેવાની જરૂર પડે છે. તેમાં જે મુખ રીતે સાહાય્ય
અપાવી હોય તે મુખ રીતે આપવી. પોતાના આત્માને આત્મ જેમ
માન આપતો નથી તેમ મિત્રો આત્મારૂપ હોવાથી તેમની પાસેથી
માન સન્માનની કામના રાખવી નહીં. મિત્ર તરફથી માન મળે એવી
કદપિ દિગ્ધા કરવી નહીં. મિત્ર તો સ્વત્ત્વા સ્વરૂપ છે તેને જે જુદો
મનુષ્ય માનીએ તો માનની દિગ્ધા કરાય, પરંતુ તેમ તો નથી માટે

માન સન્માનની, પૂજાની કામના રાખવી નહીં, તેમજ કોઈ વખત કોઈ કારણે મિત્ર તરફથી અપમાન થાય તો પણ સુઝન મિત્ર મનમાં કંઈ ઓખું લાવતો નથી. કારણ કે તે મિત્રને સ્વાત્માવત્ ગણે છે. મિત્રો તે અનેક પ્રકારે મદદ કરનાર સુઝન મિત્ર છે. મરાઠા શાહુ છત્રપતિને તેના સુસલમાન મિત્રે પ્રાણ રક્ષાદિ અનેક શુભ સહાયો કરી હતી.

સત્ય મિત્ર સ્વરૂપ.

ઠપકો મ્હેણાને સડે, લહે ન મનમાં ખેદ;

(મિત્રોન્નતિમાં રાચતો, કરે ન ક્યારે ભેદ.

૧૦૫

વિવેચન:—સત્ય મિત્રનું લક્ષણ જણાવે છે. મિત્રના ઠપકાઓ અને મ્હેણાઓને જે સહન કરે તે તો પણ જે મનમાં ભેદ પામતો નથી, અને ઉલ્ટો ઠપકો મ્હેણાઓના સમ્યક્ સાર મકલુ કરે છે, તથા જે મિત્રોની ઉન્નતિમાં રાચે છે અને ક્યારે ભેદભાવ કરતો નથી, તે સત્ય મિત્ર જાણ્યો. મિત્રની સર્વ પ્રકારની શુભોન્નતિમાં જે રાચે તે એટલુંજ નહિ પણ જે મિત્રોન્નતિના સંબંધોમાં સર્વ પ્રકારે જે સ્વકર્મ કર્તવ્યને કરે છે, તે સત્ય મિત્ર છે. મિત્ર ગંભીરમાં જે આત્મનાથ થતાં પણ જાણ વાસનાઓના વ્યવહારથી ભેદ કરતો નથી તે સત્ય મિત્ર છે. ધન, સંત, સ્વાર્થ, કીર્તિ, માન, પોષણત્યા વગેરેથી પરસ્પર મિત્રોમાં ભેદ થાય છે પરંતુ જે ઉપયુક્ત કારણોથી પણ મિત્રોમાં ભેદ કરતો નથી તે સત્ય મિત્ર છે. ખરેખર માદ રાખવું એટલે એ કે:—

By Persisting in your path though you for
feit the little you gain the great.

મિત્રના ઠપકાઓ સહન કરવાથી મિત્રોના શુભવિચારોની અમર થાય છે. મિત્ર જેન્ને મ્હેણાં મારે ત્યારે જેનાની મુત્રને જે દેખે છે અને મનમાં જરા માત્ર ખેદ લાગતો નથી એવા મનુષ્યો સુખ મહાનુભવિથી અનેક શુભોને પ્રાપ્ત કરી શકે છે અને સત્ય મિત્રની કેટલાંક પ્રવેશી શકે છે.

ઝોણું મન લાવે નહીં, મુવણું પેઠે વાન;
વધતું લેતું બહુ રહે, સત્ય મિત્રને બાણ.

૧૦૬

વિવેચન:—જેના મનમાં મિત્ર સંબંધી કંઈ પણ ઝોણું અવતું નથી અને જે મુવણુંની પેઠે મિત્ર કર્તવ્ય કર્મની કસોટીથી ઘસાય છે, છતાં જેનો આત્મા મુવણુંની પેઠે અધિક ઉન્નત થતો જાય છે, તથા અતિશુદ્ધ થતો જાય છે તે સત્ય મિત્ર બાણવો. મિત્રને ધર્મ જો છે કે મિત્ર સંબંધી કંઈ પણ મનમાં ઝોણું ન લાવવું. મિત્ર પોતાના સંબંધી યથાયોગ્ય વર્તન ન ચલાવી શકે તો પણ તેના સંબંધી મનમાં અપ્રિય ન લાવવું. મિત્ર પોતાની ફરજો જાણવે યા ન જાણવે તો પણ પોતાને તો મિત્રો પ્રતિ ફરજ બજાવવાની હોય છે. મુવણું લેમ કપ, છેદ, તાપથી પરોણા યોગ્ય થાય છે. તેમજ મિત્રોની ફરજો બજાવતાં કપ, તાપ, અને છેદને સહન કરે છે તે સત્યમિત્ર બાણવો. મિત્રના પ્રતિ જેને સ્નેહ વધતો જાય છે, અને કર્તવ્ય કાર્યથી પણ વધતો જાય છે તથા જે મિત્રની વિરૂદ્ધપ્રવૃત્તિમાં પણ મિત્ર પ્રેમથી વૃદ્ધિ પામે છે તે સત્ય મિત્ર બાણવો.

મનની પેલી પાર સહેલા આત્માને જેણે મિત્ર તરીકે જાણ્યો છે તેજ સત્ય મિત્ર થઈ શકે છે. આત્માનું આનંદ રાગ સ્વરૂપ છે તેને પ્રાપ્ત કરી બાદ મિત્રોની ફરજો જાણ કરવામાં પણ તે સત્ય મિત્ર તરીકે કર્મયોગી બની શકે છે. જેથી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરીને સત્ય મિત્ર બનવું જોઈએ.

મિત્ર મેળને રાખવો, જો નહીં સહેલી વાત;

વગર વિચારે ચાલતાં, યાચ મૈત્રીની ધાત. ૧૦૭

વિવેચન:—મિત્ર મેળને રાખવો એ કંઈ સહેલી વાત નથી. વિના વિચારે મિત્રની સ્ત્રી વર્તનથી મિત્રતાને ઘાત થાય છે. મિત્રની સાથે વર્તવામાં સમયોચિત જાણવું કરવું પડે છે અને સમયોચિત પ્રવૃત્તિ કરવી પડે છે. મન, વાણી અને કાર્યાથી સજ્જ થવું પડે છે,

મિત્રને મર્મ ન હણાય અને મિત્રની હાંસી ન થાય એવું કરવું પડે છે. પરોક્ષમાં કે પ્રત્યક્ષમાં મિત્રની નિંદા ન થાય ખાસ ખ્યાલ રાખવો પડે છે. કોઈ મિત્રની નિંદા કરે અથવા વિરુદ્ધ બોલે તો તેનો પ્રતીકાર કરવો પડે છે. મિત્રની કેઈ ચિંતવતું હોય તો તે વાત મિત્રને કહેવી પડે છે, અને તેના યોગ્ય ઉપાય લેવો પડે છે. મિત્રની શુભવાતોને હૃદયમાં રાખવી પડે છે. મિત્રના જે જે વિરોધીઓ હોય તેની સાથે સાવચેતીથી વર્તવું પડે છે. મિત્રની પાસે રહીને તેને સૂચ આપવી પડે છે. તેને માટે પ્રાણાન્તકષ્ટો સહન કરવાં પડે છે. ઇત્યાદિનો અનુભવ કરીને મિત્રતાનું રક્ષણ કરવું પડે છે. વિચારે મિત્રની સાથે પ્રવર્તવાથી મિત્રતાનો ઘાત થાય છે. સાથે યોગ્ય વિચારવું, યોગ્ય બોલવું, અને યોગ્ય રીતે પ્રવર્તવું મિત્રમેળ રાખવાની યોગ્ય કુંચી છે.

જ્ઞાની મિત્ર સ્વરૂપ

જ્ઞાની મિત્રની ગોઠડી, પગ પગ મુખની દહેર;
દુષ્ટમિત્રની ગોઠડી, મન પ્રગટાવે ઝેર.

વિવેચન:—જ્ઞાની મિત્ર અને દુષ્ટ મિત્રની ગોઠડીનું જણાવે છે. જ્ઞાની મિત્રની ગોઠડીમાં અર્થોત્ મિત્રાચારીમાં પગલે મુખની દહેર છે, અર્થોત્ તેની સાથે ક્ષણે ક્ષણે વાતચિત્ વામાં મુખનો અનુભવ થાય છે. જ્ઞાની મિત્રના આચારોમાં વિચારોમાં ઘણું સત્ય સમાયલું હોય છે, અને તેના બોલમ ઘણું સત્ય સમાજેલું હોય છે. એથી તેની પાસેથી ઘણું સત્ય શકે તેમ છે. ચડતી અને પડતીના વિચારોને તે સારી રીતે જ શકે છે. તેથી તેના મિત્રને મુખનાં સાધનો સંપ્રાપ્ત થઈ શકે છે. આત્મજ્ઞાન આપવામાં તે ગુરૂની ગુરુ સારે છે અને તે સં

દોષોને ધોવામાં તે મતાની ગરજ સારે છે અને આત્મદોષોને દાળવામાં તે પિતાની ગરજ સારે છે. કહું છે કે—

મિત્રો મળો સાચા મુને જે દિલનું સર્વસ્વ દે
સાથે રહે દિલથી સદા મુખદુઃખમાં ભાગી બને
ચાલે અભારી વાટમાં જાને સરીખો પ્રેમીયો
જે દીલ લઈને દીલને આનન્દ આપે વાતમાં ॥
શુભર્ષ પડે સંગથી અલગરંગે ચોક્ષતો
જીવજન અન્તરૂ બલુ આચારે સમો સહુ કૃત્યમાં
જેવું અમારું રૂપ તેવો તે બને સહુ કામમાં
તનુધાય મન વિશ્વમ બહાલો મિત્ર એ સ્વર્ગજ સમો ॥
કાંઈ કદે નિષ્કામ જીવિથી રહી સાથે સદા;
સાથે ફરે ધ્યાનજ ધરે સાથે અનુભવ યોગમાં,
મહારૂં અને ત્યારૂં તજી પ્રારબ્ધ વેરે શાક્ષી થૈ;
જેના દુઃખને મિત્ર તેનો હું અને તે મુજ અહો ॥

આચાર અને વિચારથી ભૂતિ દુષ્ટ, વિશ્વાસવાદી, પ્રવચી, સ્વાર્થી, દુષ્ટ મિત્રની સંગત કરવાથી પમલે પમલે તે દુઃખને આપવા સમર્થ થાય છે અને તે મનમાં ઈર્ષ્યાએ પ્રગટાવે છે. પોતે દુર્યુષ્ટિના ખાણમાં પડે છે અને સ્વયં મિત્રને ઘટેલે છે. પોતાનામાં જે ને ભતના દોષો હોય છે તે તે દોષોને મિત્રોમાં પ્રગટાવવા ચત્ન કરે છે. જ્ઞાની મિત્રની સંગત આદરવા યોગ્ય છે અને દુષ્ટ મિત્રની સંગત ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. જ્ઞાની મિત્રોની શિખામલો પ્રમાણે વર્તાવું અને જ્ઞાની મિત્રોની કર્તવ્ય કાંઈનાં સજાહો લેવી.

ન્યાં ભૂતિ વૈર ॥ ત્યાં મિત્રતા ટકતી નથી.

ભૂતિ વૈર ત્યાં મિત્રતા, ટકે નહીં કેા કાળ;
મૂષક સાથે મૈત્રી કરી, મિહાલ દે ઝંટ શાળ. ૧૦૯

વિવેચન:—ન્યાં ભૂતિ વૈર હોય ત્યાં મિત્રતા સદાશન

મળને નથી તેથી મિત્રચરિત્રમાં અર્થમાં અવગણથી મિત્ર થતો નથી. શુદ્ધ-અભ્યુદય-શુદ્ધ-જ્ઞાન-વરૂપ અને શુદ્ધ-અભ્યુદયમાં સમતુલ્ય કુલ-જાતે. તે દરમિયાન અભ્યુદયને મિત્ર તરીકે ધરાવી શકે છે. અભ્યુદયની પાસેથી મળેલા પ્રત્યક્ષ-જ્ઞાન અભ્યુદયને મિત્ર તરીકે ધરાવી શકતા નથી. જાનિએને અને દેશને દેશ-અભ્યુદય મિત્ર તરીકે ધરાવી શકે છે. દરમિયાન તેઓ ને. અભ્યુદય અવ અભ્યુદય છે. પરંતુ અભ્યુદયની મિત્રી મળ્યો જાનિએને મિત્ર તરીકે ધરાવી શકતા નથી.

અભ્યુદયની પાસે, જાનિ, દેશને મિત્ર ધરાવી શકે છે.

આત્મજ્ઞાનીઓ માધ્યમે, ધર્મ જાનિના બેઠા:
મંત્રીભાષે તે રહે, ધર્મ ન મનમાં બેઠા. ૧૧૧

વિવેચન અ-અભ્યુદયની પાસે અને જાનિ દેશ બેઠે મિત્રચરિત્ર જાનવા શકે છે. પરંપરા જુદા ધર્મ દેશ તથા દેશ અને જાનિથી જિજ્ઞાસુ રો નેથી શુ ? આત્મજ્ઞાનીઓ જુદા ધર્મ, જાનિ, દેશ અદિ જિજ્ઞાસુ કરે છે. તેઓ તે જ્ઞાન પ્રેમથી પરંપરા એક અભ્યુદયને દેખી શકે છે. તેઓ અ-અભ્યુદય અનન્ય-ધર્મ-વર્ણ-વર્ણમાં સર્વ દેશ જાનિ વચ્ચે બેઠેને વિવેચ કરે છે. તેઓ તેઓ પરંપરા નેથી જાનવા શકે છે. તથા મનમાં બેઠેને પામવા નથી. આત્મજ્ઞાની ધર્મ વિના સર્વ બેઠેને સમજવાથી વિચારણા પ્રાપ્ત થતી નથી. આત્મજ્ઞાનીઓ મિત્રચરિત્રને જાનવા કરી મિત્રચરિત્ર અદે સર્વ સ્વાર્થજ કરે છે. આત્મજ્ઞાનીઓને દરમિયાન ધર્મ અર્થ જાનવા રહેતું નથી, તેથી તેઓ મિત્રચરિત્રને જાનવા કરવામાં ધર્મ જાનિ દેશ બેઠેને નિર્ભય જાનવા છે. તેઓની મિત્રચરિત્રને જાનવા કરી શકતા નથી. તેઓ અ-અભ્યુદયની અનન્ય ધર્મી શુદ્ધિ થયેલી દેશથી તેઓ અ-અભ્યુદયને જાનવા કરી શકતા નથી. તથા તેઓને જાનવા બાંધી શકતા નથી. આત્મજ્ઞાનીઓની મિત્ર પ્રતિ અર્થ આત્મ પ્રવૃત્તિઓ થાય છે.

ધર્મ દેશ ને જાતિ ભેદ, કરે મૈત્રીનો ભેદ;
બાળ જીવોના ચિત્તમાં, દૃષ્ટિ સાંકડી વેદ. ૧૧૨

વિવેચન:—બાલજીવોને જણાવવાનું કે જો મિત્રાર્થ કરવી હોય તો સમાનધર્મિ સાથે કરવી, કારણ કે ધર્મના ભેદથી, વિવાદ ઉત્પન્ન થઈ મિત્રતાનો નાશ થાય છે. તેમજ સમાનજાતિવાળા મિત્ર સાથે કરેલી મિત્રતા દુટ્ટી શકતી નથી અને પર જાતિથી થયેલી મિત્રતા ચિત્તમાં લિન્નભાવને ઉત્પન્ન કરે છે, માટે તેવી મિત્રતા દુટ્ટી શકતી નથી. કારણ કે બાળજીવોનાં હૃદયો સાંકડી દૃષ્ટિવાળાં હોય છે તેથી ભેદ ભાવની ઉત્પત્તિ સહજે થાય છે.

નારદસમ મિત્રોનો ત્યાગ.

દેનારા વિરલા થના, ઘણા મિત્ર ખાનાર;
નારદ જેવા મિત્રથી, દૂર રહેા નરનાર. ૧૧૩

વિવેચન:—જગત્માં મીઠું મીઠું બોલીને, મમજાવીને ખાઈ જનાર સ્વાર્થીય મિત્રો અનેક હોય છે. પરંતુ મિત્રને સકટ આવતાં તન મનને ધનથી સહાય આપનારા સનમિત્રો તો કેંઈ વિરલાજ હોય છે. જ્યાં આવી મિત્રાર્થ હોય છે ત્યાં સ્વાર્થનો અંશ માત્ર પણ હોતો નથી. નિઃસ્વાર્થ મનુષ્યની મિત્રાર્થ તે સર્વ રીતે સહાયનીજ આપનારી છે માટે તેવા નિઃસ્વાર્થી સહાય કરીને (આપીને) સત્ય મિત્રતા જાળવનાર મિત્રો અતિ અલ્પ હોય છે. નારદ જેવા જે ખટપટી, પરસ્પર કલેશ ઉત્પન્ન કરાવનાર, સાચું જૂઠું મમજાવનાર, ને કુતુહલમાંજ આનંદ માનાર હોય છે એવા નારદ સરખા મિત્રથી દૂર રહેવામાં શ્રેય: છે.

કલેશકારકને મિત્ર ન કરવો જોઈએ.

મેંઠા મનના મિત્રથી, મત્તે ન શાન્તિ લેશ;
ઉછાંછળા મિત્રો થત્રી, પ્રગટે મનમાં કલેશ. ૧૧૪

વિવેચન:—તે મિત્ર મનમાં મેટો હોય, હૃદયમાં કપટ રાખનારો હોય, અને અતિશુદ્ધિદાયનો હોય તેવા મિત્રની સંગત કરવાથી લેશમત્ર પણ ચિત્તને શાન્તિ મળતી નથી. તથા જે ઉછાંછળા હૃદયના મિત્રો હોય છે, તેમના ચિત્તમાં કોઈપણ શુદ્ધ વાત ફી શકતી નથી, માટે તેવા મિત્રની સંગતિથી પણ ચિત્તમાં કોશ તપન્ન થાય છે. માટે તેવા મેંદા મનના, અને ઉછાંછળા મનના મિત્રોથી કેશ પ્રગટે છે એમ બાહ્ય વિવેક જુદિથી મેંત્રી કરવા ઉપયોગી બનતું.

રીસાડ તથા વિવાદી મિત્રો ન કરવા જોઈએ.

રીસાળ મિત્રો રીસથી, કંઠ્યા નીચા થાય;
વિવાદની વર્ષા કરે, સણમાં પડતી લાય. ૧૧૬

વિવેચન:—તે મિત્રો ખરી મિત્રતાને સમજતા નથી તેઓ પોતાના મિત્ર સાથે વારંવાર રીસાય છે ને દ્રેષ ધારણ કરે છે. પુનઃ પોતાના સજ્જન મિત્રનાં છિદ્ર શોધવાને પણ તત્પર થાય છે. અને વારંવાર મિત્રની સાથે વિવાદ મગા કરીને સજ્જ માનમાં મિત્રતાથી પડદાઈને યત્ન રૂપ બની આવે છે. માટે તેવા રીસાળ અને કોઈ મિત્રોની સાથે કદાપિ પણ મિત્રતા કરવી નહિ.

મિત્રના અનુભવ વિના મિત્ર ન કરવો જોઈએ.

વિના અનુભવ ના કરો, મિત્રમેળ સ્વસાર;
પગપગ દુઃખો સાંપડે, સમલો નર ને નાર. ૧૧૬

વિવેચન:—ત્યાં સુધી મનુષ્યની ભગાઈ અથવા જુરાઈધ્યાનમાં ન આવે હોય ત્યાં સુધી કોઈની સાથે આ સ્વસારમાં મિત્રતા કરવી નહિ, કારણ કે કોઈના સ્વભાવની પરીક્ષા કર્યા વિન જો મિત્રાઈ બંધાય છે તે અન્તે દુર્જન મિત્ર મળતાં મહાકષ્ટ ઉત્પન્ન થાય છે, અને પગલે પગલે દુઃખનો અનુભવ થાય છે, માટે પ્રથમથી સાચા મનુષ્યના સ્વભાવનો અનુભવ કરીને પછી મિત્રતા તાપવી તે યુક્ત મણાય છે.

મિત્રમેત્રની કાળજી વગરનાને મિત્ર ન કરવો જોઇએ.

મિત્ર મેત્રની કાળજી, નહીં હૃદય તલસાર;
શત્રુમિત્ર એવો મળે, મળે ન શર્મ લગાર. ૧૧૭

વિવેચન:—જે મિત્રમાં મિત્રતાઈ કાયમ રાખવાની ક્ષેત્ર માત્ર પણ દરકાર નથી. અને જેના હૃદયમાં તલસાર પણ મિત્રતાઈ હોતી નથી. માત્ર ઉપર ઉપરથી મિત્રતા દર્શાવે છે. તેવા મિત્રો શત્રુ સમાન જાણવા, અને એવા મિત્રોના ચિત્તમાં જરા પણ શરમનો અંશ રહેતો નથી તેથી તેવા દુર્મિત્રો અવળે રસ્તે દોરવામાં વિલંબ કરતા નથી માટે તેવા દુર્મિત્રોની સંગત કદાપિ કરવી નહિ. એવા શત્રુમિત્રોનાં લક્ષણ જાણવાં જોઇએ.

ખટપટિયા મિત્રોનું સ્વરૂપ.

ખટપટીયા મિત્રો થકી, નિરાદિન ખટપટ થાય;
વ્યસની મિત્રની સંગતે, વ્યસની સ્વયં થવાય. ૧૧૮

વિવેચન:—શત દિવસ કૂડ કપટમાં તત્પર રહેનારા, અને અનેક જાતના પ્રયત્નો ઉભા કરનાર મિત્રો ખટપટીયા કહેવાય છે. તેવા મિત્રની સાથે મિત્રાઈ ક્યાંથી તે પ્રસંગે ખટપટ ઉભી ક્યાં વિના રહે નહિ તેથી અહોનિશ કલેશની વૃદ્ધિ થાય છે તથા ઘરમાંસ ઇત્યાદિ વ્યસન સેવનારા મિત્રોની સંગત થાય તો પોતે પણ તેવો વ્યસની બની જાય છે. કારણ કે જેવી સંગત તેવી અસર થયા વિના રહેતી નથી.

સુજન મિત્રથી જીવન સુધરે છે.

સુજન મિત્ર વણ જીવગી, સુધરે ના કો કાળ;
કદાપ્તુક્ષને ત્યાગીને, જાવળને ના ગાલ. ૧૧૯

વિવેચન:—જ્યાં સુધી સજ્જન મિત્ર મળ્યો નથી ત્યાં સુધી

છાંદો કોઈ કાને પણ સુધરવાની નથી માટે જો છાંદોને સુધરવાની
અશક્તિ હોય તો અવશ્ય સંજ્ઞા મિત્રની સંગત
કાંઈ જાણી સંજ્ઞા મિત્ર તે કાંઈક મદદ મને પામિત પૂર્વ
કરનાર છે. માટે તેણે કાંઈક સરખા સંમિતને ત્યાંથી જાણ
મરખા જોડે જોઈ મંગલિયો છાંદોમાં અને સારુ દુઃખ બિચાર
થાય તેણે મિત્રની સંગત ન કરવી તેજ કેવલાર છે.

સાચુથી મિત્ર પ્રાપ્તિ સર્વ મન્યું બલુકું.

ધન સત્તા મળનાં જરૂર, મન્યું ન દિવિત માન;
મિત્ર મળે જો સદ્ગુણી, મન્યું સર્વ મન લાણ. ૧૨૭

વિવેચન:—હાથી હાથી મળી, ઘણો વેલવ મળ્યો અને ઘણાં
રોગરોગો જાનકાં સ. ધન મળ્યા, તેમજ સર્વ પ્રકારની સત્તા, અધિ-
કારપણ, અને પાત્રિયો પણ મળી, તેમજ જ્યાં મુખી સાચુથી
જોડે જોડે પણ મિત્ર મળ્યો નથી ત્યાં મુખી અને કાંઈક મન્યું છે
જોમ માનવું નહિ. પરંતુ જો જોડે સાચુથી મિત્ર જ પ્રાપ્ત થાય અને
ધન સત્તા કાંઈક પણ ન મળે તે અને સર્વ મન્યું છે જોમ માનવું.
માટે સર્વ કેવલાર કરના જોડે સાચુથી મિત્રને જ મિત્રવે કે જોઈ
છાંદોને અવશ્ય મુખારો થાય અને આત્મનંદ સંપન્ન.

દુર્મતિ દેનારને મિત્ર કરવાથી થતી હાનિ

દુર્મતિનો દેનાર જો, મિત્ર મળે સસાર;
ચડતીની પડતી થતી, મળે ન સત્યાચાર. ૧૨૮

વિવેચન:—ધરણીને જોઈ દુર્મતિદેનાર મિત્રો મળ્યા
હતા તેણે સંસારમાં જો દુર્મતિને આપનાર અને હાથ હા કરનાર
મિત્ર મળે તે ચડતીને બડતે પડતી દરજ્જા જ પ્રાપ્ત થાય છે, અને
સત્ય અચાર શું છે, તેનું જ્ઞાન થતું નથી માટે દુર્બુદ્ધિ આપનાર
મિત્રોની સંગત કરી પણ કરવી નહિ. સમાવર્તીટાવસનેગુસરવમ

એ વાક્યનો અનુભવ કરી મિત્ર કરવો જોઈએ પરંતુ દુર્ભતિપ્રદ મિત્ર ન કરવો જોઈએ. દુર્ભતિપ્રદ મિત્રથી અતે પન, સત્તા, શક્તિ વગેરેનો નાશ થાય છે. દુર્બુદ્ધિ દેનારાનાં લક્ષણોને પહેલાં જાણવાં જોઈએ. સદગુણ સમાગમથી સુબુદ્ધિપ્રદ મિત્ર અને દુર્બુદ્ધિપ્રદ મિત્રનો અનુભવ થાય છે.

જીવનમુધારક મિત્ર.

અધારે દીપક સમા, વૃદ્ધ્યષ્ટિ સમ મિત્ર;
મળતાં ચઢતી જાણુવી, મુધરે ચિત્તવિચિત્ર. ૧૨૨

વિવેચન:—અધારામાં દીપક યથાથી જેમ અધારે દૂર થઈને અદૃશ્યપદ્મથી દષ્ટિગોચર થાય છે, તેમ સદાચારી મિત્રની સંગતિથી ચિત્તને અધિકાર દૂર થઈ સદસત્ વસ્તુને પારખી શકાય છે. તથા વૃદ્ધ મનુષ્યને જેમ લાકડી તે ટેકડરૂપ છે અને તેથી માર્ગમાં વહન થવું મુશ્કેલ પડે છે તેમ સજ્જન મિત્ર તે સન્માર્ગે ચાલવામાં અવશ્ય પટ્ટિકારૂપ છે, અને તેવા મિત્રો મળે તોજ આપણી ચઢતી થાય છે. તેથી વિચિત્ર સંસ્કારવાળું જે ચિત્ત તે પણ મુધરી જાય છે માટે તેવા મિત્રની સંગતિ અવશ્ય કરવી જોઈએ.

મિત્ર પ્રાર્થના.

દુર્ભતિ મિત્ર મળો નહીં, માગીએ પ્રભુ પાસ;
સુમતિપ્રદ મિત્ર મળો, માગો પ્રભુથી ખાસ. ૧૨૩

વિવેચન:—દુર્ભતિવળા મિત્રોથી પગલે પગલે દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે. અને તેથી સર્વ કાર્મિક તથા વ્યવહારિક કાર્યમાં અનેક વિપ્ને ઉત્પન્ન થય છે માટે પ્રભુની પાસે એટલુંજ માગવું જોઈએ કે એવા દુષ્ટ મિત્રવળા મિત્રની કદિપણ સંગત થાઓ નહિ, અને સારી મતિને અપનાવ સજ્જન મિત્રોની મંજન સદા કાયમ રહે. એવી પ્રભુની પાસે અવશ્ય આગ્રહ કરવી જોઈએ. એકને માથા નોકરો-

સેવકો મળે તો તેથી ચોટી ચડતી થાય છે. રાજાને સાચા પ્રધાનો મળે તો તેથી રાજ્યની ચડતી થાય છે. ગુરૂજીને સત્વ શિષ્યો મળે છે તો તેમને જ્ઞાનંદ મળે છે પરંતુ ગેરશાસ્ત્ર જેવા કુપાત્ર શિષ્યો મળે છે તો તેથી ગુરૂને દુઃખ થાય છે. તેમ મિત્રોને દુર્મતિપ્રદ મિત્રો ન મળે એવી પ્રજા પાસે પ્રાર્થના કરીએ છીએ.

વિશ્વાસ ધમ્મી જવલે માર્ગે દોરનાર.

અહા બેસાડી પછી, દોરે જરણે પન્થ;
માટે મનમાં ચેતીને, ભણે મુમતિપ્રદ મન્થ. ૧૨૪

વિવેચન:—જે મિત્ર પ્રથમ કૃત્રિમ સદ્વર્તુ દર્શાવીને, મિત્ર થયા બેઠીને, અને અનેક કાર્યોમાં સહાનુમતિ આપીને આપણને વિશ્વાસમાં નાખે છે, અને વિશ્વાસપ્રમાણ પછી તે મિત્ર અવળે રસ્તે ચડાવીને મર્યાદા ઉત્પન્ન કરે છે, તેવા મિત્રનો કહિ વિશ્વાસ કરવો નહીં તે મિત્ર નથી પણ મિત્ર નામને લગ્નવે છે માટે પ્રથમથી ચેતીનેજ તેવા મિત્રની સંનિરૂપ જાગમાં ફસલું ન થાય તેવી રીતે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાને મુમતિ પ્રાપ્ત થાય તેવા મિત્રોનો અભ્યાસ કરવો બેઠાએ કે જેથી તેવા દુર્મિત્રની મુગ્ધતાથી ભવિષ્યમાં કષ્ટ ઉત્પન્ન ન થાય.

પ્રથમી મિત્ર સ્વરૂપ.

વહાણ કંદે વિશ્વાસ દઇ, કરે સ્વતાબે મિત્ર;
ખાય પછી શેડી ઘણું, નહિ એ મિત્ર અમિત્ર. ૧૨૫

વિવેચન:—પ્રથમ વિશ્વાસ આપીને અતિસય પ્રિયતા મેળવીને જે મિત્રને પોતાને આપીને જાતની દેછે, અને વિશ્વાસ પ્રાપ્તિને આપીને જન્મ પછી તે દુર્મતિમિત્ર જે પ્રભુવું કહે તે પ્રભુવું વર્તાવે છે. આવી જાણાને લાભ લઇને તે દુર્મિત્ર જેટલી ખોટી રીતે સમજાવીને મિત્રના ધનમાલ્યું હરણ કરે છે, અને સર્વ મનમાલ લીધા

પછી તે મિત્રાઈના ત્યાગ કરી ચતુરૂપ થઈ જાય છે માટે તેવા વિશ્વાસઘાતી મિત્રનો કદિપણ સંગ કરવો નહિ.

માટે ચેતી ચાલવું, કરી પરીક્ષા બેશ;
ઉત્તમમિત્ર કર્યા પછી, નાસે મનના કલેશ. ૧૨૧

લાગ ભેળને સર્પવત્, ડસતા પાપી મિત્ર;
વિશ્વાસુ થઈ ના જવું, જીવો વિચારી ચરિત્ર. ૧૨૨

વિના વિચારે ચિત્તમાં, જરો ન મિત્ર વિચાર;
સાસસાર વિવેકથી, મહો વિચારસચાર. ૧૨૩

પ્રિય જની મન પેમીને, વિશ્વામી થઈ ભેલ;
કરે દ્રોહ જે મિત્રનો, અધમાધમ છે દેહ. ૧૨૪

મન વચ કાયા કોણથી, મિત્ર જની દે છેક;
અધમાધમ અંગવથી, અદૃશ્ય આંખે બેલ. ૧૨૫

મુખ આગળ સ્તવના કરે, પાછળ નિન્દે ભેલ;
મિત્ર ન માને તે મદિ, કયેન વર્ષે ભેલ. ૧૨૬

મેત્રી તૂટેલી કદિ, પછી નહીં સંભાવ;
સંભાતાં સાંધો રહે, કાચ પાત્રસમ ન્યાય. ૧૨૭

જે નર કાયા કાનના, જરમાબ્યા જરમાય;
મિત્ર મયા ના સાંભળ્યા, સમજીને સમજાય. ૧૨૮

મિત્રોન્નતિમાં મન નહીં, ભડું ન ઇચ્છે બેશ;
મિત્ર મયા તે અયોગ્ય છે, કરે મોદથી કલેશ. ૧૨૯

મિત્ર ફરજ જાણે નહીં, અઘા કરે નહિ ફર્જ;
મિત્ર મયા તે અયોગ્ય છે, કાંઈ મરે ના તર્જ. ૧૩૦

- મિત્ર દત્ત હૃદયે નહીં, મિત્રચિત્ત નહિ જલ્મ;
મિત્ર યશ તે જાયેજી છે, દુઃખ કહિન પાશન. ૧૩૬
- દુઃખ ભેદ જો જાન કરે, રાખે છાની વાત;
મિત્ર યશ તે જાયેજી છે, કરે દુઃખની માત. ૧૩૭
- દાસ સમા મિત્રો ગણે, કરે ઘણું જાપમાન;
મિત્ર યશ તે જાયેજી છે, કહિન જાન. ૧૩૮
- કુળ જાણે દેહને, કરે મિત્ર કલ્યાણ;
મિત્ર યશ તે જાયેજી છે, મતે ન મન ચતુરણ. ૧૩૯
- મિત્રે કુળ જે તે કુળ, માની મન મહાકાશ;
મિત્ર યશ તે જાયેજી છે, મન પ્રામાણ્ય સુકાશ. ૧૪૦
- સ્વયં કરે જાગૃદરી જા, જાણે ચહે ન લેશ;
મિત્ર યશ તે જાયેજી છે, કરે જાગૃદ લેશ. ૧૪૧
- સારી સિદ્ધને ગ્રહે, કરે કલ્યાણ ત્યાગ;
મિત્ર યશ તે જાયેજી છે, મતે મિત્ર ઉપકાર. ૧૪૨
- કરે અપકાર તોય પશુ, કરે મિત્ર ઉપકાર;
ચંદન સમે તે મિત્ર છે, સેવે નર ને જાર. ૧૪૩
- નિવૃત્તકુલ રાજ જલ્મ, કરે મિત્ર કલ્યાણ;
મિત્ર પદે તે જલ્મજે, જલ્મદિમાં વડાણ. ૧૪૪
- જિજ્ઞાસે જી ચલે કરે, લેનાં સન્ય સલાહ;
ચાલીમાં નિજ મિત્રને, કહિ ન જૂલે ચાહ. ૧૪૫
- ચાલીમાં નિજ મિત્રને, જાયે તન પાન સ્થાન;
નંકટમાં નિજ મિત્રની, રાખે સુખની દાન. ૧૪૬

- મિત્ર દયા ના પારખે, કરે ઉપેશા ભાવ;
મિત્ર ખરે ના જાણ્યે, જોગું કાણું નાવ. ૧૪૭
- કરે ભગું ના મિત્રનું, કરે ન સાફ કામ,
નિમિત્ત વિજ્ઞ નુઝ્ય તે, પૂનાપ્ત દુષ્ટ હંસામ. ૧૪૮
- દયા દયાગુ બીજનર, પુણ્યે થાયે મિત્ર;
ધર્મી ધંદાગુ ભંડા, મિત્ર નદા મુખ ચિત્ત. ૧૪૯
- લેવડ દેવડ મિત્રાપી, ક્યાં છતાં પશુ પ્રેમ;
મદા અયત્ત જોનો રહે, સન્ય મિત્રાના નેમ. ૧૫૦
- મુખ વેગા મિત્રોઃ ધન્ય, દુ ખમા રહે ન કોવ,
દુખ સમય પાને રહે, અમાય મિત્ર તે દોવ. ૧૫૧
- પાંખુ ત્વજે ન પાંડિમા, જાની દેદની ઊવ
ધન્ય મદા તે મિત્રને, પ્રભુધિ તેના પાવ ૧૫૨
- કોટિ ઉપાયો કોટલી, કરે મિત્રનુ ધવ
ધન્ય મદા તે મિત્રને, દોવ સાદા અરેવ. ૧૫૩
- કરી પ્રતિજ્ઞા પાળે, કરી વિરેકે જોદ;
મિત્ર દેડને અચરે, ધન્ય મિત્રાનુ એદ. ૧૫૪
- વેપા મમનિરે ધન્ય, વેપા ન કોનુ એદ;
દમી નુનું જાણે કરી, અવમર પામી લેદ. ૧૫૫
- મનનં કરેને અદર કહે, નદા ન નરખી જુનિ,
નિત ન દેને તે નરે, દયામુખી પ્રજુનિ. ૧૫૬
- જગદાચાર્યની કવં, રિયે મિત્ર દભા;
નર વેપા પાર જ નહિ, અગાધાનું પાવ ૧૫૭

- મળે તેરલા મિત્ર છે, મળે લગી ભાં દોય;
જ્ઞાન ન તેને મિત્રનું, સાન ન તેની ભોય. ૧૫૮
- ચાવતુ સ્વયં ન મિત્ર છે, તાવતુ જન્ય ન દોય;
આધ્યાત્મિક મેત્રી વિના, દિવ્ય જીવન ના ભોય. ૧૫૯
- આધ્યાત્મિક મેત્રી થકી, અમૃત રસનો સ્વાદ;
આપે અન્તરમાં અહો, અનુભવ પ્રગટે નાદ. ૧૬૦
- મૂઠ ન ભાલે મેત્રી શું, મૂર્ખ ન ભાલે પેદ;
ચાહે તેને તે મળે, જસ શું ભાલે ભેદ. ૧૬૧
- વિદ્યા રૂપ ને વિતતી, સત્યથી શું થાય;
હૃદય શુદ્ધો ખીસ્યા પડી, મિત્રપણું પરખાય. ૧૬૨
- જુદિવૃદ્ધિ તદ્દાયે ખરે, શુદ્ધો વિના નહિ રંગ;
શુદ્ધોથકી જે ગ્રાહી, પ્રગટે ચિત્ત ઉમંગ. ૧૬૩
- ગદાથી ગદા મળે, લાતલાત્રા થાય;
મૂખો ને મૂખો મળે, લાડભડા થઈ જાય. ૧૬૪
- નથી તેની વૃદ્ધિ થતી, જુદિ ને વિહાન;
ધર્મ વૃદ્ધિ જેથી થતી, મિત્ર સત્ય તે ખાન. ૧૬૫
- પ્રમોદ કરૂણા ભાવના, પ્રગટે હૃદયે બેસ;
મુક્તમિત્ર તે જાણવો, સંજત કરો હમેશ. ૧૬૬
- પાર્શ્વમણિ સમ મિત્ર તે, કરે જીવનો શીવ;
જીવ: મિત્રો શોધિને, સંજત કરો સદીવ. ૧૬૭
- આનન્દ રસ આપે ઘણો, સમજાવી શુભવાત;
આનન્દ દાયક મિત્ર તે, સેવ્યાથી સુખ શાત. ૧૬૮

સત્યાસત્ય જણાવીને, આપે સત્ય વિવેક;
સત્ય મિત્ર તે જાણવો, ધારે સાચી ટેક. ૧૬૬

બોલી પાળે જે યદા, મિત્રયોગ્ય તે થાય;
હિંમતથી હારે નહીં, કરે નહીં અન્યાય. ૧૭૦

જાતો જ્યાં તેવો થતો, નિશ્ચય રહે ન હાય;
મિત્ર નહીં તે કીજીએ, કરો ન તેનો સાથ. ૧૭૧

અક્ષમનને લીરૂ ઘણો, ઉત્તમ ના આચાર;
છાનુ' કહી દે મારથી, મિત્ર લલો નહિ' ધાર. ૧૭૨

અતિમાની દુરામહી, અશ્રદ્ધાગુ જેહ;
ઉચિત સમય ના ઓળખે, મિત્ર યોગ્ય ના એહ. ૧૭૩

આશ્રય આપે તેહનો, કરતો પૂરો નાશ;
પાપી મિત્ર તેનો અરે, કરો નહીં વિશ્વાસ. ૧૭૪

ચવડા સમ જે મિત્ર છે, કરતાં જરા ન વાર;
કૂપ ઉતારી દોરડું, કાપે તે નિધાર. ૧૭૫

સુગરી વાનર ઉપદેશે, સુગરી માળો નાશ;
કીધો કાપે જાનરે, સુગરી બની ઉદાસ. ૧૭૬

ઉપદેશે તેમ મિત્રનો, કરતો જે જન નાશ;
મિત્ર યોગ્ય ના મૂઠ તે, દુઃખ દાયક સહવાસ. ૧૭૭

સલાહ દે કૂઠી ઘણી, ઉપો વતે' જેહ;
સવળું અવળું પરિણમે, મિત્ર યોગ્ય ના એહ. ૧૭૮

સલાહ દે સાચી ઘણી, સવળો વતે' જેહ;
અવળું સવળું પરિણમે, સુમિત્ર સવળો એહ. ૧૭૯

- સાને સમજે ચિત્તને, કદે કલ્પા વલ્લુ કાજ;
મગજ ન જોવે વાતમાં, સાધે સઘળો સાજ. ૧૮૦
- દ્રવ્ય રોગને કાગને, લાલ્પી વર્તે લેહ;
વર્તાવે નિજ મિત્રને, યેષ મિત્ર છે એહ. ૧૮૧
- સ્થાય કરી દૂરે નહીં, કરે નહીં ભક્ષવાહ;
દીન થાય ના દુઃખથી, મુખમાં નહિ હિન્માહ. ૧૮૨
- એવા મન માન્યા મલે, મિત્રે તો મુખ ધાય;
આત્મોન્નતિ પેજે યાત્રી, પરમદયા પ્રકટાય. ૧૮૩
- આત્મોન્નતિ દેશોન્નતિ, વિશ્વોન્નતિ કરનાર;
મિત્રોન્નતિ કરનારને, જોમિત્ર અવધાર. ૧૮૪
- અંકુશોન્નતિ જ્ઞાનોન્નતિ, મુખ પ્રગતિ કરનાર;
મિત્ર મળે મહા જ્ઞાન્યથી, ધન્ય ધન્ય અવધાર. ૧૮૫
- માનુષ્યમિ પ્રેમી સદા, મુખ કાષી કરનાર;
વિશાલ દૃષ્ટિ મિત્રની, ખરી મિત્રતા ધાર. ૧૮૬
- સ્વદેશભક્ષિત સદા, ઉત્સાહી યતાર;
મિત્ર હશે એવા સદા, કમંચોગી અવધાર. ૧૮૭
- મિત્રદુહધની દિવ્યતા, મિત્ર વિના ન જસ્યુધ;
મિત્ર હૃદય જાણ્યા પછી, જસ ન જોઈ રહાય. ૧૮૮
- મિત્ર હૃદય પિય પછી, પ્રગટે દિવ્યનાંદ;
દિવ્યમિત્ર એ સ્વાત્મો, દુર્મતિ લહે ન જન્ય. ૧૮૯
- મિત્ર વિના ન રહાયછે, અમ્યુ' નહિ અપાય;
પ્રતિદૂતિ નિજ શુભની, મિત્ર મારા સ્નેહાય. ૧૯૦

દિવ્યાનન્દ જ મિત્રથી, વિશ્વવિષે થાનાર;
સ્વયં મિત્ર ના મિત્ર તે, સમઢે નહીં ગમાર.

મિત્ર સમર્પણ જે કરે, મિત્ર યોગી તે થાય;
આત્મલોગી સર્થ વિશ્વમાં, મિત્ર રહસ્યને પાય.

દિલના તારોતારથી, મૈને વાતો આય;
મિત્ર મહત્તા ત્યાં ખરી, પસવિષે પરખાય.

મિત્ર વિચારો ભાસતા, પસવિષે જયકાર;
મિત્ર યોગી તે જાણવા, મહામિત્ર અવતાર.

મળી જયો જીવજીવથી, સર્થ ગયાં મન એકે;
મગટે દિવ્યાનન્દ ત્યાં, રહે સ્વભાવે ટેક.

મિત્રાનન્દ ન મેળવ્યો, કરી મિત્ર તો જાણ;
મિત્રપણું તે જાણથી, અન્તર મેળ ન આણ.

મિત્ર જૂથતિ એક છે, યતિ મિત્રને જાણ;
મિત્રો લોગી યોગી કે, નિમિત્ત લેહે માન.

જેવી જેવી પ્રકૃતિ, કરે તેહવી વાત;
શુણકમોનુસારથી, મળે ઘાતથી ઘાત.

{ મિત્ર સંગથી વિશ્વમાં, વહે જીવન જયકાર;
વ્યવહારે એ જાણીને, મિત્ર કરો સુખકાર. }

અણયકુમારે મિત્રને, કયો ધર્મો અવતાર;
આત્મલોગથી મિત્રતા, ચોલે છે સંસાર.

સુજન મિત્રના સંગથી, પામે સ્વર્ગવિમાન,
મિત્ર મહોદય સિદ્ધિયો. પામે જિવન રથાન.

સર્વ શુભશુભ ભાવને, ત્યજી યયો જગ મિત્ર;	
સમભાવે જગ સંચરે, કરતો વિશ્વ પવિત્ર.	૨૦૨
રૂની યેગી તે મિત્ર છે, સેવો પૂજો ભવ્ય;	
મનન્ટ મંગલ પામવા, કરો જોડ કર્તવ્ય.	૨૦૩
સાચી મિત્રાસધના, કરો વચત્ નરનાર;	
સાશુલકારક મિત્રતા, મુખ સન્નતિ છતાર;	૨૦૪
મિત્રભેદ વર્ણન કરું, સર્વ અવેના દેત:	
સત્ય મિત્ર જગ પરમે, મનન્ટના સકેત.	૨૦૫
પ્રેમાપુરમાં ભાવથી, દ્વિસતી કાવ્ય રસાગ.	
બુદ્ધિસાગર ભાવથી. કરનાં મંગલમાગ.	૨૦૬

* મદ્રે ૪૩ શાન્તિ: ૩

તપન ૧૯૭૧ ના દિમાસમાં પ્રેમાપુરમાં મિત્ર કાવ્ય સ્થુ.

અશુદ્ધિશુદ્ધિપત્રક.

પત્ર	સંજ્ઞા	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧	૩	આન	આત્મ
૧	૧૫	આત્માને	આત્મામાં
૧	૮	અપ્પી	સાપ્પી x
૧૭	૩	કુસ્માન છે	કુસ્માન છે
૮	૧૭	ન	x
૮	૧૯	નપી	યપી
૮	૨૦	વ ક્રમને	યક્રમને
૫	૧	{ Trecaution letter	Precaution better
૯	૭	અટયા	મટાટયા
૯	૧૩	ન	x
૧૩	૨	શત્રુવગને	શત્રુવસને
૧૩	૪	જના	જના:
૧૫	૧૯	ધિયો	ધિયો
૧૧	૨૧	કીર્તિ	કીર્તિ
૨૧	૧	દગી	x
૨૮	૧૫	દાર્શનિક	દાર્શનિક
૩૦	૨૩	વેન્ના	વેન્ના
૪૩	૨	મિશ્ન્યાની	મિશ્ન્યાની
૪૧	૨૭	દુષ્ટિ	દુષ્ટિ
૪૪	૧૭	દેશને	દેશને
૫૩	૧૦	સંખ્યાતી	સંખ્યાતી
૧૦	૩	નિજતને	નિજત યા.ને
૧૧	૯	પશ્ચિનિમા	સંયુક્તમા
૧૨	૧૫	ગોડી	ગોડી
૭૦	૪	યથી	નથી
૮૭	૮	નિસર્ગ	નિસર્ગ
૧૦૦	૧૯	bosom	bosom

୩୩	ମାତ୍ରା	ଅପ୍ପେ	ପ୍ପେ
୩୩୩	୧୪	appears	appears
୩୩୩	୧୫	noble news	nobleness
୩୩୩	୧୬	ସିନ୍ଧୁଦେଶ	ସିନ୍ଧୁଦେଶ
୩୩୩	୧୭	assured	assumed
୩୩୩	୧୮	region	rego in
୩୩୩	୧୯	Spear	Speak
୩୩୩	୨୦	Jay	Joy
୩୩୩	୨୧	Resisting	resisting.
୩୩୩	୨୨	ସାଥୀ ସାଥୀ	ସାଥୀ ସାଥୀ

શ્રી અધ્યાત્મજ્ઞાનપ્રસારક મંડલ.

(સ્થાપન-જ્ઞાનપત્રમી-થીર સંવત્ ૨૪૩૫.)

જો તમારે તત્ત્વજ્ઞાનના ઉત્તમ સિદ્ધાંતો, સરથ અને પ્રિય શૈલીમાં સમજવા દોષ અને પેનાવું હૃદય નિર્ભળ જનાવું દોષ, તો મંડળ તરફથી પ્રમટ થયેલ:

શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરજી અન્ધમાળા અવશ્ય વાંચો.

મજકુર અન્ધમાળામાં નીચેના અન્ધો પ્રમટ થયેલ છે, જે વંચી, મનન કરી, તમારા આત્માને ઉચ્ચ શ્રેણીએ ચલાવે. ઉત્તમ અન્ધો એજ અપૂર્વ સત્તમંમ છે. અચીન આ અન્ધોના મનનથી થલું જલકુર અને મેતરવા પામશે—ચુરમીની લેખનશૈલી—માધ્યમશ્રદ્ધિશાળી દોષથી, દરેક ધર્માવશબ્દો તોને પ્રેમપૂર્વક વાંચે છે. દરેક અન્ધોમાં આધ્યાત્મજ્ઞાન અને તત્ત્વજ્ઞાન મંત્રથી વિવેચન છે.

વૈરાગ્ય, ઉપદેશ, અને ભોષક, પદો—અજ્ઞો—તે તે વિષયમાં સીનના કરી નામે છે. દરેક પદોનો સાર વિચારણીય છે. અનેકાન્તદિશી, હૃદયની વિશાળતાપૂર્વક અને પ્રિય તથા પદ્યવાણીથી ગાયોનાં હૃદયને ઉત્તમ કરી યાવ છે અને તે મુજબ આ અન્ધો છે.

માત્ર વાચકોના હિતાર્થે, હૃદય મુદરથોની મદાવ રહે—મેઘપત્ર અન્ધ પ્રાણમંડળ કરનાં—એકાદમાં એકી કિમત રાખવાની પદેલ આ મદલેજ કરી છે—એકી કિમત છતાં છપાઈ-કામળ-જપાઈ વચેરે કામ નુર માત્ર છે, તદુપરાંત વધુ અચાર્યો—પ્રમાવના, વિષયોએને જ્ઞાતમ અને જોડ અપનાર મારે વધુ નકશે મંગાવનાને (શીલીકમા દોષ તો) જતી યાત્રી એકી કિમતે આપવામાં આવે છે.

જોએને પ્રમટ થઈ ચુક્યા અને યજ્ઞના અન્ધો પેરા, કાલ્પજ અન્ધો પેનાના મુરખી કે રનેલી અને ઉપકારીઓના સ્મરજ્યર્થે, પ્રમટ કરવાને સ્પષ્ટ દોષ તેમને તે મુજબ મંડળ સમજ કરી આપે છે.

પત્રવ્યવહાર—મુખ્યત્વે—અંધમાળી. અવશ્યપણ—અધ્યાત્મ જ્ઞાનપ્રસાર—રક્તમંડળ જોમ કરવે.

શ્રીમદ્ બુદિસાગરજી મ-ધમાજ્ઞામાં પ્રગટ થયેલા મ-ધા.

[illegible]

